

Glava VIII

GVOZDENA ČVRSTINA ODBRANE

Pošto je neprijatelj izbio na Volgu u rejonu Latašanka — Rinok, mi smo odmah počeli da preduzimamo energične mere, kako bismo odsekli taj »zmijski jezik« neprijatelja, koji se ispružio ka Volgi. On nas je bolno pekao; trebalo je po svaku cenu spojiti krila Staljingradskog i Jugoistočnog fronta.

Prvi naš pokušaj u tom cilju, kao što je poznato, izvršen je 24. avgusta. Ali je taj naš napad izведен slabim snagama, na brzinu organizovan i nije mogao dati odlučujući uspeh.

Da bismo olakšali položaj trupa Jugoistočnog fronta, koje su se branile na bližim prilazima Staljingradu, u duhu direktive Vrhovne komande,¹ jedinice levog krila Staljingradskog fronta su u septembru nanele neprijatelju dva veća protivudara (5. septembra prvi, koji se odnosio na predhodnu etapu borbe, i 19. septembra drugi, kada se borba već odvijala kod samog grada. Skica 8).

Cilj tih protivudara je bio da likvidiramo neprijateljski klin, uništimo neprijateljevu grupaciju koja se probila ka Volgi u rejonu Rinoka i da odvučemo njegove snage od Staljingrada.

¹ Tekst direktive je dat na strani 173.

Protivudar je izведен sa severa na delu fronta Kuzmiči — Suha Mečetka snagama dve armije: 66. pod komandom general-potpukovnika R. J. Malinovskog i 24. pod komandom general-majora D. T. Kozlova.

Ljudstvo obe armije, koje je učestvovalo u protivudaru borilo se požrtvovano i odvažno. Mnogo upornosti, izdržljivosti i težnje da po svaku cenu izvrše postavljeni zadatak pomognu Staljingrađanima ispoljile su starešine svih stepena. Ali otkrivena stepska oblast u rejonu borbenih dejstava (bez orientira) bez zaklona, bila je nepogodna za koncentraciju jedinica, i za njihovo kretanje. Za odbijanje naših udara neprijatelj je raspolagao veoma jakom avijacijom, koja je neprekidno imala prevlast u vazduhu. U sastavu udarnih pešadijskih i oklopnih jedinica imao je nekoliko »oklopnih pesnica«, u kojima je za ono vreme raspolagao dovoljnim brojem samohodnih oruđa. Sve je to bačeno protiv naših snaga u protivudaru. Nemaajući dovoljnu zaštitu iz vazduha, oni nisu bili u stanju da u potpunosti ostvare dobijeni zadatak.

Udar Staljingradskog fronta sa severa podržan je napadom dela snaga Jugoistočnog fronta s juga. Udar s juga imao je pomoćni karakter jer su naše snage bile veoma ograničene.

Iako trupe koje su nanosile protivudar nisu mogle da potpuno izvrše postavljeni zadatak, one su ipak primorale nemačku komandu da oslabi pritisak na grad i da baci deo snaga na njih (približno oko 8 divizija). Pošto je uputila deo svojih jedinica na sever 6. armija je oslabila svoj pritisak na Staljingrad sa severozapada. To je olakšalo trupama 62. i 64. armije da organizuju odbranu na unutrašnjem pojusu odbrane i da odbiju pokušaj neprijateljevih trupa da iz pokreta ovde probije odbranu.

Snagama mesnih armija u to vreme je suprotstavljeno 10 nemačkih divizija od kojih 3. oklopne i jedna motorizovana. U ljudstvu je neprijatelj bio nadmoćniji više od tri puta.

Mnoge naše divizije su bile jako proređene, i brojale su od 200 do 300 boraca. Tako je 7. septembra u 112. pe-

šadijskoj diviziji preostalo 150 boraca; u 390. diviziji — 295, u 87. diviziji — 180, a u 99. oklopnoj brigadi — 120 boraca (brigada je ostala bez tehnike). I druge divizije su bile, takođe, malobrojne. Te brojke ne zahtevaju razjašnjenja, one ubedljivo govore o ogromnim gubicima koje su imale naše jedinice.

U 62. armiji je bilo 500 artiljerijskih oruđa, a neprijatelj je protiv nje imao 1500 oruđa. Broj tenkova u 62. armiji je jedva dostizao 60, dok je neprijatelj samo u grupaciji koja je napadala severni deo grada imao oko 500.

Jedinice Jugoistočnog fronta, a naročito 62. i 64. armije branile su grad na unutrašnjim odbrambenom pojasu sa izuzetnom upornošću. Ipak su posle žestokih bojeva, usled ogromne nadmoćnosti neprijatelja, bile pri nuđene da se 12. septembra povuku na takozvani gradski odbrambeni pojaz. S borbama na tom pojazu počela je nova, poslednja etapa odbrambene staljingradske bitke u predgrađima i neposredno u samom gradu.

Bitka u samom gradu obuhvata period od 13. septembra do 19. novembra, tj. preko dva meseca. U toku čitavog tog perioda vodila se krvava, žestoka i uporna borba na najbližim gradskim prilazima i u unutrašnjosti grada.

Staljingrad je, kao što smo to već ranije rekli, uska (od 1,5—4 km) dugačka traka duž Volge, na njenoj desnoj visokoj obali. Proteže se skoro 60 km (od reke Suha Mečetka do Krasnoarmejska). Otuda se on razlikuje u svom planu od drugih naših gradova. Ovakav položaj dao je »osnovu« Deru da Staljingrad ne smatra gradom u »evropskom smislu reči«. Šta sve neće izmisliti neprijatelj da bi opravdao svoj poraz!

Ističem da smo mi Staljingrad podelili na: severni deo grada — od fabrike »Crveni oktobar« i dalje na sever; centar grada — od fabrike »Crveni oktobar« do Kuporosnog isključno; južni deo, od Kuporosnog na jug, uključujući i Krasnoarmejski deo grada. Karakteristično je da su bivši fišistički generali, konkretno Der, da bi preuveličali uspeh hitlerovaca, namerno smanjivali gradski prostor Staljingrada, odbacujući u suštini skoro polo-

vinu grada i to baš južni deo koji, kako je poznato, oni nikada nisu uspeli da zauzmu.

Za grad su karakteristični uski pravougaoni kvartovi, dugačke i prave uzdužne ulice i kratke poprečne. Takav plan grada je omogućavao postavljanje barikada i organizaciju sistema vatre. Ali su i neprijatelju, koji je raspolagao dominantnim visovima, prave ulice dozvoljavale uspešno otvaranje vatre duž njih, otežavajući manevar naših jedinica u gradu.

Zapadno od Staljingrada su otkrivene stepne ponegde ispresecane jarugama. U severnom delu stepa je obrasla žbunjem; šuma skoro nema, osim šumaraka veštačkog pošumljavanja, koji su u većini slučajeva uz sam grad.

Još zapadnije od Staljingrada se protežu uzvišice koje se postepeno spuštaju od zapada prema istoku. Ovakav reljef zemljišta pružao je neprijatelju određena preim秉stva, pre svega u organizaciji osmatranja rasporeda naših jedinica pa čak i naše pozadine. Sam neprijatelj, dobro pokriven iza tih visova, mogao je skriveno da izvodi sve moguće pregrupacije, koncentracije snaga i ovaj ili onaj manevar.

Sa zapadne strane u grad ulazi mnoštvo jaruga koje su našim trupama veoma otežavale osmatranje i organizaciju vatre nog sistema, a neprijatelju služile za prikriveni prilaz gradu.

Gusta mreža zemljanih puteva zapadno od grada, pogodna za sve vrste transporta, olakšavala je snabdevanje neprijatelja.

Volga je u rejonu Staljingrada, kao što je poznato, široka 1—2 km, a može se preći pomoću parobroda, skela i čamaca (mostova nema). Desna obala Volge u Staljingradu (pošto dominira nad levom) pružala je izvesno preim秉stvo neprijatelju. Reka je bila ogromna prepreka za snabdevanje naših jedinica. Ograničavala je naše mogućnosti manevra i zahtevala velike snage za organizaciju prelaza. Sve ove teškoće koje je našim jedinicama činila Volga nisu se mogle kompenzirati njenom pozitivnom

ulogom, kao sredstva zaštite vatrenih položaja naše artiljerije i pozadine.

Strma i visoka desna obala Volge stvarala je velike mrtve prostore neposredno pored reke. To je omogućilo da tamo smestimo štabove i bliže pozadinske ustanove koji su na tom mestu bili manje izloženi neprijateljskim udarima, iako pri savremenoj ubacnoj artiljerijskoj, a naročito minobacačkoj vatri i dejstvu avijacije, ovakvi zakloni nisu uvek pomagali.

Rečica Mokra Međetka u severnom delu grada i Carica u centralnom, imaju duboka korita, što je takođe otežavalo manevr naših jedinica, a davao preim秉stvo neprijatelju, jer su se te jaruge mogle lako koristiti za prikriveno prilaženje gradu.

Kao što se vidi, iz ovog dopunskog pregleda, zemljišni uslovi su malo doprineli formiranju čvrste odbrane. Čvrstina i upornost odbrane Staljingrada bila je zasnovana na moralno-političkoj nepokolebljivosti sovjetskih jedinica, na moći vatre i drugih borbenih tehničkih sredstava, kojima su one raspolagale u bici za Staljingrad.

U severnom delu grada sagrađene su tri velike fabrike u godinama petoletki: staljingradska fabrika traktora, »Barikade« i »Crveni oktobar«. Osim ovih, u Staljingradu ima mnogo i drugih preduzeća. U južnom delu grada je moćna električna centrala koja napaja čitav grad i druga preduzeća i fabrike. Blizu zapadnih predgrađa grada smešteno je nekoliko mašinsko-traktorskih stanica.

U borbama za grad naročiti značaj je dobila uzvišica k. 102,0 ili Mamajev Kurgan. Mamajev Kurgan dominira nad čitavom teritorijom grada i fabrika. Sa te uzvišice se dobro vidi ceo centralni deo grada i njegov severni deo. Odatle se dobro osmatra i leva obala Volge; osmatranje se ograničava samo granicom vidljivosti.

Kuće su u Staljingradu uglavnom bile drvene. Do početka borbi neposredno u predelu grada one su većim delom izgorele. Kamene kuće su se nalazile uglavnom tamo gde su u godinama petoletki nikle fabrike i radničke četvrti. U te rejone spadali su fabrički deo i centar grada.

Međutim, u početku borbe u gradu su industrijski rejoni u znatnoj meri takođe bili porušeni bombardovanjem neprijateljske avijacije.

Početkom septembra grad još nije bio potpuno pripremljen za odbranu; oko 10—15. septembra gotovost odbrambenih objekata nije prelazila 25%. Izgrađena utvrđenja bila su daleko od savršenstva. Protivtenkovski rovovi zbog male dubine nisu bili ozbiljna prepreka za neprijateljske tenkove. Barikade često nisu bile zaštićene protivoklopnim rovovima. Ni sve kamene zgrade nisu bile pripremljene za odbranu. Nedostajali su pregradni položaji u gradu. Sve je to zahtevalo hitne mere da bi se grad pripremio za uspešnu odbranu. Na žalost, ove su mere sproveđene tek za vreme najžešćih uličnih borbi u Staljingradu.

Pri organizovanju odbrambenih radova grad je podeљen na tri sektora: severni, centralni i južni, i svaki od njih je dobio određene snage, određeno je rukovodstvo i odgovorni izvršioci. Uporedo s tim, organizovana je odbrana ostrva i jednog dela leve obale Volge.

U to vreme je 62. armija zauzimala front: Rinok — Orlovka — uzvišice severozapadno od grada — Jeljšanka — Kuporosno. Prednji kraj odbrane prolazio je na dva do deset kilometara od ivice grada.

Na severnom delu fronta armije jedna grupa naših jedinica, pošto se duboko uklinila u protivničke položaje u rejonu Orlovke i k. 108,8 zadržavala je pritisak nekoliko puta nadmoćnijeg neprijatelja. Tih dana vođene su teške borbe na čitavom frontu armije, koji je imao širinu i do 50 kilometara. Armija je odbijala besne udare neprijatelja koji je težio da ovlada gradom.

Najteže borbe vođene su na frontu 62. i 64. armije Jugoistočnog fronta, koje su neposredno branile grad. Severno od Staljingrada 66. i 24. armija Staljingradskog fronta su, takođe, vodile žestoke borbe. Te armije neprekidno su nanosile protivudare neprijateljevim jedinicama privlačeći na sebe njegove znatne snage.

Razume se da su borbe u predelu grada i protivudari sa severa povezani sa njima, predstavljali jednu opštu završnu etapu odbrambene bitke.

Zadržavajući neprijatelja naše su trupe neprekidno usavršavale svoje položaje i učvršćivale odbranu. Ukupna jačina snaga koje su branile centralni deo Staljingrada nije prelazila više od 40.000 ljudi. Tenkova je bilo manje od 100. Na istom delu fronta dejstvovalo je do 7 pešadijskih divizija neprijatelja (oko 100.000 ljudi), ojačanih sa više od 250 tenkova. Takva je bila situacija na centralnom delu staljingradske odbrane 12. septembra.

U zoru 13. septembra, posle prilično mirne prethodne noći (samo su pojedini avioni bombardovali naš borbeni poredak), što je bila retkost za Staljingrad, neprijatelj je otpočeo intenzivnim bombardovanjem avionima za obrušavanje i koncentrisanom vatrom artiljerije i minobacača da tuče položaje naših jedinica koje su branile južni deo centralnog dela grada, tj. gde su se branile jedinice levog krila 62. i desnog krila 64. armije.²

U 8 časova, posle jednočasnovne avijacijske i artiljerijske pripreme, neprijatelj je prešao u napad, nanoseći istovremeno dva udara po centralnom delu grada. Ti udari su imali jasno izraženi koncentrični karakter. Cilj im je bio da slome otpor naših jedinica i da postignu odlučujući uspeh na tom pravcu.

Neprijatelj je nastupao iz rejona Gorodišća u jugoistočnom pravcu i iz rejona Pesčanka (7 km jugozapadno od stanice Sadova u severoistočnom pravcu (skica 9). U centru odbrane bila je njegova 71. pešadijska divizija. Udar su nanosile tri pešadijske divizije (295, 76. i 94.), dve oklopne (14. i 24.) i jedna motorizovana (29.).

Na položajima 38. motorizovane i 6. oklopne brigade, posle teških i krvavih borbi, neprijatelj je uspeo da u drugoj polovini dana probije prednji kraj odbrane i zauz-

² 38. motorizovana i 6. oklopna brigada nalazile su se jugoistočno i južno od Aleksandrovke; delovi 10. pešadijske brigade — istočno od Sadove; 35. gardijska pešadijska divizija bila je u odbrani na liniji Jeljšanka — Kuporosno.

me M. T. S. (mašinsko-traktorsku stanicu) i njeno naselje koje se nalazi jedan kilometar od raskrsnice Razgulja-jevka, a takođe i kotu 126,3 i aerodromsko naselje. Brzo organizovanim protivnapadima dalje prodiranje hitlerovaca je bilo zaustavljeno. Naš front se pomerio ka zapadnim ivicama šumaraka kod naselja Barikade — Crveni oktobar — kota 115,4.

Istovremeno naleti neprijatelja iz rejona stanice Sadova protiv 10. pešadijske brigade i na Kuporosno protiv 35. gardijske pešadijske divizije bili su odbijeni energičnim protivnapadima uz velike gubitke neprijatelja.

Situacija koja je nastajala, a i iskustva odbrane Smolenska i Brjanska, ukazivala je da ćemo, ako se budemo branili pasivno, izgubiti Staljingrad. Trebalo je, pre svega, udestostručiti upornost odbrane i, drugo, uskladiti tu upornost odbrane sa smelim manevrom jedinica, artiljerijskih i tehničkih sredstava odbrane; jednom reči, organizovati odbranu tako da joj onsova bude visoka aktivnost trupa i vatrenih sredstava. Takva aktivnost se može postići neprekidnim protivnapadima, protivudarima pešadije i tenkova, uz podršku avijacije, a naročito artiljerije. U smislu ovih principa, komandanti 62. i 64. armije su dobili uputstva o izvođenju odbrane.

Izvršavajući ta uputstva, privremenim vršilac dužnosti komandant 62. armije drug Krilov, u noći uoči 14. septembra, organizovao je protivudar uklinjenih u odbrani delova nemačke 295. i 76. pešadijske divizije. Za to su bili privućeni kombinovani bataljon 112. pešadijske divizije, ojačana četa 9. motorizovane brigade i artiljerijski divizion (to je bilo sve što se u tim uslovima moglo prikupiti na tom delu fronta). Bilo je predviđeno da se nanese kratak udar po 295. neprijateljskoj diviziji iz rejona k. 98,9 opštim pravcem na zaselak kod raskrsnice Razguljajevka. Istovremeno sa 272. pukom 10. divizije predviđen je protivnapad protiv neprijateljeve 76. pešadijske divizije iz rejona k. 115,4 opštim pravcem na k. 126,3 i dalje na k. 144,3. Kombinovani puk 399. pešadijske divizije trebalo je da podrži na-

padom te protivudare pravcem preko aerodromskog naselja na k. 153,7.

U zoru su naši delovi otpočeli napad i postigli izvestan uspeh, uglavnom usled drskosti napadača, a i zato što su iznenadili neprijatelja. Ali se neprijatelj brzo pribrao. Uvodeći velike mase tenkova i avijacije, nastavio je sa napadom. Neprijateljska avijacija u grupama od 40 do 50 aparata je neprekidno bombardovala naše jedinice u protivnapadu. Neprijatelj je bio daleko nadmoćniji i naš protivnapad je odbijen.

14. septembar 1942. je jedan od najkritičnijih dana u istoriji odbrane Staljingrada. Neprijatelj je bacio na grad sedam odabranih kadrovskih divizija, 500 tenkova, nekoliko stotina aviona i koncentrisao je vatru od preko 1000 artiljerijskih oruđa. Hitlerovci su hteli da probiju našu odbranu na što većem broju mesta, da izoluju jedan odbrambeni odsek od drugog i da zbace njihove branioce po delovima u Volgu.³

Teške borbe, vođene su tog dana u rejonu Mamajevog Kurgana, na obali Carice, u rejonu elevatorsa i u zapadnom delu predgrađa Minina. Težeći da po svaku cenu postigne uspeh neprijatelj je primenjivao najlukavije metode borbe. Menjao je pravce njegovih udara, tražeći da nas dovede u zabludu, farbao tenkove u boju sovjetskih i crtao na njima petokrake zvezde.

U drugoj polovini dana pojedine grupe neprijateljskih automatičara iz rejona kote 112,5 provukle su se kroz jaruge u grad i u 17 sati došle do železničke stanice Staljingrad I. Nastale su krvave ulične borbe. Predveče one su već pod vatrom držale glavni prelaz preko Volge. Naročito žestoka borba je bila u rejonu Mamajevog Kurgana. Po cenu ogromnih žrtava neprijatelj je uspeo da

³ Početkom septembra hitlerovci su napravili plan postepeñog uništenja Staljingrada. Posle poraza opkoljene nemačke grupacije, između ostalih operativnih dokumenata, nađen je i detaljan plan Staljingrada, na kome je grad podeljen na sektore, obeležene po redu njihovog vojnog značaja.

ovlada dominirajućim visom nad gradom — k. 102,0 (Mamajev Kurgan).

U gradu situacija je postajala sve teža. Rezervi i dalje nije bilo. Glavni prelaz preko Volge bio je neposredno ugrožen. Nemci su mislili da će biti potreban samo još jedan, poslednji napor i da će zauzeti Staljingrad a nas baciti u Volgu.

Za vreme tih komplikovanih i teških borbi kod Staljingrada otišao je komandant 62. armije general-potpukovnik Lopatin. Drug Lopatin je na dužnosti komandanta armije kod Staljingrada proveo mesec i po dana najtežih borbi. I kad danas slavimo vojnike 62. armije, njene borce, oficire i generale, ne smemo zaboraviti druga Lopatina, jer su njegove zasluge velike.

Posle njegovog odlaska, Nikita Sergejevič i ja smo počeli pažljivo da posmatramo generała Krilova, koji je privremeno komandovao armijom. Hteli smo čak u prvo vreme da predložimo Vrhovnoj komandi da ga ostavi kao komandanta armije. Kao dobar šapski radnik on je neosporno imao takve kvalitete koji bi mu omogućili da se razvije u borbeno-operativnom pogledu i da zauzima položaj komandanta. Ipak, odustali smo od Krilova, jer bilo je šteta uzeti takvog načelnika štaba koji je imao ogromno iskustvo u borbi kod Odese i Sevastopolja a drugog za 62. armiju bi bilo teško naći. Situacija pak u Staljingradu postajala je sve složenija i složenija. Rešili smo da druga Krilova ostavimo na staroj dužnosti načelnika štaba.

Počeli smo detaljno razmatrati sve kandidate za dužnost komandanta armije. Između mnogih komandanata armije, njihovih zamenika između mnogih drugih generala, našu pažnju je privukao zamenik komandanta 64. armije general-potpukovnik V. I. Čujkov. On je imao mnoge pozitivne osobine: odlučan, čvrst i smeо u odlukama, sa velikim operativnim vidikom, imao je visoko osećanje odgovornosti u izvršavanju svojih obaveza. Znali smo ga dobro još iz doba mira. Osim toga, bio je i blizu i mogao je odmah da stupi na dužnost.

S tim obrazloženjima predlog je odmah poslat J. V. Staljinu, u kome smo tražili da se drug Čujkov postavi za komandanta 62. armije. J. V. Staljin koji je uvek bio strog prilikom izbora kadrova pitao me je da li dobro poznajem druga Čujkova. Odgovorio sam da komanda fronta dobro zna Čujkova kao vojnog komandanta na koga se potpuno može osloniti i da bi u datim uslovima njegovo postavljenje najbolje odgovaralo. Drug Staljin se složio sa našim predlogom.

Čim je pitanje postavljenja Čujkova za komandanta armije bilo rešeno, odmah sam ga pozvao iz 64. armije. Vasilij Ivanovič je vrlo brzo stigao.

Sada se tačno ne sećam, ali čini mi se da sam oko 10 časova ujutro pošao u šator na doručak (naše komandno mesto u to vreme je bilo smešteno u maloj šumici pored sela Jame). Na pola puta zaustavio me je general Čujkov mirnim i dobrodušnim glasom.

— Druže komandante, general-potpukovnik Čujkov, stigao sam po vašem naređenju.

Pošto smo se pozdravili predložio sam mu da doručkuje sa mnom, ali je on odbio, rekavši da je već doručkovalo kod načelnika štaba fronta generala Zaharova. Razgovarali smo oko jedan sat, šetajući se blizu moje zemunice i nekoliko puta smo se zaustavljali kada bi hitlerovske granate padale pored komandnog mesta. Razgovor se odnosio kako na opšta pitanja rata, tako i na karakter borbe na našem frontu i njene osobnosti, na pitanja tehnike i njene primene a isto tako i na konkretno stanje stvari u 64. armiji.

U tom razgovoru »osetio« sam kako Čujkov gleda na perspektivu rata i na naše borbe kod Staljingrada i, na moje veliko zadovoljstvo, konstatovao sam da je drug Čujkov bio daleko od najmanjeg pesimizma i da je bio čvrsto uveren u našu pobedu i naša preimcućstva u odnosu na neprijatelja. To me je prirodno radovalo.

— Vasilije Ivanoviču, pozvao sam Vas zato da Vam predložim novu dužnost — prešao sam najzad na pitanje o potvrđenom postavljanju.

— Ma koliko da je bio uzdržan, Čujkov se ipak malo trgao. Pogledali smo netremice jedan drugoga.

— Na dužnost komandanta 62. armije — nastavio sam. Kako Vi na to gledate?

— U tom smislu je položaj, naravno, vrlo odgovoran — mirno je odgovorio drug Čujkov, upotrebivši svoju običnu uzrečicu »u tom smislu«.

— Situacija armije je vrlo ozbiljna. Dobro je da znate kakva vas velika odgovornost čeka. Hoćete li moći dobro savladati zadatak koji vas očekuje?

— Mislim da u tom smislu neću podbaciti i uz vašu pomoć u potpunosti ću odgovoriti zadatku — uvereno i ponosno je odgovorio Čujkov.

Ponekad se iznosi misao da će neprijatelj pritisnuti jedinice armije uz reku i da će ih baciti u Volgu. To je rezultat pogrešno shvaćene situacije. Ponekad zaboravljuju da mi držimo neprijatelja već dva meseca kod Staljingrada, da smo mu naneli ogromne gubitke, i da smo mu veoma jako poljujali moral. Iako su hitlerovci momentalno još dosta jaki i prevazilaze nas u snagama i sredstvima, oni su ipak osuđeni na propast, svakim danom sve više i više gube snagu a mi jačamo, i na kraju će oni kod Staljingrada biti razbijeni. Sve vodi tome. Nije važno da sami budete uvereni u pobedu, nego da je ulivate svim potčinjenima, od vojnika do generala. Jeste li dovoljno muževni i čvrsti da preprodite sve poteškoće i pomognete drugima da ih savladaju? Odgovornost je, Vasilije Ivanoviču, vrlo velika. Nama se poverio narod, a poverenje naroda ne sme da se obmane. Ne smemo ni najmanje da sumnjamo u naš uspeh u odbrani Staljin-grada.

— Budite tvrdo uvereni, Andrej Ivanoviču, da mi ruka i srce neće zadrhtati.

— E pa, dobro — odgovorio sam — pitanje postavljenja je rešeno. J. V. Staljin je juče potvrdio naš predlog da Vas postavimo na položaj komandanta 62. armije. Evo ti ruke, Vasilije Ivanoviču (nisam ni primetio da sam

prešao na »ti«) neka nam se pre osuše nego što ćemo predati Staljingrad. Ni preko naših leševa neprijatelj ne sme da zauzme grad. Ako poginemo, ostaće drugi koji će biti u stanju da izvrše zadatak — da po svaku cenu odbrane Staljingrad. Mislim, Vasilije Ivanoviču, da ti je postavka pitanja jasna.

— Sasvim mi je jasno i ja čvrsto verujem u pobedu — odgovorio je Čujkov.

— Odlično! U tome je stvar.

Objasnio sam drugu Čujkovu zašto smo premestili komandno mesto. Na starom komandnom mestu, koje je bilo razmešteno u zoni odbrane 62. armije, vrlo često se prekidala veza sa drugim armijama i zato je bilo teško komandovati njima. Na komandno mesto bilo je teško dolaziti mojim zamenicima komandanata armija. Zbog toga, a uz odobrenje Vrhovne komande, premestili smo komandno mesto u šumu pored sela Jame. I ovde su nas, takođe, bombardovali i gađali, ali je zato odavde bilo moguće održavanje neprekidne veze sa svim armijama, pozadinom i Vrhovnom komandom.

— Sa 62. armijom — nastavio sam — često se prekida žičana veza, iako je ona sasvim blizu, zato sam u rudarskom oknu⁴ ostavio malu radio-stanicu, a kod mene u blindažu sam postavio drugu. Tako da imamo sigurnu i trajnu vezu. Obrati pažnju na to, veza ne sme biti prekinuta ni minut.

Prešli smo zatim u zemunicu kod druga Hruščova. Nikita Sergejevič je tada razgovarao telefonom sa načelnikom političke uprave jednog od frontova i izdavao mu uputstva o organizaciji partijsko-političkog rada u onim jedinicama što su pripremale protivudare po neprijateljevoj grupaciji koja se uklinila do Volge. Nikita Sergejevič se srdačno pozdravio s nama, pa je pošto je smatrao da još ne poznaje dobro Čujkova, počeo razgovor o opštim pitanjima i, između ostalog, upitao ga da li je on, Vasilije Ivanovič, pročitao novu dramu Kornejčuka

⁴ Komandno mesto fronta na obali Volge.

»Front«. Pošto je dobio negativan odgovor, on je nastojao da ubedi komandanta armije da je pažljivo pročita. »Vrlo dobra stvar« — podvukao je Nikita Sergejević. Dalje se član Vojnog saveta raspitivao o situaciji 64. armije i pošto je dobio odgovor — zadovoljavajuće, prešao je na probleme u vezi sa novonaimenovanjem Vasilija Ivanovića.

— Komandant Vam je, izgleda, već saopštio zašto ste pozvani u štab fronta;

— Jeste, Andrej Ivanović me je već obavestio.

— Čestitam Vam, Vasilij Ivanović, visoko postavljenje i želim mnogo uspeha. Armijom sada privremeno komanduje načelnik štaba drug N. I. Krilov, izvrstan vojni starešina. Član Vojnog saveta armije drug Gurov je pravi politički radnik, prekaljeni boljševik. Poverava vam se herojska armija koja se odlično držala za sve vreme borbi pod Staljingradom. Situacija je sada veoma složena. Mora se obezbediti solidan i uhodan rad štaba, komande i partijske organizacije armije. Sve pore armijskog organizma moraju se ispuniti boljševičkom borbenošću i partijnošću. Treba postaviti gvozdenu čvrstinu i upornost odbrane, treba je učiniti stvarno aktivnom.

Na kraju razgovora podvukao sam još jednom ogroman značaj o održavanju stroge organizovanosti i reda u celokupnoj odbrani grada, potrebu najpažljivijeg odnosa prema radu izviđačke službe i veze, i, što je glavno, raznovrsnosti metoda borbe, aktiviranju svih delova odbrane i iskorišćavanje nedostataka neprijateljske taktike.

Na kraju razgovora još jednom smo poželeli Vasiliju Ivanoviću uspeh u radu i naredili mu da odmah stupi na dužnost komandanta armije. Pošto mu je čvrsto stegao ruku, Hruščov je opet napomenuo Vasiliju Ivanoviću o velikom poverenju koje mu ukazuje narod i Partija kada mu je poverila da komanduje jedinicama armije u Staljingradu.

— Sve će biti u redu — obećao nam je drug Čujkov.

62. armija je, u momentu kada ju je primio drug Čujkov, bila već prešla veliki borbeni put i izdržala oz-

biljna iskušenja. Mora se objektivno reći da je Nikita Sergejevič bio potpuno u pravu kada je govorio da je novi komandant dobio dobru armiju, prekaljenu u teškim borbama.

Ovde treba pomenuti i druge rukovodioce herojske armije koji su odigrali važnu ulogu u njenom uspehu. To su član Vojnog saveta general-potpukovnik K. A. Gurov, načelnik štaba armije general-major N. I. Krilov i načelnik političkog odeljenja general-major I. V. Vasiljev.

K. A. Gurov imao je veliko životno i ratno iskustvo. Poreklom iz siromašne seljačke porodice, rano je počeo da radi, ispočetka u 12. god. kao čobanin, zatim kao radnik u fabrici, pa kao nadničar kod kulaka. U građanskom ratu je ratovao na Dalekom istoku i odlikovan je tamo Ordenom crvene zastave. U Komunističkoj partiji je od 1921. god. Tridesetih godina dobio je visoko vojno-političko obrazovanje pošto je 1936. god. završio Vojno-političku akademiju »V. I. Lenjin«. Od prvih dana velikog otadžbinskog rata je na frontu, a od 15. jula u 62. armiji. To je odličan vaspitač armije. U brzim promenama situacije on je uvek umeo da pronađe najpogodnije forme političkog obezbeđenja izvršavanja borbenih zadataka komande.

Veliko ratno iskustvo imao je i načelnik štaba general-major N. I. Krilov. Za vreme građanskog rata borio se na Krimu (protiv Vrangela), i na Dalekom istoku. Na komandnim položajima je od 1921. god. u Sovjetskoj armiji. Na desetogodišnjicu sovjetske vlasti (1927. god.) primljen je u Partiju. Otadžbinski rat ga je zatekao na Dunavu, u tvrđavi Izmail. Kao načelnik štaba Primorske armije, učestvovao je u herojskoj odbrani Odese i Sevastopolja.

Pošto je bio iskusan štabni starešina, drug Krilov je umeo da brižljivo radi u svakakvim borbenim situacijama. Poznato je da su štabu armije, gde nastaju planovi borbenih operacija, potrebni normalni, mirni uslovi za rad. Kod Staljingrada ovih uslova naravno nije bilo, ali

je štab armije uspešno radio i pod tim neobično teškim uslovima. Rad štaba komplikovao se još i time što je Krilov često morao da od štapskih oficira armije organizuje grupe za odbranu samog štaba i da neposredno rukovodi prebacivanjem pridolazećih popuna preko Volge. U septembru su tako komandanti i politički radnici štaba i političkog odeljenja armije štitili prebacivanje u Staljingrad gardijske divizije general-majora A. I. Rodimceva.

Potpuno je odgovarao svojoj dužnosti i načelnik političkog odeljenja general-major I. V. Vasiljev. On je uvek održavao najtešnju vezu sa komunistima jedinica i njihovih delova i na toj osnovi je uspevao da postigne visok nivo partijsko-političkog rada na čitavom borbenom putu armije kod Staljingrada. Ukoliko je situacija bila složenija jačao je partijsko-politički rad, uzdizala se idejnost i raznovrsnost njenih formi.

To je kratka karakteristika ljudi koji su stajali na čelu i usmeravali borbena dejstva herojske 62. armije.

Tih dana počelo je prebacivanje u Staljingrad nekih rezervnih jedinica, koje su se konačno prikupile na levoj obali Volge.

Prelaz pojačanja na desnu stranu obale Volge trebalo je izvršiti danju, tj. pod neprekidnom vatrom neprijatelja (artiljerije, minobacača, automatičara i aviona za obrušavanje). Nismo imali vremena da sačekamo noć. Dragočen nam je bio svaki minut. Pošlo se na prebacivanje pod neverovatno teškim uslovima. Sam po sebi to je veliki podvig vojnika koji su ulazili u porodicu Staljingrađana. Prelaz je izvršen po jedinicama jačine čete, bataljona. Za zaštitu prelaza na desnoj strani obale Volge prikupili smo iz 62. armije sve što je moglo da štiti prebacivanje. Uglavnom su to bile prištapske jedinice, a takođe oficiri štaba i politodeljenja. To obezbeđenje prebacivanja odigralo je veliku ulogu i pomoglo je uspešnom prelaženju prvih ešelona ojačanja. Čim bi se iskrcale na obalu, jedinice su odmah primale zadatke i direktno iz pokreta stupale u ulične borbe.

Pošto se Mamajev Kurgan (k. 102,0) nalazio u rukama neprijatelja, položaj odbrane je bio isključivo težak. Trebalо je po svaku cenu povratiti uzvišicu. To su dobila u zadatak dva puka: jedan puk iz tek pristiglog ojačanja i jedan puk iz 112. pešadijske divizije pod opštom komandom komandanta te divizije pukovnika I. E. Jermolkina⁵.

Noću 16. septembra jedinice su se pripremale za juriš na uzvišicu. Vojnici i oficiri oba puka su svečano obećali da će zauzeti Mamajev Kurgan. Prema našem planu, jedan puk je trebalo da zauzme severni i deo jugoistočnih padina visa, a drugi, pod komandom kapetana Asejeva, severoistočni deo.

U zoru, posle artiljerijske pripreme od 10 minuta, počeo je juriš. Pukovi su napadali u razvijenom stroju. Neprijatelj je otvorio uragansku minobacačku vatru, a uskoro je u borbu stupila i fašistička avijacija. Ali su Stalingrađani, bez obzira na žrtve, išli napred. U neprijateljske redove prvi je upao bataljon kapetana Kirina. U kratkoj ali žestokoj borbi prsa u prsa slomljen je i poslednji otpor neprijatelja. Puk se stao utvrđivati na dosegnutoj liniji. Istovremeno borci iz drugog puka jurišali su na vrh Kurgana, pošto su prethodno savladali strmu severoistočnu padinu visa. Prvi je do neprijateljskih utvrđenja ovde stigao vod poručnika Vdovičenka, koji je u borbi prsa u prsa pao herojskom smrću. Zamenio ga je vodnik I klase Kucenko. Bajonetom, kundakom i granatom krčili su put heroji kroz neprijateljske rovove. Od 30 boraca voda ostalo ih je samo 6. Odvažna šestorka je zauzela neprijateljske položaje i čvrsto ih držala sve dok nisu stigle ostale jedinice bataljona.

Neprijatelj se nije mogao pomiriti sa gubitkom tako značajnog objekta. On je stalno bacao u protivnapad svoje trupe, ali bezuspešno.

To što smo uspeli da povratimo Mamajev Kurgan odigralo je ogromnu ulogu u čitavoj daljoj odbrani grada.

⁵ Prethodni komandant divizije pukovnik I. P. Sologub poginuo je 12. avgusta 1942. godine.

U toku narednih pet dana, od 15. do 19. septembra, u centru grada i u njegovim južnim delovima vodile su se neprekidne i žestoke borbe koje su se odvijale u neobičnim prilikama. Sve opštepoznate norme i predstave o vođenju borbe, ovde su narušene. Borbe su vođene svuda: u voćnjacima i baštama, na širokim ulicama i prostranim trgovima, u jarugama sa njihovim strmim stranama i uskim ulicama, a ponekad i samim kućama — na spratovima i u sobama. Mnoge jedinice su uporno satima jurišale na zgradu, tukle se s neprijateljem u polusrušenim zgradama, među polomljenim kućnim stvarima. Brza promena situacije zahtevala je od komandanata neprestano umno naprezanje a od vojnika snalažljivost da u svakom konkretnom slučaju vešto primenjuju različite forme borbe.

Jedinice, koje su se nalazile na pravcima glavnog udara, težile su da zaustave širenje neprijatelja. One su snažnim protivnapadima, ne samo zadržavale, nego i odbacivale neprijatelja unazad. Ali neprijatelj je uvodio u borbu sve nove i nove snage. U žestokim borbama uspeli su da zauzmu elevator i fabriku konzervi, što je još više pogoršalo položaj naših jedinica u gradu.

U tim teškim danima komanda je izdala naređenje kojim je, ističući neodložne zadatke svih rodova vojske, pozivala sve branioce Staljingrada da do najveće mere napregnu snage i da istraju i budu uporni u odbrani. Osnovna misao naređenja bila je u zahtevu: »Uništiti neprijatelja kod Staljingrada i udariti temelj uništenju krvavih zavojevača i čišćenju naše zemlje od njih«.

U tom periodu Gradski komitet odbrane obratio se braniocima Staljingrada sa pozivom da odbrane grad. »... radije smrt u borbi — pisalo je u proglašu — nego sramno ropstvo. Ne osramotimo čast rodnog Staljingrada nasioca Ordena crvene zastave! Zajedno sa hrabrim jedinicama Crvene armije odbranimo naš rođeni grad od fašističkih nevaljalaca.«.

I učesnici caricinske odbrane iz 1918. god. su poslali pismo herojskim braniocima Staljingrada: »Ne dajte ne-

prijatelju naš voljeni grad! Po svaku cenu odbranite Staljingrad! Borite se tako da vaša slava živi vekovima kao i slava branilaca Caricina!«

Borci jedinica fronta su svim srcem odgovorili na pismo veterana caricinske odbrane.

— Uzdrhtala srca slušali smo poziv sedih boraca — pisali su gardisti Staljingrada. — Svaki od nas mislio je u tim časovima samo na jedno, da od nas i samo od nas zavisi ishod borbe za voljeni grad. Sve nas je još jednom proželo saznanje kolika je velika odgovornost na nama.

»Nama su uputili borbeni poziv naši očevi, heroji Caricina — pisali su gardisti-tenkisti u svojoj poruci svim tenkistima Staljingradskog i Jugoistočnog fronta. — Sa nadom gleda na nas sovjetski narod, cela Rusija, sav svet: Zaklinjemo se da ćemo ponoviti podvig zaštitnika Caricina da kod staljingradskih zidova bude položena osnova potpunom uništenju hitlerovskih zavojevača koji su napali rusku zemlju.

Reči komsomolca snajpera Zajceva: »Staljingrad nećemo dati. Iza Volge nema za nas mesta!« — postale su simbol besprimernog heroizma i neviđene istrajnosti za sve branioce Staljingrada. Armijске novine su prihvatile ove reči i tih dana su pisale:

— Za nas nema puta dalje od Staljingrada, on je zatvoren naređenjem otadžbine, naređenjem naroda. Otadžbina traži od svih zaštitnika grada da se borimo do poslednjeg ali da zadržimo Staljingrad.

Tih dana politički rad partijskih organizacija u jedinicama dostigao je ogroman zamah. I rezultati su se odmah osetili. Desilo se to da što god je situacija u Staljingradu bila teža i složenija, borci su se tim više zbijali oko partijskih organizacija, njihov borbeni duh je sve više jačao, a otpor neprijatelju postajao energičniji.

U tim za otadžbinu strašnim časovima partijske organizacije viših jedinica fronta primale su hiljade zahteva boraca koji nisu bili u Partiji a želeli su da postanu komunisti. Da bi se održali na desnoj obali Volge, branioci Staljigrada su izgleda morali da raspolažu natčovečan-

skim snagama. A tu snagu borcu — Staljingrađaninu davaла је Partija, која је уčvršćivala njegovu организованост и ulivala у njega nepokolebljivu веру у победу. Svi smo mi neprekidno osećali blagotvorni puls najbrižljivijeg partijsko-političkog rada koji je znalački organizovao i vodio čvrstom rukom N. S. Hruščov.

Sovjetski narod nije žalio napore da bi ukazao pomoć braniocima Staljingrada. Tako su, u tim septembarskim danima jedinice fronta ojačane nizom novih manjih i većih jedinica, među kojima su bile i jedinice generala Rodimceva, generala Smehotvorova, generala Gurjeva, generala Želuđeva i pukovnika Gurtjeva. Staljingrađani su osećali brigu Partije, njenog Centralnog komiteta, sovjetske vlade, čitavog sovjetskog naroda, znali su da pomoć otadžbine raste svakim danom. To saznanje je još više podizalo borbeni duh, jačalo njihove snage.

Vidnu ulogu u učvršćivanju odbrane Staljingrada odigrala je avijacija, koja je takođe u određenom stepenu tada bila ojačana. Vazduhoplovnim snagama Staljingradskog fronta komandovao je general-major avijacije T. T. Hrjukin. Iako vrlo mlad (bilo mu je svega 32 godine!) bio je iskusan i sposoban komandant avijacije.⁶ Komandanta je odlično dopunjavao izvrsni štabni starešina načelnik štaba 8. vazduhoplovne armije pukovnik N. G. Seleznev. Naši avijatičari su se smelo upuštali u riskantne, često neravne borbe i po pravilu su pobedivali.

17. septembra razvile su se naročito žestoke borbe za železničku stanicu Staljingrada I. Taj rejon je branio 1. bataljon 42. gardijskog pešadijskog puka 13. gardijske pešadijske divizije, koji je na železničku stanicu stigao još 14. septembra odmah posle prelaska Volge. Tu je gardiste dočekala strahovita neprijateljska vatrica. Među borcima je nastalo izvesno komešanje. Bataljon se prilepio uz zemlju. Ali se tada ispred svih digao komunista Krjukov pojurio na neprijatelja i povikao: »Za mnom, drugovi, udrite gadove!« Malo je ko čuo njegove reči, ali su svi

⁶ Prevremena smrt 1953. godine izbacila ga je iz naših redova.

razumeli smisao. U jedinstvenom naletu bataljon se digao i pregazio neprijatelja (skica 10).

17. septembra neprijatelj je napao železničku stanicu velikom grupom automatičara podržanih sa dvadesetak tenkova. Železnička stanica je četiri puta prelazila iz ruke u ruku, ali su fašisti, krajem dana, konačno odbačeni pozadi železničke pruge, pošto su ostavili u zgradu stanice oko 10 spaljenih tenkova i mnogo leševa vojnika i oficira. Ovde se naročito istakla četa potporučnika Koleganova, koja je branila zgradu železničke stanice. Hitlerovci su neprestano, pod zaštitom avijacije i artiljerije, jurišali na železničku stanicu, ali su borci Koleganova protivjurišem na bajonet svaki put odbijali neprijatelja. Ranjeni nisu napuštali bojno polje nego su podržavali drugove koji su se držali na nogama. 27. januara 1943. »Pravda« je štampala raport komandira čete svome neposrednom starešini komandantu bataljona, gardijskom kapetanu Fedosejevu. Koleganov je pisao:

— Referišem situaciju: neprijatelj se trudi svim snagama da opkoli moju četu i, upućuje u pozadinu automatičare. Uprkos neprijateljske nadmoćnosti, naši borci i komandiri se bore hrabro i odvažno. Gardisti se ne povlače. Pre će hrabro poginuti nego što će dopustiti neprijatelju da savlada našu odbranu. Dok je komandir čete živ, neće ni jedan gad proći. Situacija je teška, ja sam ogluveo i slab sam, jedva se držim na nogama. Poginućemo herojski, ali se nećemo povući.

I gardisti su održali svoju reč. Neprijatelj je odbijen, iako su skoro svi borci iz čete Koleganova poginuli herojskom smrću.

Tih dana, palo je Kuporosno i jedinice 62. armije su se tada našle odsečene od suseda, ne samo sa severa nego i sa juga. Osim toga, oni su skoro bili pritisnuti uz samu obalu Volge. Istovremeno neprijatelj je počeo napad na Nižnju Jeljšanku, gde su krvave borbe trajale četiri dana.

Izbijanje neprijatelja na Volgu još na jednom odseku stvaralo je određenu pretnju za forsiranje Volge, a naročito povlačenje pojedinih grupa radi izviđanja i diver-

zija. Za odbranu rejona Zavoložja mi apsolutno nismo imali nikakvih rezervi. Međutim, čitava dolina Volge na levoj obali Ahtube bila je bukvalno pretrpana pozadinom triju armija, Volške ratne flotile i Jugoistočnog fronta. Čak i manje neprijateljeve grupe mogle su ozbiljno da ugroze snabdevanje trupa koje su branile Staljingrad. Da bi se sprečilo iznenađenje svake vrste i pozadini omogućio sigurniji rad, morali smo da objedinimo pod zajedničkom komandom niz manjih delova jedinica dovedenih u pozadinu radi preformiranja i njihovim snagama stvoriti odbranu na istočnoj obali reke na delu Srednje Pogromno, Krasna Sloboda, Pavlovski, Gromki, a takođe i na drugim najugroženijim delovima. Na suprotnoj obali reke naspram nabrojanih mesta, već je bio neprijatelj. Stvorena odbrana je bila naravno vrlo slaba, ali je ipak do dolaska bataljona utvrđenog rejona izvršavala postavljeni joj zadatak. Ova odbrana je, takođe, odigrala svoju ulogu i u obezbeđenju rada naših artiljerijskih grupa. Na mnogim odsecima u Staljingradu, rastojanje između naših trupa i Volge u to vreme se toliko smanjilo da nije bilo moguće imati tamo položaje dalekometne artiljerije. Zato smo sredinom septembra morali izdati naređenje o pojačanju artiljerijske grupe na levoj obali. Navodim izvode iz datog naređenja.

»4. Načelniku artiljerije fronta: pojačati artiljerijsku grupu na istočnoj obali Volge i pridati u njen sastav: 266, 457. pap, 111. pap, divizion 1.104. pap, divizion 1.159. pap, jednu bateriju 85. gard. ap, 140. min. puk, 2/2. gard. min. puk, 51. gard. min. puk i divizion 90. gardijskog minobacačkog puka.

Zadatak — čitavom artiljerijskom grupom obezbediti uništenje neprijatelja:

a) na frontu 62. armije u zoni: Crveni oktobar — Gorodišće — ušće reke Carice — Ogledna stanica — Gumrak;

b) na spoju 62. i 64. armije u zoni: r. Carica — severna periferija Beketovke — Jelhi.

Da bi se najefikasnije koristila vatra artiljerijskih grupa, istovremeno treba imati mrežu artiljerijskih osmatračica u obe zone.

5. Komandantu 64. armije: radi uništenja neprijatelja i obezbeđenja spoja sa 62. armijom u rejonu predgrađe Minina — Zelena Poljana u potpunosti iskoristiti Volšku ratnu flotilu i artiljerijsku grupu.

6. Načelniku artiljerije fronta: uveče 13. IX 1942. formirati 2. minobacački puk (minobacači od 36-120 mm), za što uzeti minobacače i 700 vojnika artiljeraca koji su pristigli iz 169. pd. Puk formirati i držati u rezervi u rejonu Krasni Buksir».

Reč je ovde bila o ojačavanju one artiljerijske grupe o kojoj smo opširno govorili u prethodnoj glavi. Uskoro je ova grupa još više ojačana. U njen sastav je ušlo 5 pukova iz rezerve Vrhovne komande. Grupa se pretvorila u snažnu udarnu snagu u rukama komandanta fronta.

18. septembra situacija u Staljingradu se još više komplikovala. Neprijatelj je nastavio sa žestokim napadima, pokušavajući da uništi naše snage i da zauzme centralni deo grada. Da bi se olakšao položaj 62. armije, jedinicama Staljingradskog fronta je bilo naređeno da organizuju još jedan protivudar protiv neprijatelja na svom levom krilu. Cilj protivudara je bio razbiti neprijatelja u rejonu Gorodišće i spojiti se sa 62. armijom. Radi sadejstva tome protivudaru, jedinice raspoređene u rejonu Mamajev Kurgan dobole su naređenje da izvedu protivudar u pravcu severozapada kako bi onemogućile neprijatelju da izvrši prebacivanje trupa iz grada na sever.

Protivudari su bili izvedeni istovremeno, 19. septembra (vidi skicu 10). Toga dana, na čitavom frontu 62. armije vodile su se žestoke borbe. Uspeli smo da zauzmemos kotu 126,3. Na drugim pravcima nismo postigli značajnije uspehe. Naročito snažno je dejstvovala neprijateljska avijacija.

Ni levo krilo Staljingradskog fronta nije imalo uspeha. Ipak je hitlerovska severna grupacija ponovo bila

onemogućena u kritičnim trenucima borbe za centar grada, što nije dozvolilo neprijatelju da tu ozbiljno pojača svoje udare.

Ali već 21. i 22. septembra hitlerovci su uspeli da dovuku pojačanja i ponovo su pokušali da slome otpor naših snaga u centru grada i u rejonu Mamajevog Kur-gana da bi odbacili branioce tih položaja na Volgu.

U istoriji staljingradske bitke, 21. i 22. septembar se posebno ističu, jer su tih dana branioci Staljingrada ispoljili nepokolebljivu snagu i masovni heroizam.

Rano ujutro 21. septembra otpočelo je neprijateljsko nastupanje na frontu 13. gardijske pešadijske divizije, 42. i 92. pešadijske brigade i 95. pešadijske divizije. Iznad rejona odbrane ovih jedinica visila je u vazduhu neprijateljska bombarderska avijacija a njegovi minobacači i artiljerija su gustim vatrenim valom prekrili naše položaje. To je odmah izdalo pravac glavnog udara neprijatelja, tako da smo mi ubrzo počeli da pripremamo naše protivmere. Glavna masa artiljerije artiljerijskih grupa se brzo pripremila za vatreni protivudar. Dalekometna artiljerija je odmah otvorila vatru na neprijateljske položaje da bi neutralisala njegovo vatreno dejstvo. Protivavionska artiljerija je istovremeno tukla neprijateljske avione. Digli su se i naši lovci i smelo su stupili u borbu sa neprijateljskim avionima. Poznati asovi Rihthofena počeli su da beže. U vazdušnim borbama besmrtnu slavu je postigao avijatičar Rogaljski, koji je ponovio legendarni podvig Gastela. Kada se njegov avion pogoden direktnim pogotkom zapalio u vazduhu, on je upravio zapaljeni avion na grupu nemačkih tenkova koji su napadali naše položaje.

Posle duge artiljerijske i avijacijske pripreme neprijatelj je otpočeo napad. Pet neprijateljskih divizija je pošlo jednovremeno na juriš.⁷ Bojno polje se prekrilo

⁷ To su 76, 94. pešadijska, 24. i 14. oklopna i 29. motorizovana divizija.

oblacima prašine i dima i jedino su se jasno videle eksplozije bombi i granata.

Mamajev Kurgan, nalazeći se u blizini centra grada, koji je u mirno vreme bio šetalište Staljingrađana (životopisno mesto sa koga se otkriva prekrasna, široka panorama okoline grada), sada je pružao sasvim neobičan izgled. Sav je bio ispresecan surovim šarama rovova, opleten žičanim preprekama; bunkeri su bili okrenuti prema neprijatelju i nišanili su pogledom svojih puškarnica na njega; iz zaklona su se presijavale upozoravajuće čeljusti oruđa. Borci su napregnuto, znalački, završili poslednje pripreme za borbu i bili spremni za otpor.

Nikita Sergejevič i ja smo se sa komandnog mesta (tri kilometra od centra grada) trudili da ni za tren ne ispustimo niti rukovođenja jedinicama. Brinula nas je sudbina pukova i divizija pod pljuskom bombi i granata koji su postali objekat žestokog neprijateljskog napada. Preduzimali smo sve potrebne mere da im pomognemo iako smo bili potpuno uvereni u to da čvrstina naših boraca neće biti pokolevana, a naročito smo se uzdali u 13. i 95. pešadijsku diviziju. Čitav Staljingrad je već poznavao odvažnost i izdržljivost 13. gardijske pešadijske divizije i njenog komandanta Aleksandra Iljiča Rodimceva. Isto toliko su bili poznati po svojoj hrabrosti i čvrstini 95. pešadijska divizija i njen komandant pukovnik Gorišni Vasilij Akimovič (sada general i heroj Sovjetskog Saveza). Izuzetna odvažnost, komandantska istrajnost i strogost bile su u skladu sa umešnošću da dobro organizuje boj i mobilno rukovodi jedinicama u svakakvim uslovima. Još u građanskom ratu, u redovima 1. konjičke armije, drug Gorišni se borio sa neprijateljem kao neustrašivi vojnik i čovek beskrajno odan sovjetskoj zemlji.

Naša pozitivna ocena 13. gardijske i 95. pešadijske divizije i njihovih komandanata potpuno je opravdala sebe u praksi borbenih dejstava, naročito u d anima borbe za centralni deo grada i Mamajev Kurgan.

Da bi sigurnije podržali vatrom ove dve divizije, koje su se zadesile na odlučujućem odseku bitke, sva fron-

tovska artiljerijska grupa, sa svojim podgrupama, po našem naređenju je usredsredila svoj udar ispred njihovih frontova.

Da vidimo kako su tih dana tekli događaji.

20. septembra, krajem dana, neprijatelj je koncentrisao značajne snage u rejonu Dar-Gore i otvorio snažnu artiljerijsku i minobacačku vatru po prelazima na Volgi. Posle toga su se neprijateljski automatičari probili na levu obalu r. Carice i izbili na jedan deo obale Volge ka prelazima, ali nisu uspeli da se učvrste i uskoro su bili odbačeni protivnapadom 42. pešadijske brigade podržane artiljerijskom grupom fronta.

Brigadom je komandovao pukovnik M. S. Batrakov, koji je, znalački i hrabro, rukovodio borbenim dejstvima svih delova brigade. Sada je on general-major i heroj Sovjetskog Saveza.

21. septembra neprijatelj je gore navedenim snagama izveo čitavu seriju napada u centru grada i kod Mamajevog Kurgana. Ali su svi oni bili odbijeni u žestokim borbama. Istina, toga dana dve čete neprijateljskih automatičara probile su se u rejon centralnog pristaništa; jedinice 42. i 92. pešadijske brigade koje su se tu branile otvorile su vatru na neprijateljske automatičare. Prelaženje preko reke je obustavljeno.

Idućeg dana, 22. septembra, borbe su dostigle vrhunski stepen napetosti. 76. neprijateljska pešadijska divizija, podržana stotinom tenkova, preduzela je niz očajničkih napada na položaje 34. i 42. puka 13. gardijske pešadijske divizije. U toku prepodneva ti pukovi su odbili 12 žestokih neprijateljskih napada, svaki put podržani moćnim udarima avijacije i artiljerije. Tek popodne jedna grupa automatičara, do 200 ljudi sa 15 tenkova, uklinila se u našu odbranu u rejonu jaruge Dolgi i izbila na desno krilo 34. gardijskog pešadijskog puka. Druga neprijateljska grupa, istovremeno je izbila na levo krilo toga puka (u rejonu trga »9. januar«). Puku je zapretila opasnost potpunog okruženja. Da bismo likvidirali proboj, uveli smo u borbu ograničene divizijske rezerve, dva

bataljona i izviđačku četu. Jedan od bataljona, podržan izviđačkom četom, izveo je protivnapad u rejonu jaruge Dolgi, a drugi, u rejonu trga »9. januar«. Protivnapad je potpuno uspeo. Neprijatelj se povukao s bojnog polja.

Međutim, na drugim delovima fronta situacija je i dalje bila opasna. Neprijatelj je snagama do pešadijskog puka nastupao Kijevskom i Kurskom ulicom, a njegova jedna četa izbila je do zgrade Doma stručnjaka, odakle su pokušavali da izbiju na Volgu. Neprijateljska pešadija do jednog puka napredovala je koritom reke Carice, takođe prema Volgi.

Južno, približno istim snagama ali i sa tenkovima, neprijatelj se kretao ulicom KIM (komunističke omladine internationale — prim. prevod.). Tim snagama su uspeli da razdvoje 42. i 92. pešadijsku brigadu i da ih odseku od 13. gardijske pešadijske divizije (kasnije su se obe brigade povukle na levu obalu Volge u rejon Krasne Slobode). Samo ovde je neprijatelj uspeo da postigne neznatan uspeh.

Međutim, neprijateljski uporni pokušaji da postignu odlučujući preokret događaja u svoju korist pretrpeo je krah. U toku 22. septembra borbe su nastavljene jugoistočno od železničke stanice Staljingrad I, gde su se branili 1. i 2. bataljon 42. gardijskog pešadijskog puka 13. gardijske pešadijske divizije. Neprijatelj je opkolio 1. bataljon i 5. četu 2. bataljona. Pošto su izgubili vezu sa štabom puka, opkoljeni delovi jedinica su produžili da se hrabro brane na svojim položajima. Predveče, 5. četa se izvukla iz obruča i pripojila svojima, dok je većina boraca 1. bataljona, na čelu sa komandantom kapetanom Fedosejevim, pala hrabrom smrću, pošto se ni korak nije povukla sa svojih položaja.

20. septembra izdata je zapovest jedinicama oba fronta sa ciljem da se podigne moral boraca u tim, za odbranu Staljingrada, najtežim danima. Treba imati u vidu da se lični sastav stalno menja i onaj koji je ulazio u porodicu branilaca grada morao je da zna visoke tradicije branilaca Staljingrada.

»ZAPOVEST JEDINICAMA STALJINGRADSKOG
I JUGOISTOČNOG FRONTA«

Nº 7

20. septembar 1942. god.

Položaj

Drugovi borci, komandiri, komandanti i politički radnici! Već je skoro dva meseca kako hitlerovske strvine hrle na Staljingrad. Preko gomile leševa svojih vojnika i oficira, koje su uništili naši slavni borci Jugoistočnog i Staljingradskog fronta, krvavi Hitler ponovo goni svoje trupe u borbu. Glavni neprijateljski udar nanet je trupama Jugoistočnog fronta koje neposredno brane Staljingrad. One herojski brane grad odbijajući po nekoliko napada neprijateljeve pešadije i tenkova dnevno. U tom periodu je odbijeno preko sto njegovih napada, u kojima su borci, komandiri i jedinice u celini pokazali izuzetnu istrajnost i nečuveni heroizam u borbi. Uništeno je za to vreme na stotine tenkova i mnogo druge tehnike neprijatelja, ubijene su hiljade fašističkih vojnika i oficira.

Sada je neprijatelj kod zidina Staljingrada.

Neprijatelj, gubeći krv, i dalje juri prema gradu.

Zadatak jedinica Staljingradskog fronta je da što pre, u najkraćem roku, pomognu svojoj braći, braniocima Staljingrada, a jedinica Jugoistočnog fronta da još upornije brane grad i nanose protivudar drskom neprijatelju. Sve trupe treba da se bore odlučno i smelo, brzo i hrabro. Artiljeri da jakom vatrom krče put tenkovima i pešadiji i da uništavaju protivoklopnu artiljeriju, pešadiju i tenkove neprijatelja.

Gardisti — minobacačlie da pokriju svojom moćnom vatrom neprijateljske borbene poretke trupa koje se koncentrišu, grupe za protivnapade neka prave put pešadiji i tenkovima, održavaju vezu sa pešadijom i neka se ne odvajaju od nje, neka se probijaju napred i gone neprijatelja vatrom.

Tenkisti, uklinjavajte se u neprijateljske borbene redove, gađajte iz pokreta, uništavajte neprijatelja vatrom i gazite tenkovima.

Pešadijo, uništavaj neprijatelja svojim moćnim minobacačima, automatskom i puščanom vatrom svuda gde ga sretneš, jurišaj za tenkovima, ne odvajaj se od njih. Tenkovi štite pešadiju, a pešadija njih. Ako nema tenkova — jurišaj bez njih, jer brzina udara rešava uspeh borbe.

Protivoklopnići, uništavajte tenkove i oklopna kola neprijatelja! Gađajte tenkove sa bočne strane, tako ćete naneti neprijatelju više gubitaka!

Piloti-lovci, smelije napadajte neprijatelja u vazduhu!

Jurišnici i bombarderi, hrabro jurišajte i nemilosrdno uništavajte preciznom vatrom neprijatelja na zemlji. Ni jedna bomba da ne ode u prazno!

Zahtevamo od svih boraca najveći napor i heroizam, od čitavog komandnog sastava neposredno rukovođenje borbama. Neka ne zadrhti ruka ni jednom borcu u ovoj velikoj bici.

Plašljivcima i paničarima nema mesta u našim redovima.

Zajednički zadatak svih rodova vojske je uništiti neprijatelja kod Staljingrada i udariti temelj njegovoj propasti, i očistiti našu zemlju od krvavih zavojevača. Mi ćemo to obavezno postići. Zato imamo dovoljno sredstava i snaga. Osvetimo se varvarima, potpaljivačima rata koji su razorili naša sela, gradove i fabrike i prolili mnogo krvi našeg mirnog stanovništva. Nema milosti za neprijatelja, napred smelo u boj! — To vas zove otadžbina, to je naređenje vrhovnog komandanta.

Zapovest pročitati u svim četama, eskadronima, baterijama, posadama i komandama.

*Komandant Staljingradskog Član Vojnog saveta Staljingradskog
i Jugoistočnog fronta, i Jugoistočnog fronta
general-pukovnik general-potpukovnik*

A. JERJOMENKO

N. HRUŠČOV

Noću, uoči 23. septembra delovi 284.⁸ i 95. pešadijske divizije izveli su drski protivnapad i izbacili neprijatelja sa položaja koje su zauzeli preko dana.

U žestokim borbama od 21. do 23. septembra, 13. gardejska i 95. pešadijska divizija, podržane od celokupne artiljerije koja je bila pod neposrednom komandom komandanta fronta, izdržale su strahovit neprijateljski pritisak i nisu mu dozvolile da u centralnom delu grada izade na Volgu i da ponovo zauzme Mamajev Kurgan. U toku borbe hitlerovci su čak uspeli da se popnu na Kurgan, ali su odmah bili odbačeni nazad. Rezultat ovog očajničkog pokušaja neprijatelja da slomi volju branilaca Staljingrada bio je napredovanje od nekoliko metara na nekim odsečima, ali je taj ništavi uspeh skupo koštao neprijatelja. Na bojnom polju pred frontom divizija neprijatelj je ostavio veliki broj uništenih tenkova i mnogo leševa svojih oficira i vojnika.

U ovoj borbi za pobedu nad neprijateljem, značajnu ulogu odigrala je artiljerijska frontovska grupa, koja je podržavala dejstvo pojedinih pešadijskih divizija.

Borbe od 21. do 23. septembra za centar grada i Mamajev Kurgan bile su samo herojska epizoda u toj etapi staljingradske bitke, koja je pokazala da će svaki neprijateljski pokušaj da postigne uspeh naići na neoborivo herojstvo i čvrstinu naših boraca.

Prolazilo je dragoceno vreme. Neprijatelj je to osećao i trudio se da što pre postigne uspehe na pojedinim odsečima, da bi ih najzad pretvorili u pobedu u celoj operaciji. Da bi to ostvario neprijatelj nije žalio ni ogromne gubitke. A razmere borbe su postajale sve šire i šire. One su poprimale sve više napregnutiji i grandiozni karakter. Neprijatelju je svakog sledećeg dana bivalo sve jasnije da je kraj bitke još daleko, da njen tok nije bio nimalo

⁸ 284. pešadijskom divizijom je komandovao Nikolaj Filipovič Batjuk, pukovnik, a kasnije general-major. Rodio se 1905. godine. Po nacionalnosti je Ukrajinac, do stupanja u armiju je bio radnik u kamenolomu. Drug Batjuk je umro od srčane kapi 1943. godine.

utešan za napadača, a konačni rezultati vrlo problematični i, takođe, da ne pružaju ništa dobro za porobljivače.

Ne dozvoljavajući mogućnost propadanja njihovih planova nemačkofašistička komanda je stalno pojačavala svoju grupaciju. Krajem septembra na staljingradskom pravcu je dejstvovalo 32 neprijateljske divizije, od kojih 13 pešadijskih, 3 motorizovane i 4 oklopne. Oko 600 tenkova, 4.000 oruđa i minobacača, i 650 aviona podržavali su navedene snage. Od tih snaga neposredno protiv 62. i 64. armije vodili su borbe 15 divizija. Ogromni gubici iskravavili su neprijateljske divizije, tako da su one, po pravilu, izdržavale samo dva-tri dana borbe, posle čega su zamenjivane novim delovima i odvodjene na popunu.

* * *

Nije neinteresantna ni karakteristika situacije kod Staljingrada u septembru 1942. god. koju daje ne jedanput već citirani Der. Pre svega, veoma je važno njegovo priznanje da su hitlerovci u to vreme kod Staljingrada zapali u čorsokak.

»3. septembra je 51. armijski korpus otpočeo napad na grad. Njemu je sada zapao najteži deo borbe za Staljingrad. Toga dana je 4. oklopna armija (48. oklopni korpus) izbila na zapadnu periferiju grada Voroponova.

Posle toga, nastupanje se nije više odvijalo u tako brzom tempu i ubrzo je postalo jasno da o »zauzeću grada iz pokreta«, kako je planiralo OKV (Vrhovna komanda oružanih snaga — A. J.) nema ni govora. Tek 10. septembra naše jedinice su zauzele zapadnu periferiju Staljingrada i naseljena mesta Gorodišće, Aleksandrovku i Sadovu.

14. septembra, 6. armija je osvojila uzvišicu koja dominira nad čitavim gradom, Mamajev Kurgan (k. 102) na severnoj ivici poslovnog kvarta grada (severna polovina grada). 15. septembra u našim rukama je bio skoro čitav rejon sa glavnom železničkom stanicom. Obe nastupajuće

armije, 4. oklopna i 6. pešadijska, spojile su se kod reke Carice koja deli stari Caricin od novog poslovnog rejona.

Od 16. septembra komanda 6. armije je, prema naredbu grupe armija »B«, postala odgovorna za čitav tok operacija u gradu. Oklopni 48. korpus 4. oklopne armije koji je dejstvovao južno od r. Carice pridat je 6. armiji.

Grad Staljingrad je u osnovi bio tada u našim rukama, ali su industrijski objekti severnije od grada do rejona južno od Rinoka većim delom još držali Rusi.

Istina, kao vodena magistrala, Volga više nije mogla da se koristi. Staljingrad nije više bio saobraćajni čvor, ali to je moglo biti postignuto sa istim uspehom, dejstvujući na sever ili na jug od grada. Industrijska preduzeća bila su evakuisana ili razrušena ili su bila u zoni dejstva naše artiljerijske vatre i nisu mogla da nastave rad. Prema tome zadatak istaknut u firerovoј direktivi od 5. aprila 1942. godine za taj period bio je na taj način izvršen. Nastavljanje ofanzive u cilju potpunog osvajanja čitavog rejona Staljingrada u tom pogledu više ništa nije moglo da dâ.

Sa čisto vojne tačke gledišta, u tome, takođe, nije bilo potrebe jer u strategijskom smislu za obezbeđenje severoistočnog boka pri nastupanju na Kavkaz, dovoljno je bilo zauzeti liniju Astrahan — Kalač — Voronjež sa osnovnim otpornim centrom na prevlaci između Volge i Doma. Nije bilo potrebno uključivati Staljingrad u tu liniju ako bi uzvišice u okuci Volge kod Krasnoarmejska i zapadnu obalu Doma, severno od Kalača — kamen temeljac odbrane prevlake — čvrsto držale nemačke jedinice.

Vrhovna komanda je ipak htela da »okonča borbu za Staljingrad i očisti od neprijatelja ostale rejone grada«, tako je ukazivano u direktivama OKV.

Taj zadatak je već sada bio taktičkog karaktera. Propaganda obe strane mu je pridala strategijski značaj. Sve dok su se Rusi borili zapadno od Volge, Staljin je mogao da govori o herojskoj odbrani svoga grada. Hitler nije, opet, htio da se smiri dok njegove trupe ne zauzmu poslednji pedalj zemlje koji bi se zvao Staljingrad. Poli-

tika, prestiž, propaganda i osećanje prevagnuli su nad trezvenom ocenom vojskovođe.

Vrhovna komanda je sebi dozvolila raskoš, jer ni ona ni komanda 6. armije nije tada, septembra 1942, ni mislila da će Rusi kod Staljingrada naći dovoljno snage da bi pružili uporniji otpor.

Pozicioni rat koji je sada otpočeo na ulicama, po kućama i ruševinama, naišao je neočekivano za nemačke trupe. Gubici u ljudstvu i tehnički bili su neuporedivo veći od neznatnih uspeha koji su se merili kvadratnim metrima zauzete teritorije ...

Sredinom septembra 1942. izbilo je na videlo da dve armije, koje su učestvovali u operaciji, nisu uspele da uzmu Staljingrad u klešta. 4. oklopna armija nije zauzela privolške uzvišice u rejonu Krasnoarmejska i front joj je bio povijen na severozapad. 6. armija, zadržana zapadno od Kalača i na Donu skoro tri nedelje, uspela je da se probije do reke severno od Staljingrada, ali je bila suviše slaba da bi produžila napad duž Volge na jug.

Umesto da se spoje na obali Volge, obe armije su se sjedinile zapadno od Staljingrada. Umesto operacija opkoljavanja, trupe su morale da nanose niz frontalnih udara ruskim snagama koje su branile ogroman grad. Nije nam uspelo da opkolimo ni čitav rejon Staljingrada ni neprijateljske snage koje su se tamo nalazile. To se objašnjava time što se jednovremenost dejstava obe armije, neophodna za izvršenje obuhvata, nije mogla postići usled nedovoljnih snaga i lošeg snabdevanja trupa ...

Usled toga su Rusi, koji nisu bili podvrgnuti udarima nadmoćnijih snaga, istočno od Dona, vodeći manevarsku odbranu, dobili u vremenu da bi prebacili preko Volge sveže snage i da bi se pripremili za upornu odbranu grada. Velika preduzeća severno od grada porušena tokom prvih borbi, bila su još u rukama Rusa. Nemačke jedinice su na obali Volge bile jedino u rejonu Kuporosno, na periferiji grada južno od r. Carica i na severu u rejonu Rinoka i južno od njega. Najvažniji deo Staljingrada sa skelskim prelazom na Volgi bio je u rukama Rusa.

Nemački položaji su u Staljingradu, bar sa taktičke strane, još uvek bili u osnovi okrenuti ka Donu, a ne ka Volgi. Uloga tih položaja kao otpornih centara na Volgi ili klina, kojim je severna Rusija bila odsečena od Kavkaza i kojim su bile presećene ruske komunikacije, kojima je stizala nafta, imala je čisto teoretski karakter, jer da bi se to postiglo, morao se zauzeti Astrahan i rejon ušća reke Urala.

U to vreme bili su važniji zadaci povezani sa dejstvom naših snaga koje su napadale Staljingrad na krilima napadne grupacije. Uzvišice u rejonu Krasnoarmejska i Bechetovke bile su u neprijateljskim rukama i stalno su ugrožavale južno krilo 6. armije. Da su ti objekti bili u našim rukama, mi bismo imali veliko preim秉stvo.

Još važnije je bilo za nas da pojačamo odbranu na severnom boku. Takozvana prevlaka koja je nastala u toku nastupanja 14. oklopног korpusa između Volge i Dona u rejonu Rinok — Kotlubanj — Kačalinska, nije obezbeđivala mogućnost ešeloniranja odbrane po dubini i u slučaju najmanjeg uspeha neprijatelja, tu bi se javila neposredna opasnost za naš front u Staljingradu. Od samog početka tu prevlaku su snažno napadali Rusi, jer nigde neprijatelj nije uspeo da tako brzo koncentriše i baci u borbu veće snage nego ovde. Zato je bilo neophodno što pre istaći naše položaje napred do uzvišice u rejonu k. 151 koje su dominirale nad okolinom i bile naročito opasne pošto su bile u rukama Rusa.

Ali poboljšanje položaja bilo je neophodno ne samo na krilima 6. armije. Daleko opasnija situacija bila je na oba boka grupe armija »B«, na srednjem toku Dona i u Kalmičkim stepama.

Staljingradska bitka počivala je sada na pesku.⁹

Dalje, Der priča da je i kavkaska ofanziva došla u corsokak i da su zato krivi po običaju Hitler kao autor neuspelog plana (direktiva od 23. jula) a, takođe, i divlja

⁹ Г. Дёrr, *Поход на Сталинград*, Воениздат, 1957, str. 50—52

priroda tih mesta, pa tek kao uzgredni razlog uzima pojačan otpor Rusa.

Navedeni napred odlomak iz Derove knjige obiluje nizom netačnih činjenica, da ne kažem više. On piše, da je 14. septembra bio zauzet Mamajev Kurgan, a drugi dan posle pada glavne železničke stanice i čitav »poslovni« deo grada navodno da su zauzeli Nemci. U stvari, uspeh je bio ništavan; Mamajev Kurgan je odmah povraćen, a za centralnu železničku stanicu najžešće borbe su se vodile 17. septembra, ali i u tim borbama, pošto je pretrpeo neuspeh, neprijatelj je odbačen nazad. U to vreme neprijatelj je stvarno uspeo da zauzme samo mali deo grada. I sam Der dalje izjavljuje da je centar grada sa pristaništim ostao u rukama Rusa.

Ali osnovni smisao razmatranja generala Dera nije u izvrтанju pojedinih činjenica.

On tvrdi da je zadatak postavljen direktivom Hitlera od 5. aprila 1942. godine bio izvršen u septembru, zato jer je Staljingrad, kao industrijski centar, izbačen iz stroja. Namerno se prečutkuje to da se tom direktivom zauzimanje Staljingrada uopšte nije predviđalo. U pomenutom dokumentu glavni cilj nemačkih trupa na tom pravcu bio je ovako formulisan: »Razbiti i uništiti ruske snage u rejonu Voronježa i južno od njega, zapadno i severno od reke Dona«. Pa baš taj cilj neprijatelju nije pošlo za rukom da ostvari jer ruske snage nisu bile razbijene ni južno od Voronježa ni na zapadnoj obali Dona, a ni istočno od Dona. Zato je Staljingrad baš i postao glavni objekt takvog posebnog pritiska hitlerovaca; oni su nameravali da u njemu slome poslednje naše snage na jugoistočnom delu fronta, koje su im, kako je računao firer iskliznule iz ruku. Prema direktivi Hitlera od 5. aprila grupacija jedinice upućene na Staljingrad imala je zadatak da obezbedi bok nemačkofaističkih trupa koje su nadirale na Kavkaz, tj. bok grupe armija »A«. Prema Deru staljingradska grupacija nije mogla da obezbedi čak ni svoja sopstvena krila i bokove, a kamoli krila i bokove grupe armija »B«, kojoj je pripadala. U razmatranjima Dera ispoljava se težnja

da glavni zadatak grupe armija »B« zameni drugim, manje važnim. Da nije to učinio, morao bi priznati da je izvršenje aprilske direktive propalo još u julu-avgustu, za vreme borbi u velikoj okuci Doma.

Izjave Dera o prekidu naših komunikacija od hitlerovskih trupa između severa i juga naše zemlje, više su nego sporne. S jedne strane, on tvrdi da je Volga, kao vodena magistrala, bila presećena. To, naravno, odgovara stvarnosti samo delimično, jer su tereti ipak dolazili Volgom, istina u znatno manjoj količini. Za potpuno presecanje komunikacija, po mišljenju Dera, trebalo je navodno zauzeti Astrahan i ušće reke Urala. Osvajanje ovih mesta, istina, obećavalo je neprijatelju mnogo. Ali i potpuno osvajanje Staljingrada, a još više forsiranje Volge posle toga u tom rejonu takođe su mogli dati neprijatelju ogromna preimućstva i jako pogoršati naš položaj. I Astrahan i ušće reke Urala bili su naravno privlačna ali neostvarljiva mašta. Pretpostavimo da su se hitlerovci posle prelaska u odbranu na zauzetim položajima u Staljingradu uputili na Astrahan i ka ušću reke Urala. Očigledno je da bi tada pretrpeli još ozbiljniju katastrofu od one u kojoj je uništena 6. armija Paulusa i 4. armija Hota.

Der, namerno ne pominje činjenicu da je u uličnim borbama, koje su se razvile, inicijativa dosta često bila u našim rukama. Prema njegovom opisu ispada da su hitlerovci navodno mogli mirno da sede u oslovojenim gradskim rejonima da ih Hitler nije terao u borbu. Autor, izgleda, zaboravlja da su sovjetske snage, čak i u vreme najžešće nemačke aktivnosti, neprestano izvodile protivnapade. Čim bi neprijatelj prekinuo napadna dejstva i počeo da se utvrđuje na dostignutim položajima, jedinice fronta bi odmah koristile taj momenat i to ne samo za najjače protivudare u gradu, već isto tako i za protivudare na krilima i bokovima neprijateljske staljingradske grupacije. Opšte je poznato da prelaz u odbranu uvek slabi grupisanje trupa na datom odseku, inače taj prelazak nema baš nikakvog smisla. Ne treba zaboraviti da je prvo-

bitno naša protivofanziva planirana u vremenu posle 20. oktobra, a pri povoljnem razvoju događaja, mogla bi početi i ranije.

Der, između ostalog, kaže da je, iako nije bilo neophodno zauzeti Staljingrad, ipak trebalo uzvišice kod Krasnoarmejska i zapadnu obalu Dona imati u sigurnim rukama. Da je Staljingrad ostao u našim rukama, onda bi bilo vrlo problematično i čvrsto držanje tih odseka. No, već pri pokušaju zauzimanja visova u rejonu Krasnoarmejska i Beketovke, neprijatelj je utrošio ogromne snage, pa ipak nije uspeo da ih zauzme.

Sva razmišljanja Dera svode se na to da dokaže da je Staljingrad izgubio za Nemce svaki značaj kada je prestao da bude industrijski centar i da je borba za grad bila rezultat čisto subjektivnih htenja Hitlera, koji je na taj način pokušavao da zadovolji svoju beskrajnu taštinu. Mi smo daleko od toga da potcenimo značaj subjektivnih faktora u ratnim zbivanjima, ali se ovde ipak vidi javno izvrtanje činjenica. Stvarno, zašto se Hitlerova taština u aprilu zadovoljavala samo željom da se Staljingrad poruši, a u julu-avgustu i septembru već se zahtevalo zauzimanje grada? A zar bi, recimo, pad Lenjingrada u manjoj meri zadovoljio njegovo častoljublje? To je već poznata besmislica, koja je postala vrlo rasprostranjena i pominje se u mnogim buržoaskim radovima o II svetskom ratu. Tako, na primer, Čerčil u svojim memoarima isto tako smatra da je Staljingrad u jesen 1942. god izgubio svoj značaj sa vojne tačke gledišta (a kakve — ne kaže), a »pobesneli« (Hitler) je i dalje stalno tražio da se ovaj osvoji.¹⁰

Na žalost, jedno vreme je i u našu vojnoistorijsku literaturu prodrlo slično mišljenje. Na primer, general-pukovnik A. Tarasov u svome delu »O planu letnje ofanzive hitlerovske komande na sovjetsko-nemačkom frontu 1942.« piše:

¹⁰ Slično mišljenje zastupaju skoro svi bivši nemačkofašistički generali u svojim vojnoistorijskim radovima, kao što su: Guderian, Manštajn i Melentin.

»Međutim već sredinom jula nije imalo smisla završavati sa operativnim opkoljavanjem sovjetskih snaga u rejonu Staljingrada, jer su neuspeli naših jedinica tokom odbrambenih operacija doveli do strategijskog probijanja celokupne naše odbrane na južnom krilu sovjetskog fronta. Samo po cenu ogromnog napora sovjetska Vrhovna komanda je uspevala da organizuje odbranu na novim položajima u pozadini odstupajućih jedinica Brjanskog, Jugozapadnog i Južnog fronta.

Izgledalo je da bi pod ovakvim uslovima staljingradski pravac trebalo da izgubi svoj značaj. Hitlerovske trupe su mogle preseći saobraćaj na Volgi i na drugom mestu, a staljingradsku industriju moguće je bilo izbaciti iz stroja masovnim udarima avijacije. Pa ipak je baš Staljingrad, koji u početku operacije nije imao odlučujući značaj, dobio takav značaj u daljem toku borbe.

Razlozi za to su, po našem mišljenju, sledeći. Staljin grad je jedan od najvažnijih industrijskih centara jugoistočnog evropskog dela Sovjetskog Saveza. On je glavni komunikacijski čvor toga rejona. Sovjetska komanda činila je ogromne napore da zadrži grad i prikupljala je velike snage u tom rejonu. Borbe koje smo nametnuli Nemcima uz brzo narastanje naših napora kod Staljingrada, zahvaljujući rezervama koje su pristizale, zahtevale su da Nemci razbiju te snage, što je bio obavezan uslov za dalji razvoj nastupanja prema Kavkazu. Kao što je poznato to neprijatelj nije uspeo da postigne.

Veliku ulogu u borbi za Staljingrad odigrala je izgleda Hitlerova sujet. Zauzimanje grada koji je nosio ime Staljina imalo bi određen politički efekat i stvorilo bi Hitleru lično oreol pobjedioca.

Treba, takođe, istaći da je nemačko komandovanje potcenilo snage i mogućnosti Sovjetskog Saveza, što je dovelo do krupnih grešaka u rukovođenju operacijama.

Već u avgustu postalo je očigledno da dalje nastavljanje borbi za Staljingrad nema smisla. U nastaloj situaciji bilo je nemoguće računati na razbijanje sovjetskih jedinica u rejonu Staljingrada i na uspešnu ofanzivu na

Kavkaz. Paulus nam je pričao da se više puta obraćao Hitleru sa molbom za obustavljanje dalje borbe za Staljingrad i prelazak u odbranu u tom rejonu, ukazujući na perspektivu dolazeće katastrofe. Ali, Hitler je odlučno odbijao te predloge.«

Iz navedenog odlomka očigledno proizlazi da drug Tarasov ide delimično još dalje u odricanju uloge Staljngrada nego Der. On kaže da završetak operativnog opkoljavanja sovjetskih jedinica u rejonu Staljngrada nije imalo smisla već u julu, jer su neuspesi naših trupa na jugu doveli do probijanja čitave odbrane na tom krilu sovjetskog fronta. Ovo mišljenje je utoliko čudnije kad znamo da je baš prisustvo naših jedinica u rejonu velike okuke Dona ugrožavalo neprijateljske uspehe u Donbasu i kod Harkova a isto tako ofanzivu na severnom Kavkazu. Osim toga, baš u ovaj rejon su odstupili delovi naše južne grupacije.

Po mišljenju druga Tarasova, staljingradski pravac je morao izgubiti važnost još i zato što su hitlerovci navodno mogli da preseku Volgu i na bilo kom drugom mestu. To su samo reči bez ikakve osnove. Dovoljno je pogledati bilo koju geografsku kartu i videti da se Staljingrad nalazi skoro na najzapadnijoj tački velikog dela Volge koji se prostire od Kazana do ušća reke. Hitlerovci su jedva uspeli da se domognu najbliže obale velike ruske reke. Jasno da bi bilo mnogo teže doći do neke druge, još udaljenije tačke na Volgi.

Drug Tarasov, takođe, ukazuje na uzroke usled kojih je Staljingrad postao ipak mesto od odlučujućeg značaja. Međutim, ovi navodi su protivrečni njegovim sopstvenim razmatranjima. On tvrdi da je Staljingrad, kao krupan industrijski centar i saobraćajni čvor, mogao izgubiti taj značaj dejstvom avijacije a da ga neprijatelj i ne zauzima. Dalje se kaže da je naša komanda prikupljala velike snage u staljingradskom rejonu i da je neprijatelj, pošto se sukobio s njima, morao da ih razbije jer to je bio obavezan uslov za uspeh neprijateljske ofanzive na kavkaskom pravcu.

Takvo mišljenje je u najmanju ruku nelogično. Sovjetska komanda je baš ovde prikupljala njene snage zato što je neprijatelj besno jurišao na grad koji je imao važan strategijski značaj. Hitlerovci su težili da osvoje Staljingrad baš zato da bi obezbedili krila i bokove kavkaske operacije, a po drugu Tarasovu ispada sve obratno. Drug Tarasov deli mišljenje Dera i o taštini Hitlera. Posle nabranjanja uzroka o porazu fašista, koje ne prouzrokuju bilo kakve sumnje, drug Tarasov ipak tvrdi da u avgustu za hitlerovce nije bilo smisla nastavljati borbu za Staljingrad.

Svom odlučnošću treba podvući da je od samog početka borbe za grad pa do sredine januara 1943, Staljingrad bio najvažnija strategijska tačka sovjetske odbrane na jugu. Za hitlerovce bi osvajanje Staljingrada i njegovih najbližih rejona (na severu i jugu) bila odlučujuća granica za očuvanje i učvršćenje postignutih uspeha u periodu čitave letnje ofanzive 1942. godine. Pad Staljingrada oslobođio bi kavkasku i donbasku grupaciju hitlerovaca od velike i potpuno realne opasnosti. Samo za osvajanje bogate Ukrajine i željeni zahvat kavkaskih naftosnih polja, Hitler je utrošio ogromne snage i dragoceno vreme.

Nemački generali neće uspeti da dokažu da bi oni pobedili i sigurno osvojili Kavkaz u jesen 1942. samo da ih Hitler nije primorao da se upuste u bitku za Staljingrad. U stvari Hitlerova nesreća nije bila u tome što se bacio na Staljingrad i Kavkaz istovremeno, već što je, potcenivši snagu Sovjetske armije, navalio na pleća Vermahta pretežak zadatak, pokušavajući da satelitima i verovatnim saveznicima pokaže njegovu borbenu sposobnost. (Pretpostavljalo se tada da bi pobeda kod Staljingrada i na Kavkazu uvukla u rat protiv SSSR-a Tursku na jugu i Japan na Dalekom istoku). Nije teško shvatiti da ukoliko bi hitlerovci nadirali samo na Kavkaz, mi bismo uspeli da organizujemo snažne protivmere na onom delu sovjetsko-nemačkog fronta koji bi bio najpogodniji za nas i najosetljiviji za faštiste. U tom slučaju mi bismo imali i

više rezervi. Borbama kod Staljingrada Hitler nas je sprečio da ostvarimo odlučne protivmere na drugim delovima fronta. O strategijskom značaju Staljingrada, najrečitije govori razvoj događaja posle opkoljivanja Paulusove 6. armije i Hotove 4. armije, kada su svi uspesi iz proleća i leta na jugu svedeni na nulu.

Kolikogod se poraženi fašistički generali sada trudili da uvere svoje nove gospodare, američke imperijaliste, da je za poraz hitlerovske avanture kriv sam firer a ne oni, jer im je on, navodno davao pogrešne direktive, ponavljam, to im neće uspeti. Svima je poznato da je sve Hitlerove direktive i njegove strategijske planove sastavljaо nemački Generalstab, tj. baš oni generali koji ih sada kritikuju. Razumljivo, nemačkim generalima je u interesu da svoj poraz prikažu kao rezultat kaprica »besnog«, nego da otvoreno priznaju krah svoje ratne doktrine i preimutstvo sovjetske ratne veštine, moralnu premoć sovjetskih ratnika.

Veoma je žalosno da ponekad i nehotice slično misle i naši drugovi, zavedeni nametljivim »objektivizmom« bivših stubova Vermahta. Mi moramo sami da pronalazimo i analiziramo greške naših neprijatelja u prošlom ratu, a ne da se oslanjamo na »samokritiku« naših bivših, a možda i budućih neprijatelja, jer u njihovom interesu nije da javno priznaju svoje stvarne greške.

* * *

Kasno uveče 22. septembra Nikita Sergejevič i ja smo morali, i pored veoma napete situacije u gradu, da se odvojimo za dva dana od neposrednog rukovođenja trupama koje su se borile za grad i da odemo u jedinice Staljingradskog fronta, jer su se kod mojih zamenika, drugova Gordova i Kovaljenka (Gordov je istina neko vreme proveo u bolnici posle kontuzije), ispoljili opet neki nesporazumi u organizaciji borbe i rukovođenju jedinicama. Cilj našeg puta je bio da pomognemo ostvarenju

postavljenog zadatka pred Staljingradskim frontom — tj. da ovaj odmah pomogne jedinicama Jugoistočnog fronta.

Obišli smo pored komandnih mesta armije i divizijska i pukovska.

Najbolji utisak ostavila je na nas 66. armija, koja je bila na krajnjem levom krilu fronta na obali Volge. Na komandnom mestu armije, koje se nalazilo u stepi blizu Jerzovke, dočekao nas je komandant armije, general-potpukovnik R. J. Malinovski. Zajedno smo obišli jedinice. Iako je ta armija bila skoro formirana, uglavnom od rezervista i odskora se nalazila na frontu, njeni su pukovi bili borbeni i čvrsti. Armija je nanosila neprijatelju osetne udare, a u isto vreme je i odbijala njegove neprekidne protivnapade.

Osećalo se da su oficiri i vojnici mnogih jedinica i njihovih delova u bojevima stekli borbeno iskustvo i priлагodili se životu u ratu. U njihovoj sredini vladalo je borbeno raspoloženje za ofanzivne akcije. Vojnike armije je brinulo to što još za sada nisu uspeli da stupe u tešnju vezu sa svojim suratnicima-borcima Jugoistočnog fronta.

Na komandnom mestu mi smo zajedno sa komandantom armije, članom Vojnog saveta i načelnikom štaba dobro razmotrili sva pitanja koja su nas interesovala, a naročito probleme kako pomoći branioce Staljingrada.

Na žalost, drugojačiji utisak su ostavili na nas druge armije Staljingradskog fronta koje smo posetili. Naišli smo na čitav niz nedostataka koje je trebalo odmah ukloniti. Stvar je u tome da, kako smo ranije napred govorili, trupe koje su izvodile protivudare nisu uspele u potpunosti da izvrše njihove zadatke.

Na licu mesta smo pokušali da saznamo uzroke. Iz razgovora sa R. J. Malinovskim i drugim komandantima armija i divizija, saznali smo da je neprijateljska avijacija bila nadmoćnija, a uz to se u nas osećao veliki nedostatak sredstava za borbu protiv nje što je bila jedna od ozbiljnih prepreka pri izvršavanju zadatka postavljenih frontu. Nije bilo tu u dovoljnom broju ni lovačke avijacije, ni

protivavionske artiljerije. Neprijateljskoj avijaciji je išlo na ruku i potpuno otkriveno zemljište. Leto je bilo veoma toplo i stepa je ostala spržena i gola. Naš borbeni poredak trupa se odlično video iz vazduha. Prirodno je što su ga neprijateljski avioni neprekidno držali pod udarima. Neprijatelj je drsko izvodio vazdušno izviđanje. U tim uslovima bilo je veoma teško postići iznenadne udare.

Naše manevrovanje ostvarili smo još u nedovoljnoj meri. Vršeno je obično na uskom pojasu, a protivudari su izvođeni danju, a ne noću kada je dejstvo neprijateljske avijacije bilo minimalno. Neprijatelj je, pošto je držao veoma pogodne položaje koje je jako učvrstio, a naročito dominirajuće visove, organizovao sigurni vatreni sistem, a pojaš obezbeđenja je minirao. U snagama za protivnapad, uglavnom moto-pešadija, imao je tenkove i samohodna oruđa koja su uvek brzo prebacivana do ugroženih delova fronta.

Ne manje važan uzrok koji je ometao uspešna dejstva jedinica Staljingradskog fronta bila su pogrešna taktička dejstva naših jedinica u protivudarima.

Svaka divizija, koja je učestvovala u protivudaru, dobijala je front napada širine od 1 do 1,5 kilometar. Smatralo se da je ovolika širina fronta za diviziju dovoljna da može obezrediti dovoljnu snagu udara. Takvim principima taktike su nas obučavali i u akademijama do rata. Naša pravila predviđala su u napadu formiranje dubokog borbenog poretka. Ali na bojištu, u određenim uslovima, ovaj metod nije bio opravдан. Mala širina odseka, određenog za napad, zahtevala je formiranje dubokih borbenih poredaka, zbijenog rasporeda trupa na zemljištu, njihovu veliku gustinu, a to je, opet, ometalo komandovanje i ostavljalo veliki deo jedinica i vatrenih sredstava da sede skrštenih ruku.

Osim ovih glavnih uzroka postojali su i drugi, koji su, takođe, ispoljavali određeni uticaj na tok borbenih dejstava trupa. Uz njih treba dodati nedovoljno iskustvo

nekih komandanata divizija u rukovođenju borbom i nedostatke u organizaciji izvođenja.

Posle detaljnog upoznavanja dejstava svih združenih jedinica, koje su učestvovale u izvođenju protivudara i njihovih delova, prikupili smo starešinski sastav fronta, od komandanta divizije na više. Detaljno smo razmotrili i brižljivo analizirali dejstva združenih jedinica. Posvetili smo mnogo pažnje pitanjima boljeg organizovanja borbe, izviđanja, neprekidnog rukovođenja, taktičkom iznenadenju borbenih dejstava u datom slučaju naših protivudara i protivnapada.

Naravno izvestan deo odgovornosti za nedostatke u rukovođenju trupa Staljingradskog fronta snosili su moji zamenici, drugovi Gordov i Kovaljenko, koji još nisu bili zreli za izvršenje zadataka u rukovođenju najvišom operativnom jedinicom — frontom.

Situacija na Staljingradskom frontu i stanje u rukovođenju trupama, prirodno, nisu mogli a da ne uz nemiravaju Vojni savet koji je stajao na čelu oba fronta.

Dolazak druga Žukova u Staljingradski front, kao predstavnika Vrhovne komande, krajem avgusta, unešteko je dao nade Nikiti Sergejeviču i meni. Računali smo da će uz njegovu pomoć Staljingradski front pružiti veću stvarnu pomoć Jugoistočnom frontu koji je pružao otpor osnovnom pritisku neprijatelja i borio se u samom gradu i na njegovom južnom krilu. Međutim, naše nade se umnogome nisu ostvarile.

Pošto smo se vratili na naše komandno mesto, Nikita Sergejevič i ja smo 23. septembra poslali Vrhovnoj komandi obrazloženi izveštaj u kojem smo izložili situaciju u rejonu Staljingrada i naše zaključke. Staljin nam je u telefonskom razgovoru, posle traženja objašnjenja o mnogim pitanjima koja su bila izneta u našem izveštaju, podvukao da su naši zaključci tačni i saopštio da će Vrhovna komanda u najskorije vreme izvršiti izmene u organizaciji postrojavanja borbenih poredaka za napad.

Kroz nekoliko dana stiglo je naređenje Vrhovne komande (№. 306) o novim borbenim porecima u napadu,

o organizaciji sadejstva, komandovanju, komandnim mestima, itd. Citiraćemo ovde izvode iz naređenja, što potvrđuje naša gore izražena shvatanja:

»Ratna praksa borbi sa nemačkim fašistima pokazuje da su neke tačke naših pravila već zastarele i da ih treba ponovo razmotriti... Reč je o nedostacima naših pravila o takvim pitanjima, kao što su postrojavanje borbenog poretku za vreme napada, obezbeđenje jedinica i njihovih delova vatrenim sredstvima, organizacija vatre, uloga komandira i komandanata u napadu.

Koji su to nedostaci? Evo najglavnijih:

Prvi nedostatak. U skladu sa zahtevima naših pravila, naše trupe, organizujući napad u svim svojim delovima jedinica, od pešadijskog voda pa do divizije, postrojavaju borbene poretkе gusto ih ešelonirajući po dubini. Pešadijska divizija, po pravilu, kada dobije zonu napada od 1 do 1,5 kilometra po frontu, postrojava svoje pukove u dva ešelona, od čega dva puka u prvom, a jedan njima u potiljak, u drugom ešelonu; pešadijski puk, koji nastupa u zoni širokoj 750-1.000 m, takođe je prinuđen da ima u najboljem slučaju dva bataljona u prvom i jedan u drugom ešelonu, a često i sva tri bataljona jedan iza drugog. Isto takav ešelonirani raspored u borbenim porecima predviđen je i u bataljonima, četama i vodovima.

Na taj način, pešadijska divizija postrojena za napad, na prednji kraj neprijateljske odbrane prinuđena je da ima u prvom ešelonu samo 8 pešadijskih četa od 27. Ostalih 19 četa, pošto su raspoređene pozadi prvog ešelona na dubini od 2 km, ispunjavaju bojno polje gustim borbenim porecima i potpuno im je onemogućeno da iskoriste svoja vatrena sredstva. Usled toga, imamo pre svega, veoma velike, ničim ne opravdane gubitke u ljudstvu i vatrenim sredstvima od vatre neprijateljske artiljerije, minobacača i avijacije, koje trpe najpre jedinice drugog i trećeg ešelona još pre nego što stupe u borbu, usled čega se napad često u nas zagrcne već u prvoj etapi, a, drugo, silom prilika neaktivno je više od trećine svih pešadijskih vatrenih sredstava divizije — automata, puškomitrailjeza

i mitraljeza, minobacača i pukovske artiljerije a da ne govorimo o puškama. Pri tome delovi drugog i trećeg ešelona, pošto su prisiljeni na neaktivnost a moraju da podnose osnovnu vatru minobacača, artiljerije i avijacije neprijatelja, da ne bi imali velikih gubitaka, primorani su da se pribijaju uz prednje ešelone a zatim iz istog uzroka i da se ulivaju u njihove borbene poretkе. Tako dolazi do neizbežnog mešanja borbenih poredaka prvog ešelona sa drugima i do stvaranja gomile kojom je nemoguće komandovati.

Iz toga proizlazi da ešelonsko postrojavanje borbenih poredaka jedinica i njihovih delova ne samo što ne odgovara zahtevima savremenog rata, nego je i štetno, jer prouzrokuje nepotrebne gubitke, uskraćuje velikom delu jedinica aktivnost i onemogućava našim trupama da se na neprijatelja bace svom snagom vatreñih sredstava njihovih jedinica i delova tih jedinica.«

Krajem septembra, Staljingradski front je dobio naziv Donski front i dobio je novog komandanta. Jugoistočni front, koji je neposredno branio Staljingrad, postao je Staljingradski front. Posle toga sam ostao na položaju komandanta samo Staljingradskog fronta.

Ove mere su preduzete, pre svega, što je priprema za protivofanzivu kod Staljingrada došla u svoju odlučujuću fazu i Vojni savet našeg fronta morao je da usredredi sve napore na obezbeđenje uspeha predstojeće najvažnije operacije. Ova odluka je bila prethodno svestrano razmotrena u razgovorima sa Vrhovnom komandom.

Glava IX

DVA PROTIVUDARA

Od 27. septembra do 8. oktobra razvile su se žestoke borbe u severnim predgrađima grada za radnička naselja staljingradskih fabrika. Istovremeno su odbijeni neprijateljski udari na Orlovku i pripreman je protivudar naših jedinica radi razbijanja neprijateljskog plana za osvajanje grada.

Uporna odbrana naših snaga, koje su štitile severozapadni deo grada, pokvarila je zamisao neprijatelju, kojom je želeo da ovde usmeri udar kako bi izbio na Volgu i zauzeo fabriku traktora. Usled toga nemačkofaistička komanda je bila prinuđena da malo oslabi njen pritisak u tom rejonu, i, pošto je, izvršila koncentraciju svojih svežih snaga u rejonu nešto južnije od Gorodišča, otpočela je pripremu udara u pravcu naselja Crveni Oktobar i na Mamajev Kurgan. Mi smo brzo prozreli neprijateljske namere pa smo preduzeli sledeće neophodne protivmere: na tim pravcima su isturene nove snage, tu je bila ojačana protivoklopna odbrana, mada se i dotle neprekidno radilo na utvrđivanju najugroženijih položaja.

Novi neprijateljski udar se očekivao 27. septembra izjutra. Neprijatelj je računao da zabije »klin« u dubinu naše odbrane — zauzme fabriku »Barikade«, »Crveni oktobar« i da izbije na Volgu u istom rejonu.

Da bismo parirali taj udar odlučili smo da delom snaga 62. armije, ujutro 27. septembra, izvršimo protiv-

udar po neprijatelju (skica 11). Protivudar je otpočeo u 6 časova ujutru, posle kratke ali snažne artiljerijske pripreme.

U protivudaru su učestvovale 3 oklopne brigade (istina malobrojne) i 2 pešadijske divizije. Naše jedinice su uspele da se probiju napred 2-2,5 kilometra. Ali, ovaj početni uspeh nije se dalje razvijao. Na naša dejstva je neprijatelj uzvratio snažnim udarom artiljerije, avijacije i tenkova. Iako su se naše jedinice morale povući na polazne položaje, neprijateljski napad predviđen za 8 časova je izostao. On je počeo tek u 12 časova, posle nove artiljerijske i avijacijske pripreme. Neprijatelj je uveo u borbu oko 3 sveže divizije, ojačane sa 150 tenkova i napao je naše položaje u rejonu radničkog naselja Crveni Oktobar i Mamajev Kurgan. Borbe u tom rejonu su već od početka poprimile veoma žestok karakter. U drugoj polovini dana hitlerovci su uspeli da se nešto ukline u našu odbranu, ali su našim protivudarom bili odbijeni. Posle nekog vremena usledio je novi neprijateljski napad, no i on nije imao uspeha. Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke od naše artiljerijske vatre, minobacača, tenkova i pešadije, ali su i naše jedinice bukvalno bile na ivici snage. Najzad, usled velike nadmoćnosti u avijaciji i tenkovima, neprijatelj je uspeo da prodre u naselje Crveni Oktobar.

95. pešadijska divizija, oslabljena neprekidnim desetodnevnim borbama za Mamajev Kurgan, 27. septembra je opet bila podvrgnuta strahovitim udarima avijacije. Čitav dan ona je uporno branila svoj borbeni odsek i tek uveče, kad su njene jedinice pretrpele velike gubitke, neprijatelj je uspeo nesmetano, bukvalno metar po metar, da nas potisne na pojedinim delovima odseka.

Posle tog žestokog boja, ujutro sledećeg dana front naše odbrane u tom rejonu se nešto izmenio; dva pešadijska puka 112. pešadijske divizije držala su naselje Barijade, oklopne brigade 23. oklopnog korpusa posedale su odbranu na zapadnoj periferiji naselja Crveni Oktobar, a 95. i 284. pešadijska divizija utvrđile su se na severnoj

i istočnoj strani Mamajevog Kurgana. 13. gardijska divizija je i dalje vodila ulične borbe u istočnom delu centra grada.

Na taj način, ako je neprijatelj i uspeo da nešto napreduje, on ipak nije uspeo da zauzme fabriku »Crveni oktobar« i da u tom rejonu izbije na Volgu. Našim protivnapadima i vatrom zaustavljeni su neprijateljski delovi ubaćeni u borbu u zapadnim delovima radničkih naselja Crveni Oktobar i Barikade.

28. septembra neprijatelj nije prestajao i još jače je nastavljao sa žestokim napadima, ali se nigde nije mogao pomeriti ni za metar.

U toku borbenih dejstava na svim tim pravcima 27-28. septembra izvedena je izvesna pregrupacija naših snaga na frontu 62. armije. Odbrana je sada ovako izgledala: radničko naselje Crveni Oktobar branile su 193. i 95. pešadijska divizija, desno od 193. pešadijske divizije delovi 112. pešadijske divizije držali su naselje Barikade, a levo od 95. pešadijske brigade, na istočnoj strani Mamajevog Kurgana, branili su delovi 284. pešadijske divizije.

Sledećih dana razvila se žestoka borba za naselje Crveni Oktobar. Naše jedinice su ovde ne samo čvrsto držale odbranu već su i sami prelazili u jurišnim grupama u energične protivnapade podržani jakim udarima artiljerije.

Mnoge četvrti i odvojene zgrade prelazile su po nekoliko puta na dan iz ruke u ruku. Celo naselje je bilo obuhvaćeno vatrom i obavijeno dimom. Odbrana je imala jasno izražen karakter bliskih uličnih borbi; stalno su primenjivane protivoklopne i ručne granate, mine, boce sa zapaljivom tečnošću i druga protivoklopna i protivpešadijska sredstva. Veoma često vođena je borba prsa u prsa. Neprestano su treštali mitraljezi, automati i puške. Gađalo se iz neposredne blizine. Sem toga minobacačka i artiljerijska vatra je postajala sve jača i odvijala se u vidu tzv. »koračajućih« vatreних naleta različite jačine. Ovim naletima »obrađivani« su određeni rejoni, kako na

prednjem kraju tako i u najbližoj dubini. Najjače su bili obasuti vatrom prelazi na Volgi koji su gađani čas pojedinačno, a čas svi istovremeno. Naša artiljerija, minobacači, »kaćuše«, stostruko su uzvraćali neprijatelju na njegove pobesnele udare. Napadi iz vazduha dopunjavalii su vatru tih sredstava. Neprijateljska avijacija je neprekidno bombardovala naš borbeni poredak, grad, prelaze na Volgi. Naši lovci vazduhoplovnih snaga fronta su jarosno naletali na neprijatelja u vazduhu. Vazdušne borbe su odmah započinjale. Protivavionska artiljerija je neprekidno grmela. Neprijateljski avioni goreli su i padali pogđeni našom protivavionskom artiljerijom i lovecima.

Tresak pucnja, eksplozije granata, tutanj »kaćuša«, rike motora na zemlji i u vazduhu, fijuk bombi koje su padale — sve se to slivalo u buku neobične snage, ali na koju su već navikli branioci grada. Sve se treslo, kao da je strahoviti zemljotres neprestano drmao grad. I tako je bilo skoro svakodnevno tokom celog perioda borbi u samom gradu. Borba je nešto jenjavala noću, ali su i noći u Staljingradu često pretvarane u dan. Svetleće rakete i bombe su stalno visile u vazduhu, kao svetiljke u dobro osvetljenom gradu. Noću su nebo parale signalne rakete raznih boja, trasirni meci, granate; desetine reflektora su upravljali svoje zrake čas u nebo na vazdušne ciljeve čas horizontalno na ciljeve na zemlji.

Sedam dana beskrajno teških borbi doneli su neprijatelju mizeran uspeh. Uspeo je da napreduje 300-400 m ali je imao ogromne gubitke. Neprijateljske snage su ovde bile toliko oslabljene, da je do 5. oktobra neprijatelj sa svim prestao sa napadima na tom delu fronta, prebacujući svoje napore na sever.

Kao rezultat tih borbi, prednji kraj odbrane 62. armije malo se pomerio i prolazio je sada kroz severoistočni i istočni deo naselja Crveni Oktobar, gde se i dalje branila 193. pešadijska divizija; južno od nje su bile 39. gardijska i 284. pešadijska divizija; desno od 193. pešadijske divizije borili su se delovi 92. pešadijske brigade i 308. pešadijske divizije. (308. pešadijska divizija ušla je u sa-

stav 62. armije 30. septembra, 92. pešadijska brigada je bila prebačena u rejon fabrike zajedno sa 42. pešadijskom brigadom iz Crvene Slobode, kuda su bile dovedene radi popune i sređivanja).

Južno od jaruge Dolgi i dalje su se borili delovi 13. gardijske pešadijske divizije.

Istovremeno, boreći se u rejonu naselja Crveni Oktobar, neprijatelj je otpočeo napad i na radničko naselje fabrike »Barikade«. Napad je otpočeo istog dana 27. septembra. Naselje su branile 6. gardijska i 189. oklopna brigada. Obe brigade su bile veoma oslabljene. Neposredne prilaze naselja branili su delovi 112. pešadijske divizije.

Već prvog dana borbi neprijatelj je na tom delu fronta izgubio do puka pešadije i oko 30 tenkova, a da se nije pomerio ni koraka napred. 3-4 sata posle neuspelog napada, neprijatelj je uveo sveže rezerve, pošto je pomerio pravac svoga udara na spoj između brigada. Uspeo je da se nešto uklini u našu odbranu i da neznatno napreduje, ali su 524. i 416. puk 112. pešadijske divizije, koji su se nalazili u drugom ešelonu, svojim protivnapadom zaustavili hitlerove i njihovo dalje napredovanje.

I ovde su se rasplamsale žestoke ulične borbe koje nisu prestajale ni danju ni noću. Neprijatelj je i dalje podržavao napade svoje pešadije moćnom artiljerijskom vatrom, tenkovima i naročito avijacijom. Drugi dan borbe (28. septembra) bio je još teži; neprijatelj je ovde vršio pritisak sve jačom snagom. Situacija je utoliko bila teža, što se tamo nisu mogle brzo da upute rezerve. Zato je neprijatelj uspeo, po cenu velikih gubitaka, da nešto odbací naše trupe i da napreduje. Prednji kraj naše odbrane je pomeren ka jugozapadnoj ivici fabrike »Silikat«.

Kasnije smo uspeli da pojačamo snage na tom pravcu sibirskim jedinicama pod komandom pukovnika Gurtjeva (308. pešadijska divizija), koje su skoro neprekidno do 2. oktobra izvodile protivnapade na neprijatelja kod naselja Barikade. U trodnevnim žestokim protivnapadima, Sibirci su još jednom ispoljili svoju hrabrost i izdržljivost.

vost. Svojim ratnim podvizima su povećali slavu sibirskih strelaca. Zahvajujući velikoj borbenoj aktivnosti i izražitoj čvrstini sibirskih jedinica, izvukli smo od neprijatelja nekoliko dana, veoma neophodnih za privlačenje rezervi i sprovođenje nekih drugih mera.

5. oktobra neprijatelj je otpočeo napad na naselje staljingradske fabrike traktora. Te borbe, svakim novim danom pojačavane, kasnije su prerasle u napregnutu i žestoku borbu za osvajanje fabrike.

Sa osobitom silinom neprijatelj se okomio na Orlovsku izbočinu naših trupa koje su se nalazile severozapadno od fabrike traktora. Pošto su ovde otpočele napad koncem septembra, nemačkofašističke jedinice su pokušavale da preseku Orlovsku izbočinu i zauzmu severni deo Staljin-grada.

Izbočina jedinica orlovske grupe je u to vreme dosegala dubinu od oko 10 kilometara, širine do 5 km. Opšta dužina fronta bila je oko 24 kilometra. Slaba odbrana, posednuta jedinicama Orlovske izbočine je ipak vezivala do 4 hitlerovske divizije, ojačane sa 120 tenkova.

Udar na Orlovku neprijatelj je otpočeo, kao i obično, višečasovnim bombardovanjem avijacijom i artiljerijom prednjeg kraja, posle čega je počeo napad iz dva pravca — sa severoistoka i sa zapada. Pošto su odbili prve napade naše trupe su nanele neprijatelju velike gubitke, ali je u daljem toku borbe neprijatelj ipak uspeo da probije front odbrane i da izade na liniju železničke pruge, gde je bio zaustavljen. Orlovski koridor sužen je na 1.000 — 1.200 m.

Neprijatelj je nastavio da neprestano napada ovaj uski koridor. Uspeo je da potisne naše snage i da ih opcoli, pošto ih je razbio na dve grupe; jedna je ostala severno od Orlovke, a druga južnije. U žestokim borbama, naše jedinice su uspele da probiju obruč okruženja i nanesu neprijatelju ozbiljne gubitke, ali su i sami imali ne male gubitke.

Bez obzira na teške osmodnevne borbe, jedinice orlovske izbočine su se i dalje uporno odupirale napadu 4.

nemačke divizije, iako ih je bilo svega nekoliko stotina ljudi. Pošto su vezali znatne snage neprijatelja nisu mu dali mogućnost da ih angažuje na staljingradske fabrike. Neprijatelj je ovde izgubio preko 2.500 ljudi i 70 tenkova. Jedinice koje su branile Orlovsku izbočinu, probile su se iz okruženja i ponovo su posele odbranu na staljingradskom pojasu. U sastavu jedinica Orlovske izbočine ulazile su 115. brigada (komandant pukovnik K. M. Andrjušenko) i pukovi 112. divizije, sve ukupno najviše 250 bajoneta.

Evo kako opisuje borbu za Orlovsku izbočinu pukovnik nemačkog generalštaba G. R. Dingler, koji se nalazio u 6. armiji i koji se izvukao odatle nekoliko dana pre njene kapitulacije (njegovu priču navodi u svojoj knjizi general F. V. Melentin):

»Svi naši pokušaji da skršimo otpor Rusa u jaruzi (misli se na jarugu Kazjona, jedan od najaktivnijih položaja Orlovske izbočine — A. J.) ostali su uzaludni. Jarugu su bombardovali avioni za oborušavanje, gađala je artiljerija. Slali smo u napred sve nove i nove jedinice, ali su one stalno odbijane i vraćale se natrag s teškim gubicima, toliko su Rusi bili čvrsto ukopani u zemlju... Na kraju krajeva su Rusi bili potpuno odsečeni od spoljnog sveta. Nisu više mogli računati ni na snabdevanje iz vazduha, jer je naša avijacija u to vreme imala potpunu nadmoćnost u vazduhu...«¹

Jaruga nam je smetala kao trn u oku, ali nije moglo biti ni reči da bi se neprijatelj primorao na predaju pod pretnjom smrti glađu.«¹

Tako je neprijatelj bio primoran da okarakteriše moral naših boraca i da prizna da je stvarno šačica sovjetskih ljudi ispoljila istinsku legendarnu hrabrost i samopožrtvovanje.

Teškoće odbrane Orlovske izbočine bile su povećane jednom dosta teškom situacijom. Mi nismo mogli podrža-

¹ Ф. В. Меллентин, Танковые сражения 1939—1945 гг. Издательство иностранной литературы, М., 1957, str. 147.

ti naše jedinice artiljerijskom vatrom dovoljne jačine usled daljine i loših uslova korekture.

Severni odsek odbrane Staljingrada, koji je držala grupa pukovnika Gorohova, neprijatelj nije uspeo da probije. Mnogobrojni napadi daleko nadmoćnih nemačko-fašističkih snaga daljeg uspeha nisu imali.

Izvesni uspesi neprijatelja u toj etapi borbi za Staljingrad objašnjavaju se takođe i time što protivudari organizovani sa severa, na koje smo mi računali, nisu dali očekivane rezultate.

Vodila se žestoka i krvava borba za severni deo grada. Linija naše odbrane polako se premeštala samo po nekoliko metara na dan i bližila se staljingradskim fabrikama. Napadi neprijateljske avijacije bivali su sve jači. Hitler je besneo i zahtevao (već po koji put!) što brže i potpunije osvajanje Staljingrada.

U takvoj pretećoj borbenoj situaciji komanda je morala da preduzme hitne mere.

Kao što iskusan lekar pri proučavanju bolesti svog pacijenta odabira najbolja sredstva i vreme lečenja, koja će mu dati najbolje rezultate, tako isto i vojni rukovodilac traži i blagovremeno preduzima odgovarajuće korake koji mogu da poboljšaju tešku, a ponekad i kritičnu situaciju u kojoj su se našle njegove jedinice.

U to vreme situacija je za nas iz dana u dan postajala sve opasnija. Sredstva, ranije primenjivana, nisu je sada više mogla popraviti.

Naše ranije protivmere, a prvenstveno protivudari sa severa, izvođeni su u neposrednoj blizini osnovnog prišta bitke, (što naravno nije bio minus za nas), ali je neprijatelj odmah, čim je naša aktivnost slabila, vraćao svoje trupe radi pritiska na Staljingrad. Nemačka komanda je mogla vrlo brzo da vrši pregrupaciju svojih snaga, izvodeći prost manevar po kratkim unutrašnjim pravcima a neprijateljskoj artiljeriji u suštini nije bilo potrebno nikakvo pregrupisavanje, jer dovoljno je bio samo običan zaokret trajektorije sa severa na istok i bila

je upravljena u željenom pravcu. Time je otvaranje artiljerijske vatre na Staljingrad zavisilo uglavnom od brzine prebacivanja osmatračica sa jednog pravca na drugi.

U takvoj situaciji je trebalo izvesti nove protivmere. Takvom protivmerom mogli su biti protivudari preduzeti negde dalje na boku na većoj udaljenosti od Staljingrada. U tom slučaju bi neprijatelj, plašeći se za svoj bok, bio primoran da povuče deo udarnih snaga sa glavnog pravca radi pariranja takvih protivudara i tako bi oslabio prisak na Staljingrad.

Odlučili smo da prvi takav protivudar izvedu snage 51. armije (komandant Trufanov) i 57. armije (komandant Tolbuhin) u rejonu međujezerskog prolaza (skica 12), posednutog nemačkofašističkim delovima, s ciljem da se ovi prolazi povrate.

Svaka od tih armija izvodila je protivudar grupom od dve divizije, istina malobrojnim, na uskom delu fronta u pravcu međujezerskih prolaza. Jedinice druga Tolbuhina trebalo je da zauzmu i dobro utvrde prolaz između jezera Sarpa, Caca i Barmancak; one su glavni udar nanosile između jezera Caca i Barmancak. Jedinice druga Trufanova trebalo je da zauzmu i da jako utvrde međujezerske prolaze na delu fronta od prelaza severoistočno od Male Derbete do južnog kraja jezera Sarpa (južnog); ovde se glavni udar nanosio desnim krilom.

Jedinice, predviđene za protivudar, dobole su u svoj sastav specijalne inžinjerijske jedinice i sredstva za zaprečavanje. (Drug Tolbuhin je dobio 12.000 protivoklopnih mina, 20.000 protivpešadijskih mina, 48 tona bodljikave žice. Drug Trufanov je dobio 10.000 protivoklopnih mina, 16.000 protivpešadijskih i 48 tona bodljikave žice. Ova sredstva su u dovoljnoj meri obezbeđivala zauzete položaje u inžinjerijskom smislu.)

Armije su izvele protivudar neočekivano u zoru 25. septembra. Neprijatelj je do 12 časova bio odbačen pozadi jezera. Pošto su zauzeli međujezerske prolaze naše jedinice su odmah pristupile njihovom utvrđivanju. Pionirsko-

inžinjerijske jedinice su brzo postavile minska polja i izgradili razne druge prepreke. Svi neprijateljski pokušaji da vrate izgubljene položaje bili su odbijeni. Trupe su odlično izvršile postavljene zadatke.

Pojačano utvrđivanje međujezerskog prolaza trebalo je da dovede neprijatelja u zabludu, jer ako se mi tu utvrđujemo znači ne spremamo se da ovde dalje napadamo.

U toku protivudara rumunska 1. i 4. pešadijska divizija imale su samo ubijenih više od 4.000 ljudi, a 4. divizija izgubila je tada svu svoju artiljeriju.

Usled izvedenog protivudara neprijatelj je, iako za kratko vreme, ipak oslabio svoje udare na Staljingrad, što nam je omogućilo da ojačamo odbranu i privučemo rezerve. Neprijatelj je izgubio važne polazne tačke koje su kasnije nama poslužile kao odlični polazni položaji za protivofanzivu. Osim toga, bile su ušteđene snage i sredstva neophodne za odbranu za račun jezerskog prostora.

Odlučeno je da se drugi protivudar izvede na Sadovo, koje se nalazi 50 km južno od Staljingrada (skica 13). Hteli smo da dovedemo neprijatelja u zabludu da ga primoramo da smatra kao da imamo široku zamisao — u stvari kao da težimo da izbijemo u Koteljnikovo, tj. u pozadinu neprijatelja gde su i baze. Računali smo i na slaba mesta neprijateljskog boka — na deo fronta posednutog od rumunskog 6. korpusa.

Hitlerovci se nisu mnogo oslanjali na svoje »saveznike«, jer su znali da rumunski seljaci, odevani u šinjele, samo silom ratuju za tuđe im interes. Osim toga, Rumuni su bili slabo snabdeveni namirnicama. Bilo nam je poznato mnogo slučajeva kada su nemački oficiri uzimali namirnice iz rumunskih baza za svoje trupe, što je prouzrokovalo kod Rumuna pritajenu mržnju prema hitlerovcima. Zato se u svakoj rumunskoj združenoj jedinici nalazio nemački generalstabni oficir, takozvani oficir za vezu i sadejstvo, a u stvari to je bio hitlerovski opuno-moćenik, koji je kontrolisao celokupan rad rumunske komande. Ovo je prirodno još više zaoštravalo njihove

međusobne odnose i dovodilo do neprekidnih trvanja koja su jako uticala na borbenu sposobnost rumunskih trupa.

Naša obaveštajna služba je u to vreme znatno poboljšala svoj rad tako da smo dobro poznavali ne samo snage i sredstva neprijatelja već i njegovo moralno-političko stanje a posebno odnose između hitlerovaca i Rumuna. U vezi s tim bio je izabran baš ovaj rejon za protivudar.

Protivudar su imale da izvrše jedinice 51. armije pod rukovodstvom komandanta armije N. I. Trufanova. On je za taj zadatak odredio relativno male snage — 302. pešadijsku diviziju, pod komandom pukovnika J. F. Makarčuka. Divizija je ojačana tenkovima, gardijskim minobacačima, lovačkom protivoklopnom artiljerijom, itd.

Protivudar, izведен 29. septembra, zasnivao se na iskorišćavanju elemenata iznenađenja, što je u stvari odilčno uspelo. Mračne jesenje noći, uoči 29. septembra, krenula je, koristeći neophodne mere noćnog maskiranja, divizija pod komandom druga Makarčuka sa svog polaznog položaja. Naše jedinice za obezbeđenje i borbeno izviđanje prodrle su sasvim nečujno u neprijateljski raspored i zauzele prvu liniju rovova. Rumuni su bezbrižno spavali u rovovima. Glavne snage divizije bez artiljerijske pripreme, skoro bez pučnja, pošto su savladale odbranu, brzo su se uputile na Sadovo, koje se nalazilo 20-25 kilometara od linije fronta. Tamo je bio smešten štab rumunske divizije. Prema izveštaju naših obaveštajaca, rumunska komanda je toga dana slavila nekakav jubilej. Bila je to redovna pijanka gospode oficira. Na nju su došli svi rumunski komandanti jedinica rumunskog 6. korpusa, štapski oficiri a prisustvovali su i predstavnici nemačke komande.

Protivudar je uspeo u svakom pogledu. Kao rezultat dejstva naših jedinica bili su razbijeni 5. i 21. pešadijski puk, 22. artiljerijski puk, štab 5. pešadijskog puka; ubijen je komandant 5. pešadijskog puka pukovnik Butenesku, ubijeno je oko 3.000 vojnika i oficira, a uništeno 15 oruđa,

17 tenkova, veliki broj mitraljeza, minobacača i automobila i osvojeno mnogo trofeja. Uspeh protivudara nije bio samo u tome. Iznenadni plotun »kaćuša« po Sadovu, njegov pad i iznenadna pojava naših tenkova u dubini neprijateljske odbrane, na udaljenju od 30 km od prednjeg kraja, uneli su ogromnu paniku u rumunske jedinice, a naročito je panika zahvatila njihove komandante, što nije moglo a da ne prouzrokuje prebacivanje dve divizije iz Staljingrada na ovaj deo (dve oklopne divizije; prema G. Deru jedna od njih je bila 14. oklopna divizija, koja je dejstvovala u južnom delu Staljingrada).

Na taj način je naš protivudar naterao hitlerovce da prebace jednu od borbeno naj sposobnijih divizija sa veoma važnog dela fronta. Naša mera je postigla svoj cilj. Neprijatelj je doveden u zabludu o našim budućim namerama.

Govoreći o protivudaru na Sadovo, moram da kažem nekoliko reči o nekim neprijateljevim dokumentima, koje su tada zaplenile naše jedinice. Sećam se kao danas druga Makarčuka, koji nam je doneo pun džak dokumenata, tako da je čitavo obaveštajno odeljenje sa svim prevodocima nekoliko dana proučavalo dokumenta. Iz tih dokumenata smo dobili vrlo jasnu predstavu o stanju na tom odseku odbrane: o sastavu i naoružanju jedinica, o raspolodu odbrambenih objekata, o moralnom stanju jedinica. U nizu drugih operativnih dokumenata, u naše ruke je dospela skica čiji je sadržaj izlazio ne samo iz okvira razmara armije, već čak i grupe armija i ticao se, u suštini, čitavog sovjetsko-nemačkog fronta. Bila je to skica ispisana olovkom na običnom listu hartije, koja je grafički predstavljala hitlerovski plan za leto 1942. god. (vidi skicu 14). Delimično podaci te skice slagali su se sa direktivama Hitlera, sada već poznatim. Na skici su bili datumi koji su, izgleda označavali, rokove do kada fašističke trupe treba da zauzmu ove ili one tačke. Na drugoj strani bio je napisan sledeći tekst na rumunskom jeziku:

Saveznici

1. Snage predviđene za presecanje veze na severnom sektoru.
2. Snage za progresivno opkoljavanje Moskve.
3. Maksimum snaga na jugu.
4. Ideja manevra u napadu:
 - zauzeti pristaništa Murmansk i Astrahan,
 - Lenjingrad i Moskvu neće zauzimati na juriš, ofanziva će se razvijati iz rejona Orela;
 - opkoliti Moskvu,
 - opkoliti armije između Dona i Doneca,
 - druga ofanziva će otpočeti radi osvajanja mostova na Volgi, a naročito kod Staljingrada;
 - posle zauzimanja Rostova nastupati na Novorosijsk, Kavkaz, Baku.

Ruska vojska

Sever — ruska armija brani pristaništa Murmansk i Arhangelsk. Centar — armija za odbranu Moskve.

Jug — manevarska armija u Saratovu,

— manevarska armija u Staljingradu,

— armija za odbranu Rostova,

— armija za odbranu Kavkaza,

— armija za odbranu Astrahana,

Ideja manevra u odbrani:

— koncentracija snaga u Rostovu protiv Kerča,

— koncentracija snaga između Dona i Volge,

— glavne manevarske snage u rejonima Saratova — Staljingrada — Astrahana i Kubana izvodiće odbrambena dejstva na odgovarajućim pravcima prema taktičkom planu zadržavanja.

Ovaj dokument je prema iskazu načelnika obaveštajnog odeljenja 51. armije pripadao kapetanu Zoljdanu, koji je izgleda, bio oficir nemačkog Generalštaba za vezu pri rumunskom 6. armijskom korpusu, valjda, adutant načelnika štaba tog korpusa ili njegov prevodilac, možda je bio rumunske nacionalnosti. Kod njega su pronađene pribeleške za izveštaj ili njegovom neposrednom starešini ili za viši štab. U belešci od 19. septembra on kaže: »Raspoloženje vojnika rumunskog 4. pešadijskog puka je slabo, a nedovoljno snadbevanje i nemanje zimske odeće pogoršava položaj. Potreba još većeg naprezanja snaga, usled nailaska hladnoće, dejstvuje tako na ljudе, da vojnici, pa čak i pojedini oficiri, neshvataju smisao učešćа Rumuna

u borbama na Volgi. Iako je situacija ozbiljna, uporno se čuju glasovi da će divizija otići sa fronta, a ponekad se označava i dan i cilj odlaska. Stalno se pominje Rostov, kuda će, navodno, divizija biti upućena. U ekonomisanju muničije jedinice divizije se nisu navikle. Čak pojava i najmanje neprijateljske grupe prouzrokuje besmislenu i haotičnu vatru iz svih postojećih vrsta oruđa.

Komandant divizije general Čalik George je energičan čovek, odlučan i samoinicijativan, koji ume da sprovede svoju volju, ali kako je pod uticajem francuskih metoda, to se kroz sve njegove odluke provlači sporost i težnja ka potpunoj sigurnosti. Izgleda da ima bolestan želudac pa se brzo uzbuduje. Svoje obaveze kao komandant divizije izvršava dobro i sigurno.

Načelnik štaba divizije pukovnik Penesku Aleksandar još ne može da se oceni jer je odnedavna u diviziji. Ali, ipak se već sada može reći da ostavlja utisak neodlučnog i nervoznog čoveka. Od njega se ne može očekivati samoinicijativa.«

Među Zoljdanovim hartijama našli smo žalbe rumunskih oficira na odnos Nemaca prema njima. Tako neki Aksentij Krenga iz rumunske 4. pešadijske divizije 20. avgusta 1942. godine piše: »16. avgusta 1942. godine nemački vojnici su, prolazeći kroz sela Pimen — Černi i Darganov, silom uzeli traktor koji je pokretao mlin u Darganovu, uzeli su 110 vekni hleba ispečenih za rumunske vojнике i pri tom su pretili vojnicima na straži da će ih razoružati. 18. avgusta je nekoliko Nemaca silom otelo dva grla stoke koja je pripadala sanitetskoj jedinici divizije, preteći vojnicima koji su čuvali stoku, oružjem. Molim da se povede istraga i podnese izveštaj višoj komandi, da se ubuduće ne ponavljaju slični slučajevi.«

Isti ovaj Krenga 21. avgusta saopštava: »Čast mi je izvestiti da je u stanici Žutovo skladište koje snabdeva samo nemačke jedinice. Dok u tom skladištu ima benzina,

namirnica, brašna, presovanog sena, zrnaste hrane i municije, mi smo prinuđeni da dobijamo municiju iz Remontnog, udaljenog 130 km odavde; brašno iz Komarovskog (takođe 130 km). Što se tiče namirnica nismo ih dobili u toku dana u avgustu, a 21. avgusta smo primili samo za pola dana. Imajući u vidu napred izloženo molim da nam se ubuduće namirnice redovno izdaju i odrede nova skladišta koja su bliža rejonu dejstva divizije...«

Skica koju smo našli kod Zoljdana, izgleda, bila je namenjena kao informacija rumunskom generalitetu o planovima hitlerovske Vrhovne komande. Vrlo je verovatno da je ona bila sastavljena u toku savetovanja prema rečima nekog referenta na visokom položaju.«

Imati u rukama u to vreme sličan dokumenat ocenjeno je kao veliki uspeh. Stvarno u to vreme bilo je veoma malo mogućnosti da se sazna nešto o konkretnim operativnim, a još manje o strategijskim neprijateljskim planovima. Nema ničeg neobičnog što smo taj dokumenat poslali Vrhovnoj komandi. Evo teksta kojim je on propraćen:

»Od 30. IX do 3. X na frontu Horda-Ukrop izveli smo odvojenu operaciju, kojoj je bio cilj poboljšati položaje u međujezerskom prolazu i odvratiti pažnju neprijatelja od Staljingrada. U tome smo uspeli. U toj operaciji poginuo je predstavnik Generalštaba fašističke armije pri rumunskom korpusu. Izgleda da je on, kada je Rumune uhvatila panika, prešao iz Plodovitog, gde je bio smešten štab korpusa, u Sadovo, u Štab 1. pešadijske divizije... Dokumenat koji smo pronašli kod njega osvetljava plan ofanzivnih operacija za 1942. godinu... Ne treba sumnjati u istinitost tog dokumenta jer je naš napad bio neočekivan i dezinformacija nije mogla biti pripremljena... Vidi se da je dokument dugo nošen u džepu... Izgleda da je plan znao samo mali broj ljudi...«

Zoljdan se ovde pominje kao predstavnik Generalštaba fašističke armije, možda usled netačnog prevoda.

Stvar je u tome da su u nemačkoj vojsci sva vojna lica koja su završila generalštabnu akademiju i zauzela određene položaje u armiji imala zvanje generalštabnog oficira.

Sudeći po obeleženoj liniji sovjetsko-nemačkog fronta dokument se odnosio na proleće 1942. (datuma na njemu nije bilo). Analiza šeme i beležaka konspektiranih na drugoj strani pokazala je da se u tom dokumentu govori o još nefiksiranim konačno konturama plana, koji je kasnije bio formulisan u Hitlerovim direktivama, aprilskoj (№ 41) i julskoj (№ 45).

Uporedo proučavanje zaplenjenog dokumenta i tih direktiva omogućava nam da danas izvedemo zaključak da je u svoje vreme dokument kojeg smo imali u rukama bio pogrešno protumačen, što je, na žalost, dovelo do našeg nepravilnog određivanja strategijskih planova hitlerovske komande na sovjetsko-nemačkom frontu za leto 1942. Sada su nam oni jasniji: cilj letnje ofanzive Nemaca nije bilo zauzimanje Moskve već postepeno (»niz udara jedan za drugim«), uništenje trupa južnog krila sovjetske armije (južno od Orela), da bi se stvorila mogućnost osvajanja najvažnijih privrednih rejona na jugu SSSR-a, među njima i kavkaskih naftosних rejona.

Treba još reći da je u svoje vreme argument koji je izneo J. V. Staljin da u novembru glavno grupisanje neprijateljskih trupa nije bilo na krajnjem jugu (Kavkaz), već u rejonu Orela i Staljingrada, zvučao ubedljivo u korist mogućeg udara neprijatelja od Staljingrada na severozapad. Tada sam i ja bio pristalica istog mišljenja. U stvari, tek danas je postala jasna činjenica koja je potvrđivala samo to da je plan osvajanja našeg juga bio u tom momentu na početku kraha jer su hitlerovci glavni deo svojih snaga, predviđenih za osnovnu operaciju za osvajanje juga bili primorani da utroše za Staljingradsku operaciju koja je trebalo kako se predviđalo da osigura bok glavne grupacije i da preseče vezu između juga i centra naše zemlje.

Za uspešno izveden protivudar na Sadovo veliki deo zasluga pripada neposrednom rukovodiocu te operacije, pukovniku Jefimu Fedosejeviču Makarčuku, talentovanom energičnom i sposobnom komandantu, koji je bio veoma inicijativan, uporan i hrabar. On je tragično poginuo 1943. god. u rejonu stanice Kuberle za vreme januarske ofanzive jedinica Južnog fronta. Drug Makarčuk je izašao na odsek fronta jednog od pukova svoje divizije gde se rešavao uspeh bitke. Pošto je dospeo u zonu vatre neprijateljske pešadije i bombardovanja iz vazduha, komandant divizije je poginuo.

Glava X

OKTOBAR 1942. GODINE

Jesen. Nastali su najteži dani — ulične borbe u Staljingradu. Hitlerova Vrhovna komanda je besnela i terala bez milosti svoje trupe u sigurnu smrt, nastojeći da odbaci herojske branioce Staljingrada u Volgu i da zauzme grad. Neprijatelju se žurilo. Dolazila je ruska zima, koje su se hitlerovci toliko plašili da su se borili sa posebnom upornošću i žestinom.

Borbe su se vodile u rejonima naselja staljingradskih fabrika traktora »Barikade« i »Crveni oktobar«, a zatim su otpočele i neposredno za ove velike fabrike.

Borbe su svakim danom postajale sve žešće. Često su se obe strane utvrđivale na medusobnom odstojanju 20—30 m, a ponekad na raznim spratovima ili ulazima i sobama iste kuće. Takvo stanje stvari je bilo sve do početka naše protivofanzive 19. novembra.

Situacija na frontu 62. armije sve se više pogoršavala. Veza sa glavnom bazom snabdevanja, koja se nalazila iza Volge, stalno je prekidana, jer su prelazi bili pod neprekidnom vatrom neprijateljeve artiljerije i minobacača a on ih je dobro osmatrao. Trupama armije je ostala vrlo mala zemljишna teritorija koju je kontrolisao svim vrstama vatre, čak i mitraljeskom. U takvim uslovima bilo je vrlo teško izvoditi manevar i jedino se to moglo duž obale Volge noću ili uz veštački dim.

Neprijateljska propaganda je ponovo počela da trubi o brzom zauzimanju grada, o tome da će fašističke trupe

da izvrše glavni zadatak letnje kampanje 1942. god. U stvari, hitlerovci su i dalje držali kod Staljingrada ogromne snage i zbog toga su bili lišeni mogućnosti da postignu odlučujuće uspehe na kavkaskom pravcu.

Vojni savet fronta preuzimao je sve mere da učvrsti moral boraca u borbi za svaki metar staljingradske zemlje, za svaki položaj odbrane. Često smo posećivali jedinice, razgovarali sa borcima, držali mitinge, nagrađivali one koji su se isticali. Navećemo šta su pisale frontovske novine o jednom mitingu tenkista.

»6. oktobar. (Od našeg specijalnog dopisnika.) U gustom šumarku stoje maskirani teški tenkovi, srednja i laka oklopna kola. Do njih su u poravnatim redovima postrojeni tenkovski desant, komandiri tenkova, mehaničari-vozači, streinci-radisti iz jedinica Mališeva.

Miting posvećen predoktobarskom socijalističkom takmičenju otvorio je komesar jedinice.

Mitingu prisustvuju N. S. Hruščov i general-pukovnik Jerjomenko.

Tenkisti vrlo pažljivo slušaju govor general-pukovnika Jerjomenka. On govori o tome da je eto već dva meseca prošlo od kako Nemci tapkaju u rejonu Staljingrada i ne mogu da ga zauzmu. Nemci su razglasili čitavom svetu da su oni ovde navodno naišli na prvoklasna utvrđenja. A u stvari neprijatelj je u rejonu Staljingrada naišao na čyrstinu naših boraca, neviđenu u istoriji.

Za vreme govora, sa prednjih položaja se začula jeka artiljerijske i minobacačke kanonade.

— Čujete li, obratio se general-pukovnik tenkistima, kakav »koncert« mi priređujemo Nemcima.

General-pukovnik Jerjomenko izražava uverenje da će se sovjetski tenkisti, naoružani prvoklasnom tehnikom i ubuduće junački boriti za Staljingrad.

Drug N. S. Hruščov istupio je na mitingu i istakao da je Staljingrad zadivio svet svojim besprimernim heroizmom i nepokolebljivošću.

Gromko »ura« razleže se kroz redove dok drug Hruščov izjavljuje:

— Nemci neće nikada zauzeti Staljingrad! Naši slavni tenkisti će u predstojećim borbama uvećati slavu našeg oružja, sačuvaće borbene tradicije herojske odbrane Caricina!

Tenkisti su sa ogromnim interesovanjem saslušali poruku učesnika herojske odbrane Caricina i pismo boraca i starešina N-ske tenkovske jedinice o učestvovanju u predoktobarskom socijalističkom takmičenju.

— Borbenim dejstvima se uključujemo u takmičenje — obećao je u ime boraca tenkovsko-desantne čete vodnik I klase Karlikov. Tućićemo proklete Nemce i branićemo grad-heroj kao što ga brane gardisti Rodimceva.

— Naši tenkovi će savladati sve prepreke, rekao je tenkist stariji vodnik Kostjunin. — Osetiće hitlerovci na svojoj koži snagu našeg oklopa i snagu našeg udara. Neprijatelj će naći svoj grob na ulicama Staljingrada.

Trokratno grčomoglasno »ura« zaglušuje njegove reči.

Posle mitinga su drugovi N. S. Hruščov i general-pukovnik Jerjomenko posetili sve tenkovske jedinice, razgovarali su sa borcima, starešinama i političkim radnicima o njihovim borbenim zadacima.«

Početkom oktobra neprijatelj je protiv naše 62. armije imao 12 divizija (7 pešadijskih, 2 motorizovane i 3 oklopne), sa oko 300 tenkova, i sve je to bilo koncentrisano na uskom delu fronta od oko 25 km.

Od početka meseca najjači pritisak trpela je staljin gradska fabrika traktora. Sa severa i severozapada fabriku je branila grupa pukovnika Gorohova u koju su spadale dve streljačke brigade (124. i 149). Sa zapada i jugozapada fabriku su branili delovi 37. gardijske pešadijske divizije general-majora V. G. Želudeva.¹ S juga su je branili de-

¹ Želudev Viktor Grigorijević, rođen 1905. godine, do stupanja u Sovjetsku armiju bio je radnik. U armiji je od 1921. godine. U Partiji od 1924. godine. Učesnik velikog otadžbinskog rata, od jula 1941. bio je na dužnosti komandanta vazdušnodesantne brigade i pešadijske divizije. General Želudev je 4 puta ranjavan. Pao je smrću heroja 1944. godine. Za njegove zasluge odlikovan je sa 2 Ordena Suvorova II stepena i 2 Ordena Crvene Zastave.

lovi 138. pešadijske divizije general-majora I. I. Ljudnikova. Sve su ove jedinice bile malobrojne i iscrpljene u proteklim borbama.

Napadajući neprekidno rejon fabrike, neprijatelj je, uz ogromne teškoće, uspeo da pređe reku Mokru Mečetku i da time taktički poboljša svoj položaj. Sada je stekao mogućnost da baci u napad na fabriku automatičare, uz sigurnu podršku tenkova. Otpočeli su besni naleti na fabriku.

7. oktobra neprijatelj je preduzeo napad na vrlo uskom delu fronta, koncentrišući na njemu oko 100 tenkova. Po cenu ogromnih gubitaka hitlerovci su pokušali da slobome našu odbranu. Za pet dana uspeli su da se ukline u našu odbranu za oko 300—400 m. Posle toga iskravljeni neprijatelj je morao skoro čitavu nedelju da se odriče novih pokušaja zauzimanja staljingradske fabrike traktora. To nije bilo zato što je hitlerovska komanda imala namjeru da svojim vojnicima da odmor, već zato što su jedinice koje su napadale na tom delu, bile potpuno uništene i trebalo ih je popunjavati i ponovo ih oformiti. Mi smo iskoristili tu pauzu i utvrdili, koliko je bilo moguće, odbranu staljingradske fabrike traktora. Sa jugozapadne periferije fabrike »Crveni oktobar« povučena je 95. pešadijska divizija i prebačena u rejon jugozapadno od fabrike traktora.

U zoru 14. oktobra neprijatelj je otpočeo snažnu vazdušnu i artiljerijsku »obradu« naših položaja kod fabrike traktora, a u 8 časova ujutru je prešao u napad, pošto je angažovao na vrlo uskom delu fronta diviziju, podržanu sa 150 tenkova. Udar je bio upravljen uglavnom na odseke koje su branili gardisti Želudeva. Pošto je obezbedio ogromnu gustinu vatre, neprijatelj je otvorio prolaze u našim protivpešadijskim i protivoklopnim minskim poljima i to mu je olakšalo prilaz fabrici.

Posle krvave i teške četvoročasovne borbe neprijatelj je probio našu odbranu kod fabrike traktora i predveče upao na teritoriju fabrike i izbio preko puta nje na Volgu.

Front 62. armije bio je zasečen. Za ovaj uspeh neprijatelj je platio životima 1.500 boraca i sa 50 tenkova.

Pred nama se pojavio zadatak — ne dozvoliti neprijatelju dalje prodiranje.

Naš položaj je bio utoliko složeniji što su sada dejstva naših jedinica bila znatno ograničena. Na odseku kod same fabrike traktora mogli smo izvoditi protivnapade samo duž obale Volge na veoma uzanom i nepogodnom odseku. Neprijatelj je tu stekao pogodnije uslove, jer ga je sa fronta prikrivala Volgu, a sa severa mu je protivstajala nedovoljno jaka grupa Gorohova, koja već nije bila sposobna da organizuje protivudar.

Pa ipak, borbe za fabriku nisu prestajale ni danju ni noću do 18. oktobra. Stvar je u tome što neprijatelj ipak nije uspeo da osvoji fabrički deo grada i da uništi opkoljenu severnu grupu 62. armije. Ta grupa iako opkoljena sa tri strane i pritisнута uz reku Volgu nastavila je sa herojskom odbranom sve do prelaska naših trupa u protivofanzivu.

U borbama od 14. do 18. oktobra koje su odigrale veliku ulogu u odbrani Staljingrada, neprijatelj je bio znatno iskrvavljen i oslabljen. Njegova aktivnost je toliko oslabila da on već nije mogao da organizuje više nijedan udar koji bi po snazi bio sličan poslednjem do početka naše protivofanzive. I to bez obzira na to što je Hitler sredinom oktobra dovukao kod Staljingrada znatne marševske popune a, isto tako, i nekoliko desetina pionirskih bataljona i do 60 diviziona artiljerije iz grupe rezerve Vrhovne komande. Razlog za umanjenu aktivnost neprijatelja bio je, nesumnjivo, sve jače snaga našeg otpora. Inicijativa borbenih dejstava kod Staljingrada je počela da prelazi u naše ruke.

Herojski branioci Staljingrada izdržali su u najtežim danima čudovišnog pritiska neprijatelja, oni su požrtvovano izvršavali svoj zadatak — zadržali su grad i počeli da preuzimaju inicijativu u svoje ruke.

14. oktobra stigao je u jedinice Staljingradskog fronta član Centralnog komiteta Komunističke partije, drug Manuiljski.

Govoreći pred komandirima, komandantima i političkim radnicima 62. i 64. armije, prenoseći pozdrav od Centralnog komiteta, drug Manuiljski je rekao:

— Drugovi, vama je teško. Teže vam je nego bilo kome na frontu ili u pozadini.

To zna Centralni komitet Partije i sovjetska vlada... Uveravam vas da ćeće uskoro dobiti osetnu pomoć čitavog naroda. Naša Partija i naš narod ushićeni su i ponosni time što su umeli da vaspitaju takve ljude kao što ste vi, branioci Staljingrada, koji ste pretvorili grad u nepristupačnu tvrđavu.

15. oktobra na frontu 62. armije situacija je bila izuzetno teška. Za vreme telefonskog razgovora sa Čujkovim osetio sam da je raspoloženje komandanta armije nešto opalo. Odlučio sam da odmah odem do njega, na front 62. armije. Tamo je stvarno bila veoma teška situacija. Pošto je zauzeo dominantne položaje na uzvišicama neprijatelj je držao pod vatrom čitavu Volgu pored Staljingrada. U njegovim rukama je u to vreme bio i Mamajev Kurgan, uzvišica 107,5, a takođe i izlazi na reku Volgu u rejonu fabrike traktora i ušća r. Carice. Ubitačna vatra hitlerovaca parasilala je saobraćaj na reci. V. I. Čujkov je prilično energično odbijao moj dolazak, jer da bi se došlo do komandnog mesta 62. armije trebalo je preći Volgu, pod gustom vatrom, a zatim proći obalom još 4—5 kilometara pod minobacačkom i mitraljeskom vatrom. Ipak je takva situacija za nas postepeno postajala uobičajena; pod sličnom vatrom bili smo već stotinu puta. U avgustu i septembru Vojni savet fronta na bivšim komandnim mestima u centru grada, skoro stalno je bio izložen artiljerijskoj vatri i bombardovanju.

Put naravno nije bio nimalo prijatan, ali je bilo veoma neophodno doći do boraca u ovaj za njih najteži trenutak, ohrabriti ih, podržati ih, preneti im lično zahvalnost i pozdrave od Centralnog komiteta Partije.

Prvi pokušaj prebacivanja 15. oktobra u rejon fabrike traktora nije uspeo, jer je neprijatelj otvorio snažnu vatru po svim navozima i prelazima.

16. oktobra u 3 sata popodne stigao sam na komandno mesto Volške ratne flotile, koje se nalazilo blizu same obale. Zatekli smo komandanta flotile kontraadmirala Rogačeva (sa mnom je bio i moj zamenik general-potpukovnik M. M. Popov, koji tek što je stigao iz Voronježa u Staljingradski front). Pripremljen je oklopni jurišni čamac (u stvari mi smo tim imenom nazivali manje oklopne čamce koje je mogao probiti svaki metak).

Rogačev je kao i Čujkov pokušavao da me nagovori da odustanem od puta.

Tek što je počeo da se spušta mrak. Pošli smo od izvora Ahtube pravo u Staljingrad. Svih 10 km duž Staljingrada prošli smo pod vatrom neprijatelja. U 20 časova pristali smo uz obalu u rejon fabrike »Crveni oktobar«.

Reka i grad bili su potpuno osvetljeni kao po danu. Neprijatelj je neprekidno bacao veliki broj svetlećih bombi i raketa da bi gađao tok reke i mesto navoza.

Obala Volge je imala izgled haotične gomile svih mogućih krhotina. Na sve strane su tragovi ruševina, zemlja potpuno izrivena levcima od bombi. Pa ipak, uprkos svemu, uprkos neprijateljskoj neprekidnoj vatri, ovde je bilo vrlo živo. Obala je postala jedini put kojim se vršila nova popuna, obavljalо snabdevanje i evakuisali ranjenici.

Jedva smo se domogli komandnog mesta 62. armije, koje je u to vreme bilo u rejonu fabrike »Barikade« u stariom rudarskom oknu, udaljenom oko 400 m od neprijatelja (na obali Volge). Neki su drugovi iz naše pratnje bili ubijeni ili ranjeni (parčadima granata i mina).

Na komandnom mestu smo zatekli načelnika štaba armije druga Krilova i člana Vojnog saveta druga Gurova. Komandant armije, pošto je znao za naš dolazak, pošao nam je usuret, ali smo se u putu mimošli. Malo kasnije stigao je i on. Načelnik štaba je detaljno izložio situaciju koja nam je ionako bila poznata. Dok smo razmotrili sva

borbena dejstva prošlo je pola noći te smo seli da večeramo za stolom druga Gurova. U toku večere smo živo diskutovali o utiscima prošlog dana. Ispričao sam nekoliko smešnih epizoda iz našeg današnjeg puta, posebno o tome kako smo se Popov i ja skrivali iza kabine čamca da bismo se maskirali od neprijateljskog osmatranja i kako su nas kod pristajanja gađali nemački automatičari.

Drug Čujkov je sa svoje strane ispričao kako je jedan bezbrižni nemački vojnik došao na Volgu i počeo eksplozivom da lovi ribu u blizini komandnog mesta armije.

Posle izvesnog vremena razgovarao sam sa komandanima 37. gardijske, 138. i 95. pešadijske divizije, čija su komandna mesta bila pored nas. Najdetaljnije sam razgovarao sa komandantom 37. gardijske divizije, koja je skoro sva izgubila u borbama za staljingradsku fabriku traktora. Slušajući uzbudljivu i istinitu priču komandanta te divizije general-majora Želudeva, ponovo smo preživeli težinu tog gubitka.

— Pa ipak, kako ste mogli prepustiti neprijatelju fabriku? — pitao sam Želudeva, pokušavajući da pod strogim izrazom sakrijem svoje uzbuđenje.

— Druže komandante, odgovorio je on prigušeno gledajući me pravo u oči, jedva podižući otežale kapke od umora, divizija je časno izvršila svoj zadatak, nije se povukla ni korak, većina vojnika i oficira je izginula, a u jedinici nas je ostalo samo nekoliko stotina ljudi. Preko 1.000 aviona je bombardovalo naš borbeni poredak, napadalo nas je po 150 tenkova, a za njima pešadija, talas za talasom. Pa ipak, nije napustio svoje položaje.

Želudev je začutao. Učinilo mi se da je obrisao suze. I ja sam čutao. A šta se tu moglo reći? Prekorevati? Zar je moguće prekorevati heroje koji su časno izvršili svoj dug?

Mogao sam samo da kažem:

— Da, rat je nemilosrdan. Neprijatelj je žestok.

Setio sam se prvog razgovora sa komandantom te divizije, kad je on tek stigao u Staljingrad. Neposredan

i siguran u gledištim, odlučan i čvrst karakter koji se ispoljavao u svakom njegovom gestu i reči, skretali su pažnju i izazivali opšte dopadanje. Ja sam poznavao mnoge oficire i vojнике te divizije. Bili su to verni sinovi naše otadžbine, našeg naroda, koje je vaspitala Partija Lenjina i koji su čvrsto verovali u istinitost naše stvari. I eto sada većina njih nije bila više među živima.

Do nekih komandnih mesta divizije uopšte se nije moglo doći. Sa drugovima general-majorom A. I. Rodimcevim, pukovnikom L. N. Gurtjevim i drugima, morali smo razgovarati telefonom. Noć je bila na izmaku. Približavala se zora. Trebalo se vratiti na komandno mesto fronta. Povratak nije bio ništa lakši. Ali prelaz preko Volge prošao je srećno. U Staljingradu sam nekako dobro prolazio, dok sam na prethodnim frontovima dva puta bio teško ranjen. Putem me je pratio adutant drug Dubrovin koji je delio sa mnom sve teškoće i opasnosti putovanja u jedinice i uspevao da sačuva hrabrost. Kasnije, drug Dubrovin je postao komandant brigade koja je prva prodrla u Rostov na Donu.

U drugoj polovini oktobra neprijatelj je nastavio sa žestokim naletima na fabrike »Barikade« i »Crveni oktobar«. Naše jedinice su uvek odgovarale protivnapadima, nanoseći mu ogromne gubitke.

Posle zauzimanja fabrike traktora, nemačkofašističke jedinice su više puta pokušavale da razviju uspeh u severnom i južnom pravcu. Međutim, svi njihovi napadi na naselje Spartakovec, (severno od fabrike) i fabriku »Barikade« koja se nalazi južno, ostali su bez uspeha. Bez obzira na neverovatno teške uslove borbe naše jedinice, znatno proređene, nisu popustile i uspele su u ogorčenim borbama da ograniče uspeh nemačkog probaja; herojskim naporima naše trupe su uspevale da se u toku borbe pregrupišu i zaustavile su dalje prodiranje neprijatelja, što nam je, na kraju, omogućilo da staljingradski mostobran zadržimo u našim rukama.

U to vreme izveli smo još jedan važan protivudar čiji je cilj bio, pre svega — olakšati situaciju 62. armije, i zatim, što je najglavnije, odvući pažnju neprijatelja od pravca protivofanzive koja se pripremala.

Dobro organizovan, taj protivudar je bio izvođen na desnom krilu 64. armije generala Šumilova u rejonu Kuporosno — Zelena Poljana (skica 15). U njemu je učestvovala 29. pešadijska divizija pukovnika A. I. Loseva i, takođe, sveže snage 7. pešadijskog korpusa general-majora S. G. Gorjačeva, jačine tri brigade. Posle snažne artiljeirske vatre usledio je udar naše avijacije i gardijskih minobacača, konkretno M-30, primenjenih tom prilikom prvi put na Staljingradskom frontu. Razvile su se dugotrajne i žestoke borbe od 25. oktobra do 1. novembra. Naročito se istakla 93. pešadijska brigada pukovnika Nikolaja Zaharoviča Galaja, 96. pešadijska brigada pukovnika Fedora Pavloviča Berežnog i 97. pešadijska brigada general-majora Vladimira Vasiljevića Tihomirova. Iako je naš prostorni uspeh bio mali (svega 3—4 km), neprijatelj je bio primoran da tu drži znatne snage, pa čak da ovamobaci i poslednje rezerve. Tih kritičnih dana borbe mogućnost manevra za neprijatelja bila je skoro potpuno isključena. Rezultat protivudara se odmah osetio, neprijatelj je prekinuo borbu nekoliko dana u fabričkom rejonu Staljinograda. Neprijatelj je pretrpeo velike gubitke, što je naravno dovelo do slabljenja njegovih udarnih grupacija. Organizacija protivudara i njegovo izvođenje odvijalo se pod neposrednim rukovodstvom komandanta 64. armije druga Šumilova. Taj protivudar je bio podržan dejstvima levog krila Donskog fronta, a takođe i napadom trupa tog fronta u rejonu Kleckam.

Veliku ulogu u podizanju borbenog duha jedinica u to vreme odigrao je proglaš komande fronta staljingradskim borcima napisan zajedno sa N. S. Hruščovom 18. oktobra 1942. Po odluci Vojnog saveta proglaš sam potpisao ja. Čitali su ga u svim većim i manjim jedinicama fronta.

Evo njegovog teksta:

„Smrt nemačkim okupatorima!

DRUGOVIMA CRVENOARMEJCIMA, KOMANDIRIMA I KOMANDANTIMA STALJINGRADSKOG FRONTA!

Ratni drugovi!

Već više od dva meseca neprijatelj napada Staljin-grad. Krvavi Hitler je nameravao da zauzme Staljingrad još u avgustu, ne mereći gubitke, on goni u napad svoje trupe i trupe svojih najamnika ...

Naše junačke trupe koje brane Staljingrad, slomile su naduvenost fašističkih podlaca i pokvarile im planove za osvajanje Staljingrada.

U dvomesečnoj borbi neprijatelj je pretrpeo ogromne gubitke ...

Eto zašto je neprijatelj smanjio tempo opšte ofanzive i prešao na taktiku napada na uskom frontu. Neprijatelj gubi dah, uvodi u borbu veziste, zaštitne jedinice, pa čak i invalide šalje u svoje proređene trupe ...

Svoju slabost neprijatelj prikriva lecima koje baca svakodnevno u ogromnim količinama, pokušavajući da zaplaši naše jedinice svakojakim lažima i klevetama.

Fašistički leci — to su drske i beskrajne laži. Nikada neće uspeti fašističkim lažovima da uzdrmaju svojim izmišljotinama nepokolebljivost naših trupa!

Drugovi, zapamtite: istorija ne zna za takav slučaj pa neće ni znati da je bilo ko pobedio ruski narod!

Naša je borba pravedna i mi ćemo sigurno pobediti!

Naš hrabri, uporni i izdržljivi narod neće nikada dozvoliti da fašisti gaze našu zemlju i da izvrgavaju ruglu naše stanovništvo.

Drugovi, borci, komandiri i komandanti! Iako je neprijatelj mnogo iskrvario, on će i dalje pokušavati da nastavlja napade, angažujući u borbi i tenkove i avijaciju.

Mi moramo sa još većom upornošću odbijati neprijateljeve napade, prelaziti u protivnapade, i uništavati ga.

Naš zajednički najbliži zadatak jeste: odbraniti Stalingrad. To je naš sveti dug pred otadžbinom i mi ćemo ga izvršiti, odbranićemo slavni grad i uništićemo neprijatelja kod Staljingrada!

Našoj ogorčenoj borbi s fašistima moramo dodati svu snagu pešadijskog oružja. Svaki borac treba da se ponosi i da smatra čašću da uništi što je moguće više fašista iz puške, mitraljeza i automata...

Zapamtite drugovi, da u bliskoj borbi vatrica pešadije nanosi najviše gubitaka neprijatelju. Zato svi borci, koji se nalaze u borbi, treba da otvaraju bržu plotunsku vatru, što sve zavisi od situacije.

Brzu vatru primenjivati pri neprijateljevom napadu, pri odbijanju njegovih napada i pri našem napadu.

Retku vatru koristiti radi uzneniravanja neprijatelja i na pojedinačne ciljeve, pri kontroli okoline da bi se neprijatelju otežalo kretanje.

Plotunsku vatru otvarati po prikupljenoj konjici, po prikupljenoj pešadiji, po kolonama i automobila, po avionima, itd.

Moćna vatrica pešadije oteraće sve faštice u grob.

Tamo ih vodi put!

Obraćamo se svim borcima, komandirima i komandan-tima sa zahtevom i pozivom: više organizacije, više upornosti u boju, ispoljavajte široku aktivnu inicijativu u borbi.

Jače pritisnite neprijatelja. Uvlačite se u svaku pukotinu njegovog borbenog rasporeda! Probijajte se u njegovu dubinu i bez milosti uništavajte ga svuda!

Pozivamo vas, drugovi, da za 25-godišnjicu velike oktobarske socijalističke revolucije poklonimo našoj otadžbini rejone Staljingrada, očišćene od neprijatelja!

U boj, drugovi! Nema milosti za neprijatelja!

Komandant Staljingradskog fronta
general-pukovnik
JERJOMENKO

18. oktobra 1942. Staljin-
gradski front».

Ovakvim proglašima i naređenjima držali smo naše trupe u stanju stalne borbene napregnutosti i budnosti. To je bilo neophodno periodično činiti jer se ljudstvo menjalo i trebalo je pridošle upoznati sa njihovim zadaćima i obavezama. Slični dokumenti služili su za organizaciju konkretnog političkog i agitacionog rada.

U tim za staljingradske borce teškim danima oni su osećali da je sva naša zemlja s kraja na kraj, kao i trudbenici celoga sveta, u mislima s njima, da su svi težili da ih podrže i da im daju nove snage u borbi sa zajedničkim neprijateljem.

Navešću ovde nekoliko pisama koje su dobili Staljingrađani oktobarskih dana 1942. godine.

Evo, na primer, pismo naroda Turkmenije upućeno braniocima Staljingrada, koje su pretresali na skupovima i potpisali 205.696 trudbenika.

**»PISMO TURKMENSKOG NARODA BRANIOCIMA
STALJINGRADA!**

Braći Turkmenima, borcima braniocima Staljingrada.

Dragi drugovi!

Vama, junacima, zaštitnicima nepobedive tvrđave na Volgi — grada Staljingrada — šaljemo mi, radnici, kolhznici i inteligencija sunčane Turkmenije, svoj plameni bratski pozdrav i želimo da što pre postignete potpuno uništenje nemačkofašističke bande.

Naša otadžbina preživljava teške i surove dane. Krvavi Hitler je kao poludeli kockar stavio svoju poslednju nadu na preduzetu ofanzivu na sovjetskom jugu. Fašistička komanda pokušava po cenu bilo kakvih gubitaka da zauzme Staljingrad, da osvoji ili odseče naše naftnosne rejone Groznog i Bakua, najvažnije železničke i rečne magistrale sovjetskog juga. Banda fašističkih vojnika i oficira povezana u zajedničkim neviđenim zločinima nad sovjetskim narodima još uvek mašta da će pobediti

Crvenu armiju i našu sovjetsku zemlju i pretvoriti ponosne i srećne sovjetske ljudе u bespravne robeve nemačkih barona i veleposrednika. Pokušavajući da zaplaše sovjetski narod i da slome našu volju za borbu i pobedu, fašisti zalivaju potocima krvi rascvetana sela Kubana, Dona i naselja severnog Kavkaza. Oni muče, vešaju, streljaju, pale i zakopavaju žive naše sovjetske ljudе, starce, žene i decu. Neprijatelj besni i baca u borbu svoje posljedne rezerve i tehniku.

Branioci Staljingrada!

Junački sinovi turkmenskog naroda koji branite Staljingrad!

Turkmeni kizil-askeri!*

Mi, očevi i majke, žene i deca, sestre i vaša braća, poručujemo vam da, ne štedeći vaše živote, nepokolebljivo branite našu rođenu zemlju, za život naš, sudbinu i čast. Pokažite u borbama za grad Staljingrad da ste dostojni potomci naših slavnih predaka Kajmir-Kera i Ker-Ogli. Do krajnjih granica koristite borbenu moć vašeg oružja. Još više pojačajte vojnu organizaciju! Još jače učvrstite gvozdenu vojničku disciplinu! Svakog dana uništavajte sve više i više hitlerovaca. Ne odstupajte ni koraka, borite se sa fašističkim izrođima, ne štedeći živote, odvažno i smelo kao slavni sin turkmenskog naroda, heroj Sovjetskog Saveza Kurban-Durdi.

Upamtite, da se u rejonu Staljingrada i njegovim prilazima svaki od vas bori za čast sovjetske otadžbine i brani slobodu i nezavisnost sunčane Turkmenije, živote svojih majki, braće, sestara, žena i dece, svoja rodna sela, svoje domove, srećnu budućnost svoje dece!

Kizil-askeri, potomci Kajmir-Kera i Ker-Ogli! Pred vama je jedan zadatak — uništiti neprijatelja. Vi imate samo jedan put — napred u pobedu! Udrite još jače fašističke zavojevače, ne dajte im da predahnu ni danju ni

* Crveni heroji — Prim. prev.

noću, iznuravajte fašiste, iskrvarite ih, kvarite sve neprijateljske planove i time približite svetli čas potpune propasti nemačke armije i oslobođenja od njih naše svete socijalističke zemlje. Neka Staljingrad i prilazi ka njemu budu grob fašističkih razbojnika.

Mi, radnici, kolhoznici i inteligencija Turkmeni, u ovim danima borimo se zajedno s vama za izvršenje našeg glavnog zadatka: »Sve za front, sve za pobedu!« Upornim radom pomažemo vam da uništite Nemce. Mi uspešno izvršavamo u fabrikama i preduzećima specijalne porudžbine sa fronta. Povećavamo proizvodnju nafte, teksila i svile i proširujemo proizvodnju lokalne industrije. Mi smo u 1942. godini postigli visok prinos pšenice i drugih zrnastih kultura, postigli smo velike uspehe u razvoju stočarstva, sakupili smo obilan prinos pamuka.

Mi iz dana u dan učvršćujemo moćni svenarodni fond za odbranu otadžbine, u kome ima već 27. miliona rubalja u obligacijama i 7.185 kg srebra. Mi stalno izrađujemo za vas toplu odeću, brinemo se za vaše porodice. U dane predoktobarskog socijalističkog takmičenja mi se obavezujujemo da ćemo udvostručiti, utrostručiti i udesetostručiti našu pomoć herojskoj Crvenoj armiji. Radićemo u pozadini sa istim požrtvovanjem sa kojim se vi borite protiv fašista u rejonu Staljingrada.

Hiljade naših stahanovaca u ovim danima pokazuju primer patriotskog roda. Strugar depoa »Čardžo« drug Vejkin pošto je dobio hitan zadatak radio je 30 sati prekovremeno i izvršio je zadatak u roku. U radionici vagona »Ufra« peraći cisterni Obrivkin i Bondar ispunjavaju svakodnevno po 10 normi. Mnogi kolhoznici stahanovci su se obavezali da će obrati u sezoni 10.000—12.000 kilograma pamuka. Drugovi Džuma i Astan, Soregul Keran i Ana Durdidžumova iz kolhoza »Ždanova«, Čardžouskog rejona beru svakodnevno po 150—170 kilograma pamuka. Stahanovke Osuljdžan Esenova i Dragulj Anajeva iz kolhoza »Teljmana«, Lenjinskog rejona, koje izvršavaju svakoga dana po 3—4 norme, već su ove sezone obrale 4.000 kg pamuka.

Svaki od nas obećava vam da će sada raditi za dvojicu ili trojicu onako kako to rade napred napomenuti patrioti. Sada uz 25-godišnjicu velikog oktobra, mi prikupljamo za vas po svim gradovima i selima prazničke poklone. Kolhoznici zadruge »Zahmet«, Ašhabadskog rejona, odvojili su na primer za poklone 20 ovnova, 2 krave, 2 konja i 4 tone povrća, a kolhoznici Geoktepinskog rejona, 85 ovnova, 450 litara vina i mnogo drugih proizvoda.

Junački branioci Staljingrada, slavni kizil-askeri! Sva naša domovina podržava vas u žestokoj borbi sa nemačkim zavojevačima. Jače udarajte nemačkofašističke bande. Odbranimo Staljingrad. Uništimo faštiste kod Staljingrada. Zajedničkim naporima fronta i pozadine uništimo nemačkofašističke horde.

Da živi rođena i voljena Crvena armija!

Da živi moćni i nepobedivi sovjetski narod!

Da živi Komunistička partija koja nas vodi ka pobjedi!«

I pisma trudbenika iz drugih sovjetskih republika bila su prožeta istim takvim duhom.

Evo, šta, na primer, na kraju svog pisma pišu trudbenici Kazahstana:

»Dragi drugovi! Trudbenici Kazahstana, nadahnuti vašom herojskom borbom, uključeni u savezno-socijalističko takmičenje uspešno su završili obilnu žetvu. Sve naše fabrike su izvršile proizvodne planove izrade municije i oružja za Crvenu armiju. Dočekaćemo 25-godišnjicu velike oktobarske revolucije novim radnim pobedama. Proizvećemo za vas, branioce Staljingrada, nove hiljade tona metala, granata, borbenog oružja, nove hiljade tona neophodnih proizvoda. Za godišnjicu velike oktobarske socijalističke revolucije trudbenici Kazahstana vam šalju desetine vagona bogatih prazničkih poklona. Primite te poklone kao izraz naše ljubavi i brige za vas. Slavni branioci Staljingrada! Braćo drugovi, sinovi kazaškog naroda odbranite u redovima Crvene armije herojski Staljingrad, uništavajte fašističku gamad, istrebljujte fašističke horde, ne

puštajte neprijatelja napred, odbacite ga od Staljingrada, kao što su u dane teških borbi za Moskvu u novembru-decembru prošle godine to učinili slavni borci naše crvene prestonice. Borite se, kao što su se borili vaši zemljaci kod Moskve — borci 8. gardijske divizije, borite se, kao što se borilo 28 heroja-panfilovaca.

Proći će vekovi, ali vaša slava, slava heroja branilaca Staljingrada nikad neće iščeznuti iz zahvalnog sećanja naroda.

Staljingrad treba odbraniti! Ni koraka nazad! Smelo napadajte! Jače udarite neprijatelja! Napred, za našu otadžbinu, za našu pobedu, pod velikom zastavom Lenjina-Staljina!

Prezidijum Vrhovnog sovjeta Kazaške SSR, Sovjet narodnih komesara Kazaške SSR, Centralni komitet Komunističke partije (boljševika) Kazahstana».

Pismo lenjingradskih komunista i svih trudbenika grada Lenjina bilo je veoma potresno, jer je Leningrad u to vreme bio u gvozdenom obruču blokade. Pismo je bilo kao odgovor na pismo Staljingrađana koji su ih podrili.

»BORCIMA, KOMANDIRIMA, KOMANDANTIMA,
POLITIČKIM RADNICIMA I TRUDBENICIMA STALJINGRADA!

Dragi drugovi i braćo!

Duboko nas je dirnuo vaš pozdrav pun hrabrosti, junaštva i vere u našu pobedu nad ljutim i lukavim neprijateljem, nemačkim fašizmom.

U odbrani rodnog grada od fašističkih zveri vi ste se zauvek proslavili vašim junaštvom, hrabrošću i masovnim heroizmom. Lenjingrađani ustaju sa tom mišlju o Staljingradu. Borci Lenjingradskog fronta odlaze u borbu sa imenom velikog grada kao borbenim uzvikom. Staljingrad — to je danas zakletva na vernost otadžbini, primer hrabrosti i obrazac čvrstine.

Naša dva grada odavno i čvrsto povezuje borbeno drugarstvo. Pod zastavom naših gradova nije prvi put da se odlučuje sudbina otadžbine. Prvih godina revolucije pokušale su bande Judenića da zauzmu Petrograd. Došli su do Pulkovskih visova. Nad kolevkom revolucije nadvila se smrtna opasnost. Ali su petrogradski radnici pod rukovodstvom Partije razbili neprijatelja i odbranili grad.

Kod Caricina se, takođe rešavala sudbina mlade republike Sovjeta u teškim godinama građanskog rata. Radnici su odbranili njihov grad. Borbene tradicije tih dana i duh onog vremena su živi! Oni su stostruko povećani u mesecima otadžbinskog rata.

I danas, kao za vreme građanskog rata, Lenjingrad i Staljingrad su doživeli surova iskušenja. Fašističke horde se besno probijaju ka Volgi u Staljingrad.

Mi znamo da je borba teška. Nemci sa ludačkim očajanjem kao hazarderi koji su izgubili glavu daju svoj poslednji ulog.

Oni se kreću preko brda leševa svojih boraca i oficira. Fašistički nevaljalci uništavaju sve ono što ste vi stvorili vašim upornim i nadahnutim radom i čime se mi s pravom ponosimo. Bol nam steže srce ali je mržnja jača od bola! Neprijatelj neće slomiti otpor branilaca Staljingrada, neće pokolebiti njihovu snagu.

Drugovi Staljingrađani! Na vama su čast i slava zemlje! Milioni očiju gledaju na vas sa nadom i ushićenjem. Milioni ruku se naprežu u radu da vam pomognu.

Dragi drugovi! Kunemo vam se da ćemo, ne žaleći snagu i život, bez straha i umora u borbi, savlađujući teškoće i nemaštinu usled opsade, zajedno sa vama iskovati pobedu nad mrskim neprijateljem.

Ratnom slavom je osvetljeno drugarstvo naših gradova u prošlosti. Borbenim dejstvima je učvršćeno danas. Drugovi Staljingrađani, još odvažnije i upornije, još veštije nanosimo poraze fašističkoj armiji, uništavajmo hitlerovsku gamad.

Da žive heroji Staljingrađani!

Da živi naša otadžbina!

Da živi Komunistička partija pod čijim vođstvom smo pobedivali i pod čijim vođstvom ćemo pobediti i sada.

*Predsednik Izvršnog političkog komiteta
Lenjingradskog sovjeta POPKOV
Sekretar Lenjingradskog gradskog
komiteta SKP (b) KUZNJECOV**

Tih dana, obratili su se Staljingrađanima kratkim ali punim radnog entuzijazma pismom i građani Sverdlovska:

»Dragi drugovi! Trudbenici grada Sverdlovska oduševljeni su vašim heroizmom i odvažnošću. Pošto su se uključili u predoktobarsko socijalističko takmičenje, trudbenici Sverdlovska vredno rade svaki na svom poslu. Kolhoznici su uspešno završili žetvu. Radnici su izvršili proizvodne zadatke u proizvodnji aviona, tenkova, municije i drugog oružja. Dočekaćemo 25-godišnjicu oktobra novim radnim pobedama. Daćemo vam sve što je potrebno za uništenje nemačkih osvajača.

Slavni branioci Staljingrada! Budite dostojni sinovi sovjetske otadžbine. Hrabro branite grad Staljingrad, bez milosti uništavajte hitlerovce. Ne puštajte neprijatelja napred. Zadržite, zaustavite i odbacite nemačke okupatore.

*Po odobrenju partijskog aktiva grada
Sverdlovska, sekretar Gradskog komiteta
SKP (b) KOSOV**

Naročito su dragocena za nas bila pisma iz inostranstva od trudbenika drugih zemalja. Evo, na primer, kakvo je pismo stiglo preko okeana od američkih trudbenika.

(Pismo se navodi prema publikaciji frontovskih novina.)

»AMERIČKI RADNICI — HEROJSKIM BRANIOCIMA
STALJINGRADA!

Nas nadahnjuje vaše junaštvo.«

Kongres sindikata poljoprivredno-mašinskih radnika iz Čikaga posao je radnicima Staljingrada pozdravni telegram, u kome je rečeno:

»Pozdrav herojskom narodu, armiji i našoj braći radnicima staljingradske industrije traktora koji, uprkos ogromnih teškoća, uspevaju da zadrže opsadenu tvrđavu čovečanstva. Mi, radnici industrije poljoprivrednih mašina skupili smo se na kongres da stvorimo nacionalni sindikat i odredimo njegovu politiku i program kojima ćemo pojačati naše učešće u svetskom ratu protiv hitlerizma. Toplo pozdravljamo izvanredne branioce vašeg grada i vaše otadžbine, branioce naše zajedničke stvari.«

U telegramu se podvlači da herojski branioci Staljin-grada štite interes svih slobodoljubivih naroda sveta.

»Naš kongres, kaže se dalje — jednoglasno je usvojio rezoluciju kojom pozivamo predsednika i vrhovnog komandanta Ruzvelta da ubrza stvaranje drugog fronta u Evropi zato da bi vama pomogao i u isto vreme izbavio vaš narod od teških muka i patnji koji su povezani sa produžavanjem rata. Nas nadahnjuje vaše junaštvo. Zajedno sa vama mi smo ispunjeni rešenošću da postignemo pobedu.«

Glava XI

BORBA SE NASTAVLJA

U danima oktobarskih i novembarskih borbi, veliku hrabrost i nepokolebljivost ispoljile su jedinice 308. pešadijske divizije koje su bile na pravcu glavnog neprijateljskog udara u rejonu fabrike »Barikade«. Divizija je formirana u Sibiru i sačinjavali su je skoro isključivo borci iz Novosibirska, Krasnojarska, Omska i Barnaula. Divizijom je komandovao pukovnik L. N. Gurtjev, učesnik I svetskog rata. U građanskom ratu je komandovao vodom. U Staljingradu su ovog skromnog, smelog, hladnokrvnog i pravičnog komandanta voleli i poštivali njegovi vojnici i oficiri.

Pre no što je stigla na front, divizija je pod rukovodstvom svog komandanta prošla dobru školu. Ona se pažljivo i temeljno pripremila za borbeni ispit za izvršenje velikog i teškog zadatka.

Jedinice 308. pešadijske divizije odbile u oktobru oko 100 neprijateljskih napada. Bilo je dana kada su oni odbijali po deset, a nekad i više napada tenkova i pešadije neprijatelja. Nad Sibircima je i danju i noću lebdeo oblak vatre i dima; na njih su besno napadale 3 neprijateljske divizije. Ali neprijatelj ipak nije uspeo da slomi upornost slavne divizije, iako je na tom odseku imao gubitke od nekoliko hiljada vojnika i oficira.

I kasnije, u dane herojskog nastupanja sovjetskih trupa, delovi ove divizije su se borili i dalje hrabro i

vešto. Drug Gurtjev je kao general-major hrabro poginuo u borbama za Orel u letu 1943. Posle smrti je proglašen herojem Sovjetskog Saveza.

U rejону fabrike »Barikade« hrabro se borila druga, ne manje slavna 138. pešadijska divizija pod komandom talentovanog komandanta pukovnika Ivana Iljiča Ljudnikova (sada general-pukovnik i heroj Sovjetskog Saveza), koja je činila čudesa hrabrosti i neverovatne upornosti.

Heroizam boraca te divizije naročito se ispoljio tih oktobarsko-novembarskih surovih i teških dana. Tokom mnogih dana sa besprimernom upornošću divizija je odbijala neprijateljske nalete, iako je bila potpuno odsećena od ostalih jedinica fronta. Samo uski izlaz na Volgu vezivao je nju sa suprotnom obalom reke. Ali i ovaj put je sredinom novembra postao skoro nepristupačan usled kretanja leda na reci i niskog vodostaja Volge. Nestale su rezerve hleba i dvopeka, metaka, granata i mina, nije bilo više lekova. Doturati sve to avionima bio je vrlo složen i težak posao. 11. novembra neprijatelj je, pošto je izbio u rejon fabrike »Barikade«, uspeo da odseče 138. diviziju od drugih jedinica 62. armije. Pribijena uz samu Volgu, divizija je zauzimala prostor 700 x 400 m. Tek 20. novembra probila se do nje sa ogromnim naporom grupa »oklopnih čamaca« sa hranom, municijom i lekovima.

Za vreme celog perioda borbi protiv okružene divizije, neprijatelj je jedva uspeo da napreduje 200 metara. Istina stigao je do samog ponora nad Volgom. Ali, pošto su ga zauzeli, Nemci nisu mogli da izbjiju na samu Volgu, jer su obalu s obe strane držale pod vatrom naše jedinice. I ovde je neprijatelj izgubio nekoliko hiljada ljudi.

Krajem oktobra komandant jedne naše jedinice, drug Afonin, dobio je zadatak da izvrši desant u Latašanku. Desantne trupe su pod velom noći prešle reku Volgu. Iskrcale se u predviđenom rejону i drskim napadom zauzele naseljeno mesto. Odred nije, istina, uspeo da zadrži u svojim rukama Latašanku i pretrpeo je velike gubitke. Ali u žestokim trodnevnim borbama desantni odred je privukao na sebe velike neprijateljske snage i naneo im ogromne

gubitke. Uznemireni iznenadnim događajem kod Latašanke, hitlerovci su bili prisiljeni da povuku deo svojih snaga neposredno sa staljingradskih položaja. Desant je pomogao u izvesnoj meri i grupi Gorohova. Neophodno je bilo takođe, dezorientisati neprijatelja o našim mogućim planovima. Baš tih dana je Staljingradski front izvodio pregrupaciju i koncentraciju novih snaga za predstojeću protivofanzivu.

Žestoke borbe su nastavljene i u novembru, naročito od 11. do 13. novembra, kada je neprijatelj neprekidno napadao naše položaje u rejonu fabrike »Barikade«. Gomile neprijateljskih leševa ostavljenih na bojnom polju ispred naših položaja bivale su sve veće. Svedočile su o neobičnoj hrabrosti i nepokolebljivosti Staljingrađana koji su se tu branili.

Međutim, situacija 62. armije svakim danom postajala je sve složenija. Sredinom novembra se, Volgom kretalo »salo« (parčad leda). Rekom skoro nisu mogla više da plove nikakva plovna sredstva. Neprijateljska vatra (artillerije, minobacača, pušaka i mitraljeza) nanosila je velike gubitke plovnim sredstvima (oko 30—40%), a posade »oklopnih čamaca« trpele su gubitke i do 60%. Ti gubici smanjivali su ionako ograničeno snabdevanje 62. armije.

Od 23. oktobra pa do kraja odbrambenog perioda bitke, neprijatelj je glavne napore koncentrisao na borbe za fabrički deo grada, koji je bio u našim rukama, a naročito na fabriku »Crveni oktobar«. Ponekad su žestoki mno-godnevni napadi na naše položaje iz raznih pravaca omogućavali neprijatelju da se probije u dubinu naše odbrane, ali su uvek po pravilu njihove grupe i odredi koji bi se probili bivali obavezno uništeni našim jedinicama. Naši borci su se do poslednjeg atoma snage branili na svojim položajima. U nekim pukovima ostajalo je ponekad manje od 40 ljudi. Bilo je pojedinih delova fronta, koje već više nisu držale naše trupe, nedostajalo je snaga. Nemački automatičari probijali su se sve više na teritoriju fabrike. Otpočele su ne manje teške borbe na teritoriji fabrike.

Tamo je 29. oktobra upućena iz rezerve Vrhovne komande 45. pešadijska divizija pod komandom pukovnika Vasilija Pavloviča Sokolova. Bila je to stara, kadrovska divizija, koja se borila još u građanskom ratu, a formirao ju je Ščors. U njoj su se herojski borili vojnici Bogunci, Taraščanci, Donci, čije su zastave bile ovenčane slavom borbe protiv nemačkih okupatora u Ukrajini 1918. godine. Čuvajući svetle tradicije Ščorsovaca, pukovi divizije su višekratno uveličali ratnu slavu surovih dana građanskog rata. Divizija je dobila naziv gardijska. 31. oktobra ova divizija je, uz podršku artiljerijske grupe fronta, izvela protivnapad. Naše trupe su uspele da se probiju malo napred i da zauzmu glavne radionice i skladište gotovih proizvoda fabrike »Crveni oktobar«, koji je dan pre toga osvojio neprijatelj. Ostalih dana, sve do 19. novembra, na teritoriji fabrike danju i noću nisu prestajale žestoke borbe. Hitlerovci su preduzimali sve nove i nove napade, ne bi li zauzeli čitavu fabriku i izašli na Volgu. Oni su bacali u borbu sve svoje snage i tehniku, ali nisu mogli da postignu uspeh. Branioci Staljingrada su čvrsto stajali na desnoj obali Volge.

Uoči proslave 25-godišnjice velike oktobarske socijalističke revolucije, 6. novembra 1942, zakleli su se vojnici, komandiri, komandanti i politički radnici Staljinogradskog fronta, da će odbraniti grad i neće dozvoliti neprijatelju da izbije na Volgu.

Zakletvu, čiji je tekst napisala politička uprava Staljinogradskog fronta, razmatrali su svi učesnici velike bitke. U njoj su izrazili sve svoje najiskrenije misli i osećanja a, pre svega, nepokolebljivu veru u pravednost naše borbe, želju za pobedom i beskrajnu odanost sovjetskom narodu i Komunističkoj partiji.

Heroji Staljingrada, nepokolebljivo uvereni u potpunu pobedu nad neprijateljem i ispunjeni silnom mržnjom prema fašističkim izrodima, zakleli su se pred licem starih ratnika Caricina, pred svojom armijom, pred celom zemljom, da će se boriti do poslednjeg žrtvujući sve za odbranu grada.

— Boreći se danas kod Staljingrada, pisali su vojnici, li znamo, da se ne borimo samo za grad Staljingrad. Kod Staljingrada mi branimo čitavu našu otadžbinu, branimo sve ono što nam je drago i bez čega ne možemo živeti. Ovde, kod Staljingrada, odlučuje se soubina naše otadžbine. Ovde, kod Staljingrada, odlučuje se pitanje da li će sovjetski narod biti sloboden.

Evo zašto mi ulaze sive svoje snage i zašto se bori-mo do poslednjeg, jer svaki od nas zna da više povlačenja nema.

Šaljući ovo pismo iz rovova mi se zaklinjemo da ćemo do poslednje kapi krvi, do poslednjeg daha, do poslednjeg otkucaja srca braniti Staljingrad i nećemo dozvoliti neprijatelju da dođe do Volge.

Pred licem naših očeva, sedih heroja odbrane Caricina, pred pukovima drugova sa drugih frontova, pred našim ratnim zastavama, pred čitavom sovjetskom zemljom ku-nemo se da nećemo osramotiti slavu ruskog oružja i da ćemo se boriti do poslednje šanse.

Prošao je mesec i po dana borbi za crveni deo grada. Po cenu ogromnih žrtava u ljudstvu i vojnoj tehnici, neprijatelj je postigao izvesne uspehe na pojedinim pravcima: uspeo je da se probije do fabrike traktora, da na pojedinih mestima izbije na Volgu i da okruži neke odvojene grupe naših trupa. Ali, neprijatelj nije imao snage da izvrši svoj glavni strategijski zadatok, da zauzme Staljin-grad i odbaci jedinice Staljingradskog fronta u Volgu. Nije uspeo da izdvoji svoje snage za udar na Astrahan pa ni tim pre da pomogne grupu armija »A«, koja je nastupala na Kavkaz.

Severna grupa jedinica 62. armije pod komandom pukovnika S. F. Gorohova, od oko 6.500 ljudi, našla se u tom periodu izolovana od suseda i morala se boriti skoro u potpunom okruženju. Grupa je držala front na liniji Rinok — naselje Spartakovec — šuma zapadno od naselja Spartakovec — severna periferija radničkog naselja fabrike traktora i severni deo teritorije same fabrike.

124. pešadijska brigada, pod komandom pukovnika S. F. Gorohova, stupila je na tlo Staljingrada 29. avgusta i istoga dana izbacila neprijatelja iz Spartakoveca i Rinoka i prešla u odbranu. Od tada su delovi grupe vodili teške borbe. Sredinom oktobra, položaj brigade je postao naročito težak; municija i hrana je dolazila jedino čamcima preko Volge ili avionima PO-2. Piloti su s teškom mukom pronalazili delove grupe, obično su se nisko spuštali iznad samih trupa.

Od 15. oktobra neprijatelj je počeo da vrši sistematski pritisak na severnu grupu, bacivši u borbu protiv nje svoje dve divizije: oklopnu diviziju pravcem Latašanka — Rinok i pešadijsku diviziju duž reke Mokra Mečetka (deo ove divizije napadao je sa juga, tj. od fabrike traktora). Svi neprijateljski žestoki pokušaji da se borbeni poredak severne grupe razdvoji na delove bili su bezuspešni i odbijeni našim trupama.

U odbijanju napada važnu ulogu imala je artiljerijska grupa fronta, koja je kao čekićem tukla neprijateljske jedinice koje su napadale, obrazujući na odabranom delu fronta zone snažne ubitačne vatre.

Da bi još više učvrstio odbranu i zbio borbeni poredak pukovnik Gorahov je nešto skratio liniju fronta (za što je dobio odobrenje), posle čega je teritorija koju je on branio smanjena na 8 kvadratnih kilometara.

Neprijatelj je ponovio snažne napade 17. i 19. oktobra, ali su borci severne grupe herojski održali svoje položaje.

Krajem oktobra neprijatelj je pojačao svoje snage tenkovima. 2. novembra su dve ojačane divizije, svaka podržana sa 50 tenkova i avijacijom, prešle u novi napad. U toku dana, izvršili su pet napada, ali su bili uzaludni. Posle ovog neprijatelj više nije preduzimao masovne napade, jer su ga oni stajali ogromnih gubitaka, već je prešao na napade manjim grupama, ali i ni to nije imalo uspeha.

Kao rezultat borbi od preko mesec dana, trupe severne grupe su nanele neprijatelju veoma osetne gubitke. Grupa je potpuno održala svoje položaje sve do početka naše protivofanzive, iako je neprijatelj koji je napadao bio daleko nadmoćniji. Neobično teška situacija u kojoj je severna grupa vodila borbe, karakterisala se time što ona ne samo da je bila lišena mogućnosti da se popunjava i normalno snabdeva nego i da manevriše. U takvim uslovima vojnici ove grupe pokazali su besprimernu nepokolebljivost i heroizam.

Inicijativa borbenih dejstava u Staljingradu je postepeno od druge polovine oktobra prešla u naše ruke. I mada žestoki neprijateljski napadi nisu prestajali iz dana u dan, oni su već ličili na poslednje grčevite napore smrtno ranjene zveri.

6. i 7. oktobra, u dane proslave 25-godišnjice velike oktobarske socijalističke revolucije, neprijatelj je pokušao da izvede mnogobrojne napade, ali su svi oni bili odbijeni.

Tako su se, u toku poslednjeg meseca odbrane borbe vodile na tri mesta: na severu, gde se sa neprijateljem tukla grupa pukovnika Gorohova; u centru, gde su se, na malenom parčetu zemlje u rejonu fabrike »Barikade«, nepokolebljivo borile jedinice 138. pešadijske divizije i dalje, ka jugu, posle manjeg međuprostora koje je držao neprijatelj, protezao se glavni front 62. armije. Sredinom novembra naše jedinice, pritisnute uz Volgu na severnom delu fronta, vodile su borbe pod neobično teškim uslovima, ali je već bilo potpuno očigledno da je neprijatelj zaustavljen i da nema snage da postigne bilo kakve uspehe. Na jugu od centra grada (centar grada je držao neprijatelj) do Krasnoarmejskog rejona, na frontu dugom 40 km, herojska 64. armija je držala svoje položaje na spoljnoj odbrambenoj liniji utvrđenja, ne dozvoljavajući fašistima da izbiju čak ni do periferije grada. Naročito teške borbe 64. armija je vodila na svom desnom krilu. Svojim aktivnim dejstvima ona je pružala stalnu i neposrednu pomoć 62. armiji.

Glava XII

NEKI REZULTATI ODBRAMBENOG PERIODA BITKE

Masovni heroizam i besprimerna nepokolebljivost koju su ispoljile naše trupe u svim etapama staljingradske odbrane, ona junačka dela koja su borci izvršavali svakodnevno, svakog časa, na svakom koraku, počev od borbe na odbrambenim pojasevima pa sve do žestokih borbi na ulicama grada — mogli su postići samo borci visoke svesti i odgovornosti pred odadžbinom, borci potpuno predani sovjetskoj otadžbini i Komunističkoj partiji, borci snažnog patriotizma.

Istrajnost i čvrstina branilaca Staljingrada bili su stvarno zadržavajući. Odbrana Staljingrada javno je pokazala ogromnu nadmoćnost sovjetske armije nad fašističkom vojskom. Neprevaziđeni visoki moral naših boraca morao je priznati i sam neprijatelj. O tome nam svedoče dnevnički i pisma nemačkofašističkih vojnika i oficira koje smo zaplenili.

U njima se govori o istrajnosti i borbenoj veštini branilaca Staljingrada. Autor jednog takvog pisma, vojnik Henrich Zupinger, u gorkoj nedoumici piše o strašnom razočarenju nemačkih vojnika za koje je dugotrajna bitka za Staljingrad postala »zagovetka«.

Evo nekoliko odlomaka iz dnevnika poručnika Henesa, iz kojih se vidi kako su hitlerovci postepeno prelazili od izvanrednog raspoloženja i uverenosti u to da će Rusi biti

razbijeni u leto 1942. godine, do potpunog ~~čakanja~~ i saznanja da »ako se neko živ izvuče iz tog pakla — biće to velika sreća«.

»15. VI 42. godine idem u diviziju. Prvi utisci s fronta. Put vodi kroz spaljena sela. Čuje se da je raspoloženje na frontu odlično i ja se nadam da ćemo ovog leta pobediti Ruse.

23. VI 42. god. Noću često nadleću ruski bombarderi. Ponekad je to vrlo neugodno. Osim bombi, oni odlično rukuju naoružanjem aviona.

29. VI 42. god. — Ovih dana sam prvi put čuo »Staljinove orgulje¹. To je značajno oruđe. Silno je to kada 24. ili čak 42 granate eksplodiraju jedna za drugom.

3. VII 42. god. — Rusi su osam puta napadali most u Černjanki (uz podršku bombardera). Naši su gubici veliki, 70 mrtvih i mnogo ranjenih.

7. VII 42. god. — Na nekim mestima Rusi daju jak otpor.

28. VII 42. god. — Dva dana smo na istom mestu. Juče su Rusi otvorili snažnu vatru. Artiljerija je tako precizno gađala da smo se osećali slabo.

23. VIII 42. god. — Pre četiri dana smo prešli Don. Četa ima velike gubitke, izbačeno je iz stroja 24. Pravo da kažem, o četi se više ne može govoriti ...

5. IX 1942. god. — Od naše čete ostala je malena grupica. Vodovi broje po 8—9 ljudi.

14. X 42. god. — Napadamo Staljingrad. Treba da napadnemo na severozapadni deo grada. Rusi su svirepi kao i uvek. Hvala bogu da imamo samohodne topove, inače ne bi ni koraka napredovali.

15. X 42. god. — Čitav bataljon se smestio u zgradu dečjeg doma i poseo odbranu. Noć je bila užasna. U vazduhu su stalno ruski avioni. Napred teče Volga, video sam je najzad. Naša četa je bila tučena takvom vatrom kakvu ja u životu nisam video. Dva čoveka su mi poginula. Šulc i Šmit su teško ranjeni. Ja još imam sreće.

¹ To jest »kačuše«.

16. X 42. god. — rusi nas gađaju artiljerijskom vatrom i minobacačima. Ako se bilo ko živ izvuče iz ovog pakla, biće to velika sreća. Gubici su veliki. Poginuli su: Saufeld, Firer, Frajberger, Roze Bek, Bauman, Roler; ranjeni: Krepelj, Flajšer, Štimbauer, Vepeljman, Šulc i Šmit».

Autoru dnevnika nije bilo suđeno da doživi »sreću« o kojoj je sanjao 16. oktobra. On je, kao i cela njegova četa, našao smrt na obalama Volge.

Neuspesi fašističkih napada su doveli do gubitnja hrabrosti kod neprijatelja. »Uprkos dobro sprovedenoj avijacijskoj i artiljerijskoj pripremi« — referisao je svom načelniku jedan od nemačkih komandanata — »nema se s kim u napad, nema ljudi, od artiljerijske vatre i snajpera puk je pretrpeo teške gubitke, u četama je ostalo jedva po 10 ljudi«.

Eto koliko je koštalo neprijatelja, prema njegovim sredočanstvima, prodiranje napred na staljingradskom pravcu.

Razvijanjem borbi u neposrednoj blizini grada i u gradu, neprijatelj je morao da se odrekne napada na širokom frontu, već je prešao na napad na uskim delovima fronta. Imajući ogromnu nadmoćnost u snagama i sredstvima, hitlerovci su postrojavali neobično gust borbeni poredak, obično u nekoliko ešelona, zasićenih tehnikom. Njihove divizije su napadale na frontu od 500 do 800 metara, a pešadijski puk na frontu 200—300 metara širine.

Vatrena priprema svakog napada izvođena je veoma temeljno. Određeni objekt napada i čitav uski prolaz od prednjeg kraja do same Volge na tom pravcu, metodično i veoma dugo je tučen vatrom svih vrsta oružja. Osim artiljerijsko-minobacačke pripreme, izvodilo se veoma snažno avijacijsko bombardovanje prednjeg kraja i dubine odbrane. Bilo je dana, kada se na grad obrušavalo od 2.000 do 2.500 avio-napada. Na borbeni poredak sovjetskih jedinica padale su bombe najrazličitijih kalibara, od lakih — 24 kilograma, do teških — 1.000 kilograma i više.

Ali sovjetski borci su vešto organizovali ulične borbe. Instrukcija za organizaciju uličnih borbi, koju je razradio komanda fronta, mnogo im je u tome pomogla. Beskočni protivnapadi i protivudari često nisu donosili teritorijalne uspehe, ali su uvek primoravali neprijatelja na opreznost, vezivali njegove snage, razbijali njegov napad, lišavali ga manevra i obezbeđivali nam neophodno vreme za dolazak rezervi.

Brojčanu i tehničku superiornost neprijatelja, mi smo u našoj odbrani često kompenzirali širokim manevrisanjem rezervama i drugim jedinicama koje smo skidali sa nena-padnutih delova fronta.

Kod Staljingrada je bila praktično ostvarena ideja formiranja snažnih artiljerijsko-protivoklopnih rezervi. I baš su te rezerve, u toku jednomesečnih borbi na Donu, samo na frontu dve armije, uništile oko 400 tenkova, što je ozbiljno oslabilo udarnu snagu napadača. Da bi uspešno odbijali neprijateljske napade i efikasno podržali protiv-napade naših jedinica, mi smo centralizovali upravljanje artiljerijskom vatrom. Oformili smo u početku frontovsku a zatim u nekoliko armija i armijske artiljerijske grupe. Masirana vatra ovih grupa umnogome nam je obezbeđivala čvrstinu odbrane u istočnom delu grada malobrojnih i iz-mučenih neprekidnim borbama jedinica 62. i 64. armije. Kao što smo to već ranije naglasili, iskustvo stvaranja jakih artiljerijskih grupa u rukama komandanta fronta i komandanata armija potpuno se opravdalo u uslovima staljingradske bitke.

Od velikog je značaja bila u odbrani Staljingrada i raketna artiljerija — gardijski minobacači (»kače«). Na-ročito su se istakli 4. i 5. gardijski minobacački pukovi M-30. Oni su znalački izvršili svoje zadatke još u protiv-udaru u rejonu Abganerova početkom avgusta, a i kasnije su stalno održavali veliku borbenu sposobnost, brzinu u manevru i organizovanost. Posebno su nam mnogo pomogli tokom naših mnogobrojnih protivnapada i protivudara.

Kod Staljingrada smo stekli i dragoceno iskustvo u organizaciji i izvođenju artiljerijske i avijacijske protiv-

pripreme, koja je kasnije uspešno iskorišćena u odbrambenim borbama kod Kurska.

U periodu odbrambene faze bitke, opšta količina izbačenih granata naše artiljerije i minobacača je samo na glavnom pravcu iznosila oko 3 i po miliona, težina svih granata i mina, bačenih na glave neprijateljskih trupa, dostigla je 50 hiljada tona.² To je osim avijacije, koja je u istom periodu izvela 42.540 poleta (21.076 danju a ostalo noću) i bacila na neprijatelja oko 800.000 bombi i drugih projektila ili ukupno preko 55.000 tona. U navedenom periodu izvedeno je 580 vazdušnih borbi. Osnovna masa poletanja (60%) izvođena je za račun fronta, što je u znatnoj meri sadejstvovalo uspešnom vođenju odbrane. U vazdušnim borbama i napadima na aerodrome uništeno je do 600 neprijateljskih aviona.

Prema tome mi smo iz aviona, minobacača i topova naveli neprijatelju strahovit udar... Prema nepotpunim podacima bačeno je preko 100.000 tona svih vrsta bombi i granata.

Cela zemlja je snabdevala Staljingrad sredstvima za borbu, učvršćivala nepokolebljivost staljingradske odbrane.

* * *

Naša avijacija je u borbama za Staljingrad dejstvovala u neobično teškim uslovima. Ti teški uslovi se objašnjavaju uglavnom time što je neprijatelj imao prevlast u vazduhu od početka bitke. To mogu potvrditi sledeće cifre: u septembru je neprijatelj imao 900 aviona prve linije (500 bombardera i 400 lovaca), a mi smo tada raspolagali sa 192 ispravna aviona (ukupno vazduhoplovni park je

² Komandant artiljerije Jugoistočnog, a zatim Staljingradskog fronta, bio je general-major artiljerije V. N. Matvejev, promišljeni i iskusni poznavalac svoga posla, artiljerijski komandant, koji je dobro izvršavao svoje obaveze, razvijajući pri tome mnogo upornosti i energije u sprovođenju u delo svih mera koje je razradila komanda fronta.

iznosio 494 aviona). 1. oktobra neprijatelj je imao 850, a mi — 373 aviona.

Neprijateljski napadi iz vazduha obično su bili sasređeni. Udari su nanošeni jedinicama koje su branile Staljingrad, po aerodromima i objektima u operativnoj pozadini. Da bi slomila otpor branilaca Staljingrada, neprijateljska avijacija je nemilice rušila sve objekte koji su bili od životne važnosti za grad i vojsku. Njeni napori su, takođe, imali za cilj da parališu sve vrste prevoženja prema Staljingradu i da ometu prebacivanje rezervi u rejon Staljingrada. Kada su postojali pogodni uslovi za baziranje neprijateljska avijacija je izvodila aktivna borbena dejstva i bilo je slučajeva da je izvela preko 2.000 avio-poleta za 24 sata.

Brojna nadmoćnost nemačkofašističke avijacije, naročito bombardera, zahtevala je od našeg ratnog vazduhoplovstva da izvodi neprekidne žestoke vazdušne borbe, kako bi odbilo napade mnogobrojnih grupa-bombardera neprijatelja, koji su dejstvovali na širokom frontu pod jakom zaštitom lovaca.

Nedostatak lovačke avijacije u sastavu avijacije fronta (8. i 16. armija) i krajnje granice naprezanja njenog dejstva ograničavali su efikasnost primene danju bombarderske i jurišne avijacije radi podrške jedinica u odbrani. Bez zaštite lovačke avijacije ona je trpela neopravdane gubitke. Ipak su dobra priprema, stečena u toku borbenih dejstava i visoki moral naših avijatičara, obezbeđivali borbena dejstva i danju i noću. Samo po cenu velikog napora u borbenim dejstvima naša avijacija je uspela da nanese neprijatelju teške udare, o čemu smo napred gorovili.

Da bismo stekli sliku koliko su izvanredno teška bila borbena dejstva vazduhoplovne armije, dovoljno je napomenuti da su piloti-lovci ponekad u toku dana izvršavali od 6 do 7 poletanja u odbijanju neprijateljskih aviona, a jurišna avijacija, dnevni i laci noćni bombarderi su neprestano nanosili udare jedinicama neprijatelja. Interesantno je to da je, iako je neprijatelj bio nadmoćan

u avijaciji i imao bolje uslove baziranja, broj avio-poletanja naše avijacije bio je veći, a snaga njenog bombarderskog udara efikasnija. Naš letački sastav je ovenčao sebe slavom neustrašivih boraca, majstora vazdušnih borbi i bombarderskih udara.

Naša tzv. noćna avijacija, uglavnom jedinice malih aviona tipa PO-2, odigrala je vrlo značajnu ulogu. Oni su neprekidno, svake noći, bili iznad neprijateljskih položaja i bliže pozadine neprijatelja i nanosili mu teške gubitke. Noćna dejstva naše avijacije držala su neprijatelja u stanju stalne napetosti i time ga iznuravala i moralno i fizički. Avioni PO-2 doletali su sa obližnjih aerodroma, često čineći po 3—4 poletanja za noć. Svaki avion je nosio po dve bombe od po 100 kg ili po četiri od 50 kg. Oni su dejstvovali veoma uspešno po strogo razrađenom planu kao i danju. Avioni za noćna dejstva su dobro navođeni na cilj, što je prirodno, znatno olakšalo izvršenje dobivenih zadataka. Kako se to postizalo? Pre svega, dobro organizovanom signalnom službom na zemlji i dobro utanačenim ukazivanjem ciljeva. Za navođenje aviona na cilj koristili su se reflektori koji su tačno osvetljavali cilj ili jednim zrakom ili ukrštanjem zrakova iznad ciljeva ili paralelnim zracima koji su obeležavali ivice cilja. Za signalizaciju su se koristili električni svetlosni signali, vatre, rakete; signali su menjani. Menjala se i sama taktika noćnih dejstava. Sve je to pojačavalo efikasnost dejstva te avijacije. Opšta težina tereta, bačenog od te avijacije na neprijatelja, prelazila je 20.000 tona.

Noćni napadi naše avijacije bili su za neprijatelja veliko zlo. Evo šta su oni o tome mislili:

»Noću počinje pravi pakao, avioni nas bombarduju sa male visine i nanose ogromne gubitke.«

»Naleti sovjetske avijacije izvode se jedan za drugim, u talasima sa veće i manje visine. Ovi naleti ne ostavljaju nas u toku noći ni za minut na miru, a da ne govorimo o gubicima u ljudstvu i tehničici.«

Evo nekoliko najupečatljivijih primera borbene delatnosti naše avijacije:

10. avgusta je komanda postavila vazduhoplovnoj armiji odgovoran zadatak: sigurno zaštititi karavan od 16 šlepova-cisterni sa benzinom koji je plovio Volgom od Astrahana za Staljingrad.

Zadatak je dobio komandant 268. lovačke divizije pukovnik B. A. Sidnev, koji je radi toga formirao grupu od 12 posada na avionima »JAK-1«. Za vreme izvršenja dobivenog zadatka pukovnik B. A. Sidnev ispoljio je razumnu inicijativu. Znajući da nemačka komanda poznaje naše aerodrome baziranja, on je razmestio svoju grupu u zasedu na četiri nepoznata poljska letelišta. Karavan šlepova je isplorio iz Astrahana 14. avgusta. Već sutradan su avioni »JU-88«, pošto su otkrili karavan koji se kretao, pokušali da ga bombarduju. U napadu je bilo 9 »junkersa« u dve grupe bez lovačke pratične. Lovci iz grupe druga Sidneva uzletali su radi odbijanja tih aviona istovremeno sa dva letelišta, napali ih i nisu ih pustili ni da dođu do Volge. U tom napadu poručnik-pilot Plahov oborio je jednog »junkersa«, a ostali su, pošto su se oslobodili bombi, velikom brzinom odleteli na aerodrome za sletanje.

17. avgusta hitlerovci su ceo dan vodili intenzivno vazdušno izviđanje ne bi li pronašli aerodrome-zasede naše lovačke avijacije, ali nisu uspeli, jer naši lovci, vešt maskirani na letelištu, nisu uzletali protiv pojedinačnih neprijateljskih aviona-izviđača.

18. avgusta po podne karavan šlepova je napalo 7 »junkersa«. Opet su naši lovci uzleteli sa aerodroma-zaseda i napali ih, baš kad su bili u blizini cilja. Drug Sidnev i stariji vodnik Jelkin su oborili dva »junkersa«,

19. i 20. avgusta pokušali su Nemci da većim brojem aviona potope šlepove. Međutim bilo koji pokušaj da napadnu naše brodove završen je uništavanjem nemačkih pilota. Gorivo je stiglo u Staljingrad.

Dejstva lovačke grupe druga Sidneva iz zaseda, sa dobro maskiranim aerodromama, bila su dragoceni doprinos taktici dejstva lovačke avijacije.

Navešću drugi primer blistave veštine naših pilota. 11. avgusta je 8. vazduhoplovna armija dobila od komande

fronta zadatak da uništi nemačke avione lovce i bombardere (oko 200 ukupno), koji su se bazirali na aerodromima Oblivska, Oljhovski i Surovikino. Te aerodrome je budno čuvala protivavionska neprijateljska artiljerija. Odlučeno je da se dejstvom jurišne i lovačke avijacije unište fašistički avioni na samim aerodromima.

12. avgusta su jurišni avioni pukovnika Stepičeva, Srvkina i Gorlašenka pod zaštitom lovaca pukovnika Utina, Sidneva i Larjuškina (ukupno 62 aviona) izveli prvi udar na sva tri aerodroma. Grupe su vodili komandanti pukova majori Sporišev, Zotov i stariji politički radnik Skljarov. Napad u zoru je iznenadio neprijatelja (neprijateljski piloti i tehničari su u to vreme doručkovali). Naši jurišnici i lovci iz brišućeg leta u nekoliko navrata uništili su na aerodromima nekoliko desetina neprijateljskih aviona: jedan »meseršmit-109« oboren je pri pokušaju uzletanja sa aerodroma Oblivska. Slična dejstva su i posle toga više puta izvođena i to u još većem obimu.

Krajem septembra situacija je i dalje bila vrlo teška. Neprijateljska avijacija je kao i pre dejstvovala u tesnom sadejstvu sa kopnenim trupama. U dane napada njena aktivnost se znatno povećavala. Tako su 27. septembra nemački avioni u grupama od po 30 bombardera sa jakom zaštitom svojih lovaca u toku dana neprekidno dejstvovali na trupe fronta u rejonu Staljingrada i na prelaze preko Volge. Od naših pilota-lovaca tražena su odlučna dejstva radi uništenja bombardera (JU-88) i lovačke zaštite (Me-109), koji su krenuli da bombarduju Staljingrad.

U rezultatu uspešnih dejstava naših avijatičara bilo je oborenih 5 »junkersa« i 2 »meseršmita«, koji su naočigled trupa bili oboreni i zapaljeni ili su pali na položaje 64. armije. U ovoj borbi istakli su se: pukovnik Danilov, vodnik I klase Litvjak, kapetani Šutov i Nina Beljajeva i potporučnik Draninščev, koji su samostalno oborili po jedan avion (a ostale avione su isto oni oborili zajedničkim dejstvom grupe).

Ovaj događaj ispričao mi je komandant 64. armije general M. S. Šumilov, koji je lično pratilo tok borbe.

Avijatičarke-heroji koje su se borile uporedo sa muškarcima u vazdušnim borbama su više puta pobedivale.

U borbama za Staljingrad Lidija Litvjak je oborila 6 neprijateljskih aviona, a Nina Beljajeva 4.

Istoga dana, 27. septembra, 288. lovačka vazduhoplovna divizija vodila je 6 vazdušnih borbi, štiteći jedinice 62. armije. U 8,50 časova grupa od 12 aviona »JAK-7«, pod komandom komandanta divizije potpukovnika Konovalova, srela je na visini od 4.000 m severoistočno od Staljingrada na prilazima gradu grupu neprijateljskih bombardera sa zaštitom od 22 lovačka aviona. Posle prvog napada zapalila su se 2 »JU-88« i pala, ostavljajući gust dim za sobom. Grupa preostalih bombardera se rasturila i odletela u neredu na zapad. U vazduhu se razvila borba sa neprijateljskim lovcima, kojih je bilo dva puta više nego naših, ali su potpukovnik Konovalov, kapetan Mjakušev i poručnik Golovčinski oborili 4 »Me-109«.

Krajem septembra se dogodio i ovakav nezaboravni događaj. U to vreme neprijatelj je primenjivao sledeću taktiku dejstva. Rano izjutra čim bi svanulo neprijateljski lovci su u grupama nadletali Staljingrad na čitavoj njegovoj dužini i nad Volgom, obrazujući zaprečni pojas da bi sprečili prilaz Staljingradu našim lovačkim i jurišnim avionima. Istovremeno su bombarderi bombardovali naše trupe koje su se branile u gradu. U početku je ova takтика davala neprijatelju određene rezultate, međutim kada je naša avijacija pojačana avionima tipa »JAK-1« i »La-5«, koji nisu zaostajali ni za najboljim nemačkim avionima, on nije više mogao nekažnjeno da patrolira nad Staljingradom i okolinom. Tada je sve češće dolazilo do upornih vazdušnih borbi, tako da je neprijatelj ovamo prebacio eskadrilu nemačkih asova »UDE«.*

* »UDE« — prema poznatom nemačkom avijatičaru Ernstu Udetu, koji je u I svetskom ratu imao 60 vazdušnih pobeda, a uoči II svetskog rata, od 10. juna 1936. bio je šef nemačke vazduhoplovne tehničke službe sve do pogibije 1943. godine. (Prim. prev.).

Jednom se nad Volgom pojavila prva grupa neprijateljskih lovaca. Eskadrila lovačke divizije 8. vazduhoplovne armije, koja je bazirala na aerodromu Ahtuba, digla se u vazduh i stupila u borbu sa vazdušnim piratima. Par »Me-109 f« napao je naše avione pri uzletanju. Naši »galebovi« su, naravno, bili sporiji od »Me-109 f« ali su ih prevazilazili svojom pokretljivošću. U toku vazdušne borbe iznad aerodroma »Ahtuba« jednog našeg »galeba« ili tačnije »I-15« napao je »Me-109 f«. »Galeb« je primenio oštar manevr i napad »meseršmita« je propao, a naši su piloti uspeli da sa dva mitraljeska rafala oštete doticaj benzina na neprijateljskom avionu. Nemački avijatičar, spasavajući život, sleteo je na naš aerodrom »Ahtuba«. Operativni dežurni na aerodromu, oficir-vezista i dežurni sanitetski instruktor bili su u skloništu u blizini piste. Pošto su čuli da se na aerodrom spustio avion, operativni dežurni je poslao bolničara da vidi nije li možda ranjen pilot aviona koji se spuštao na zemlju. Bolničar se trkom uputio avionu ne obraćajući pažnju na marku aviona. Ususret mu je dolazio nemački pilot sa revolverom u ruci. Bolničar se nije zbumio, razoružao je neprijatelja i priveo ga operativnom dežurnom. Sanitetski instruktor je bio nagrađen ordenom za pokazanu snalažljivost.

Zarobljenog pilota su sproveli u štab 8. vazduhoplovne armije, gde ga je ispitivao načelnik štaba pukovnik Seleznjev. On me je odmah obavestio o događaju. Stvar je u tome što je zarobljenik bio jedan od poznatih asova koji je spadao u eskadrilu »UDE«. Oni su leteli na novim, tek u naoružanje Vermahta uključenim avionima »Me-109 f«. To su tada bili najbrži i najbolje naoružani avioni nemačke avijacije.

O zaplenjivanju skoro ispravnog novog tipa aviona neprijatelja izveštena je Vrhovna komanda i vrhovni komandant je naredio da se avion i pilot odmah upute u Moskvu.

Ovde treba nešto reći i o onima koji su bili na čelu vazduhoplovnih snaga na staljingradskom pravcu, a to

su general-major avijacije Timofeј Timofejevič Hrjukin, Sergej Ignatjevič Rudenko i pukovnik Nikolaj Georgijević Seleznjev. Ti vazduhoplovni komandanti, koji su poseđivali dobre organizacijske sposobnosti, visoku specijalnu i opštevojnu spremu, umešno su rukovodili vazduhoplovnim snagama fronta, koje su neprijatelju nanele ogromne gubitke i u vazdušnim borbama, i bombardovanjem, čime su pružili neprocenjivu pomoć kopnenim snagama u odbrani Staljingrada.

U razbijanju nemačkih snaga kod Staljingrada uzela je učešća i avijacija daljnog dejstva.

Na traženje komande Jugoistočnog i Staljingradskog fronta Vrhovna komanda nam je odobrila upotrebu aviona daljnog dejstva za interes frontova.

Borbena dejstva avijacije daljnog dejstva odvijala su se isključivo noću usled nedovoljne brzine aviona koji su tada bili u naoružanju (TB-3, II-4, Li-2, PE-8, ER-2), a takođe i zbog prevlasti neprijateljske avijacije u vazduhu. Dosta veliki akcioni radijus dejstva aviona te avijacije dozvoljavao je da se nanose snažni noćni udari neprijateljskim objektima ne samo u taktičkoj nego i u operativnoj dubini, nezavisno od pomeranja linije fronta.

U toku staljingradske bitke, od 17. jula 1942. do 2. februara 1943. godine, na staljingradskom pravcu avijacija daljnog dejstva izvršila je 13.874 poletanja, bacivši pri tome 188.529 bombi ukupne težine 14.953,7 tona, prebacila na front 523 čoveka i 525 tona materijala, evakuisala 3.085 ranjenika i bacila 33.849.299 letaka.

U početku bitke, avijacija daljnog dejstva uništavala je neprijateljsku živu silu i tehniku u naseljenim mestima i na prelazima na Donu i njegovim pritokama u rejonima Ostrogošsk, Korotojak, Bogučar, Morozovsk, Klecka, Cimljanska, a takođe su bombardovali i čvorove aerodroma u Morozovsku, Tacinskoj i Oblivskoj.

Naročito uspešnim dejstvima treba smatrati bombardovanje prelaza od 18. do 23. jula u rejonu Korotojaka i Cimljanske (četiri puta su prelazi bili porušeni), a takođe

i dejstva po neprijateljskim trupama u nizu drugih rejona u kojima je neprijatelj pretrpeo znatne gubitke u živoj sili, tenkovima, automobilskom transportu, municiji i pogonskom gorivu.

Napadi na aerodrome u rejonu Tacinske i Oblivske prouzrokovali su značajne gubitke neprijateljskoj avijaciji.

U početnom periodu odbrambene bitke za Staljingrad, borbena dejstva avijacije daljeg dejstva izvodila su se sa osnovnih aerodroma. Ali je kasnije, usled narasle žestine borbenih dejstava, bilo potrebno držati neprijatelja pod neprekidnim udarima tokom čitave noći, tako da je posada aviona morala da izvršava po dva i više borbena leta u toku noći. Takva situacija je nalagala da se aerodromi približe objektima napada. U tom cilju u avgustu 1942. god. izvršeno je prebaziranje avijacije. Divizije koje su izvodile borbena dejstva u dubokoj pozadini neprijatelja u slučaju potrebe izvodile su bombardovanje za potrebe Staljingradskog i Jugoistočnog fronta.

U prvoj polovini septembra avijacija daljnog dejstva aktivno je podržavala protivudare naših jedinica, dejstvovala je po pridolazećim rezervama neprijatelja, nastavljajući da drži pod dejstvom prelaze preko Dona kod mesta Vertjači i Kalača, ometajući železnički transport neprijatelja bombardovanjem železničkog čvora Liha i stanice Karpovska, a takođe vodila je borbu za prevlast u vazduhu, uništavajući avione i izbacujući iz upotrebe letačke aerodrome neprijatelja.

U poslednjoj etapi odbrambenog perioda staljingradske bitke, avijacija daljnog dejstva, u tesnom sadejstvu sa kopnenom vojskom, bombardovala je neprijateljski borbeni poredak na gradskim prilazima i u gradu, nastavljala je sa sistematskim udarima po železničkim objektima i uništavala neprijateljske avione na aerodromima Oblivka, Zrjanjinski, Tuzov, Tacinska i Jevlampijevski. Borbena dejstva avijacije daljnog dejstva u toj etapi odlikovala su se svojom intenzivnošću i silinom udara.

Neposredno rukovođenje borbenim dejstvima avijacije daljnog dejstva na staljingradskom pravcu ostvari-

valo se preko zamenika komandanta avijacije dalnjeg dejstva general-potpukovnika avijacije N. S. Skripka, koji se nalazio u rejonu borbenih dejstava. Borbena naredjenja divizijama prenosila su se preko štaba avijacije dalnjeg dejstva.

* *
*

Sa brojnim dejstvima avijacije tesno su povezana i dejstva staljingradskog korpusnog rejona protivvazdušne odbrane. U taj rejon u početku staljingradske bitke su spadali protivavionski-artiljerijski pukovi, samostalni protivavionski-artiljerijski divizioni, okloplni vozovi, samostalni protivavionski-mitraljeski bataljoni i čete, reflektorske jedinice, jedinice balonske zaštite, nekoliko samostalnih bataljona vazdušnog osmatranja i veze. U operativnom pogledu rejonu protivavionske odbrane pripadala je i 102. lovačka avio-divizija, naoružana avionima starijih tipova (I-15-bis). Glavni zadatak rejona bila je odbrana od napada iz vazduha vojnoindustrijskih objekata u Staljinogradu, staljingradskog železničkog čvora, važnijih mesta blizu grada i rečnog transporta na staljingradskoj marš-ruti. Komandant staljingradskog korpusnog rejona protivavionske odbrane je bio pukovnik E. A. Rajnin.

Jedinice protivavionske artiljerije tog rejona bile su podeljene na sedam borbenih sektora, prema principu odbrane najvažnijih industrijskih gradskih objekata. Tako, na primer, prvom sektoru je pripadala fabrika traktora, drugom — fabrika »Barikade«, trećem — fabrika »Crveni oktobar«, četvrtom — skladište nafte i železničke stanice, itd. Takav borbeni poredek protivavionske artiljerije pružao je mogućnost da se organizuje vatreno sadejstvo sektora i diviziona pri otvaranju baražne vatre, a takođe i pri vođenju prateće vatre.

Za neposredno otkrivanje neprijateljskih aviona svaki sektor je imao na važnom pravcu od 3 do 6 osmatračnica,

i dejstva po neprijateljskim trupama u nizu drugih rejona u kojima je neprijatelj pretrpeo znatne gubitke u živoj sili, tenkovima, automobilskom transportu, munitiji i pogonskom gorivu.

Napadi na aerodrome u rejonu Tacinske i Oblivske prouzrokovali su značajne gubitke neprijateljskoj avijaciji.

U početnom periodu odbrambene bitke za Staljingrad, borbena dejstva avijacije daljeg dejstva izvodila su se sa osnovnih aerodroma. Ali je kasnije, usled narasle žestine borbenih dejstava, bilo potrebno držati neprijatelja pod neprekidnim udarima tokom čitave noći, tako da je posada aviona morala da izvršava po dva i više borbena leta u toku noći. Takva situacija je nalagala da se aerodromi približe objektima napada. U tom cilju u avgustu 1942. god. izvršeno je prebaziranje avijacije. Divizije koje su izvodile borbena dejstva u dubokoj pozadini neprijatelja u slučaju potrebe izvodile su bombardovanje za potrebe Staljingradskog i Jugoistočnog fronta.

U prvoj polovini septembra avijacija daljnog dejstva aktivno je podržavala protivudare naših jedinica, dejstvovala je po pridolazećim rezervama neprijatelja, nastavljujući da drži pod dejstvom prelaze preko Dona kod mesta Vertjači i Kalača, ometajući železnički transport neprijatelja bombardovanjem železničkog čvora Liha i stanice Karpovska, a takođe vodila je borbu za prevlast u vazduhu, uništavajući avione i izbacujući iz upotrebe letačke aerodrome neprijatelja.

U poslednjoj etapi odbrambenog perioda staljingradske bitke, avijacija daljnog dejstva, u tesnom sadejstvu sa kopnenom vojskom, bombardovala je neprijateljski borbeni poredak na gradskim prilazima i u gradu, nastavljala je sa sistematskim udarima po železničkim objektima i uništavala neprijateljske avione na aerodromima Oblivka, Zrjanjinski, Tuzov, Tacinska i Jevlampijevski. Borbena dejstva avijacije daljnog dejstva u toj etapi odlikovala su se svojom intenzivnošću i silinom udara.

Neposredno rukovođenje borbenim dejstvima avijacije daljnog dejstva na staljingradskom pravcu ostvari-

valo se preko zamenika komandanta avijacije dalnjeg dejstva general-potpukovnika avijacije N. S. Skripka, koji se nalazio u rejonu borbenih dejstava. Borbena naređenja divizijama prenosila su se preko štaba avijacije dalnjeg dejstva.

* * *

Sa brojnim dejstvima avijacije tesno su povezana i dejstva staljingradskog korpusnog rejona protivvazdušne odbrane. U taj rejon u početku staljingradske bitke su spadali protivavionski-artiljerijski pukovi, samostalni protivavionski-artiljerijski divizioni, okloplni vozovi, samostalni protivavionski-mitraljeski bataljoni i čete, reflektorske jedinice, jedinice balonske zaštite, nekoliko samostalnih bataljona vazdušnog osmatranja i veze. U operativnom pogledu rejonu protivavionske odbrane pripadala je i 102. lovačka avio-divizija, naoružana avionima starijih tipova (I-15-bis). Glavni zadatak rejona bila je odbrana od napada iz vazduha vojnoindustrijskih objekata u Staljinogradu, staljingradskog železničkog čvora, važnijih mesta blizu grada i rečnog transporta na staljingradskoj marš-ruti. Komandant staljingradskog korpusnog rejona protivavionske odbrane je bio pukovnik E. A. Rajnin.

Jedinice protivavionske artiljerije tog rejona bile su podeljene na sedam borbenih sektora, prema principu odbrane najvažnijih industrijskih gradskih objekata. Tako, na primer, prvom sektoru je pripadala fabrika traktora, drugom — fabrika »Barikade«, trećem — fabrika »Crveni oktobar«, četvrtom — skladište nafte i železničke stanice, itd. Takav borbeni poredak protivavionske artiljerije pružao je mogućnost da se organizuje vatreno sadejstvo sektora i diviziona pri otvaranju baražne vatre, a takođe i pri vođenju prateće vatre.

Za neposredno otkrivanje neprijateljskih aviona svaki sektor je imao na važnom pravcu od 3 do 6 osmatračnica,

udaljenih od vatrenih položaja isturenih baterija na 16-18 km. Po frontu su osmatračnice bile udaljene jedna od druge na 8—10 km, tako da je bilo skoro potpuno nemoguće da neprijateljski avioni prelete neprimećeni sektor koji je branjen. Mrežu osmatračica dopunjavala je mreža međustaničnih osmatračkih mesta (za određivanje signalnog momenta i tačnog određivanja pravca cilja u organizovanju vatrene zavese). Baterije srednjeg kalibra unutrašnjeg prstena bile su postavljene na daljini od 2 do 3 km od osnovnih objekata odbrane; spoljni prsten na daljini od 8 do 14 km.

Jedinice protivvazdušne odbrane su bile kompletiране u znatnoj meri devojkama-komsomolkama, koje su služile u komandnim vodovima baterija, diviziona, u računarskim i drugim odeljenjima, i za slične poslove. Obučavale su se na licu mesta.

U periodu odbrambene bitke na bližim gradskim pri-lazima i u borbi za grad, protivavionska artiljerija ne samo da je štitila trupe u odbrani i grad od neprijateljske avijacije, već je često učestvovala u borbama protiv kopnenih snaga, a pre svega protiv tenkova.

Protivavionska artiljerijska grupa od 6 protivavionskih oklopnih vozova i 102. lovačka vazduhoplovna divizija štitila je komunikacije Staljingradskog fronta — železničke stanice i stanice za snabdevanje fronta na odseku Staljingrada — Palasovka — Rjazan — Uralska železnička pruga.

U početku ofanzive na Staljingrad neprijatelj je vršio izviđanje sa bombardovanjem. Vršena su izviđanja železničkih stanica Tacinska, Surovikino, Morozovsk, Zimovniki, Žutovo, Kurmojarska, Koteljnikovo i ona naseljena mesta po strani od železničkih pruga kao Cimljanska, Serafimovič, Vešenska. Poslednjih dana jula, kada se linija fronta približila Staljingradu, broj neprijateljskih avio-poletanja je u rejonu Staljingrada naglo porastao. Neprijatelj je za to koristio aerodrome: Zaporožje, Starobeljsk, Milerovo, Morozovski, Staljino, Muriupolj, Taganrog.

U avgustu je neprijateljska izviđačka i bombarderska aktivnost avijacije postala još veća, jer su sada avioni mogli da uzleću sa aerodroma koji su bili bliži Staljingradu.

Do 23. avgusta glavni udari neprijateljske avijacije su bili upravljeni na trupe. Od tog dana neprijatelj je usmerio na Staljingrad masovne udare svih vrsta avijacije, ne gubeći iz vida naravno ni njegove branioce. U daljem do novembra nije prošao ni jedan dan bez intenzivnog bombardovanja Staljingrada, borbenog poretka jedinica, vatreñih položaja zemaljske i protivavionske artiljerije, pristaništa, prelaza preko Volge u Staljingradu, Kamišinu i Astrahanu, aerodroma i rezervi Staljingradskog i Jugoistočnog fronta. O intenzitetu bombardovanja rejona Staljingrada govore sledeće cifre: za tri meseca (avgust-oktobar) na svaki kvadratni kilometar površine Staljingrada palo je 2.000 neprijateljskih razornih bombi.

Na Staljingrad i susedne rejone (Beketovka, Krasnoarmejsk) avioni su nadletali u grupama od po 15 do 280 aviona odjednom. Broj avio-poleta kretao se između 500—2.000 na dan. Neprijateljska avijacija je bila najaktivnija po pravilu uvek u zoru i popodne, na 3—4 sata do pada mraka. Po industrijskim i drugim objektima Staljingrada koji su zauzimali veću površinu bombardovanje se izvodilo iz horizontalnog leta, sa visine od 4.000—5.000 m, a po trupama, aerodromima, prelazima na Volgi i vatreñim položajima zemaljske protivavionske artiljerije, iz obrušavanja. Pošto bi nadleteli grad jednovremeno u velikom broju razdvajali su se na manje grupe od 6 do 18 aviona za bombardovanje pojedinih objekata. Kada bi došli pod vatru protivavionske artiljerije, primenjivali bi odgovarajući manevar menjajući neprestano kurs letenja, brzinu i visinu.

U toku drugog perioda naleta na Staljingrad neprijatelj se nije pridržavao šablonu u svojoj taktici upotrebe avijacije. Vreme upotrebe njegove bombarderske i lovačke avijacije obično je zavisilo od situacije na zemlji

i od odroosa snaga i sredstava njegove avijacije i naših sna-
ga i sredstava protivvazdušne odbrane.

U avgustu, dok je neprijatelj raspolagao relativno svežim snagama svoje avijacije, nailazeći u gradu na snažan sistem protivavionske odbrane on je težio da, jednovremenim sasređenim udarima velikog broja aviona neutrališe, demoralije i rastroji naš sistem odbrane.

U septembru i u sledećim mesecima kada su sredstva protivavionske odbrane Staljingrada u znatnoj meri morala učestvovati i u protivoklopnoj odbrani, a gubici u ljudstvu i materijalu dostizali su velike razmere, kada se celokupni sistem vazdušnog osmatranja i veze smanjio, protivvazdušna odbrana je unekoliko oslabila. I neprijatelj koji je, takođe, pretrpeo znatne gubitke promenio je taktiku napada na objekte odbrane i počeo je da napada u manjim grupama, sa razmakom u vremenu između grupa »junkersa« od 2 do 5 minuta, a između aviona u grupi je rastojanje bilo od 200 metara. U isto vreme bombarderi »hajnkeli-111« polazili su na bombardovanje posle 1—2 minuta u zbijenim formacijama. Ovako ešelonirano postrojenim borbenim poretkom bombarderske avijacije neprijatelj je držao u borbenoj napetosti našu PVO u toku dužeg perioda (2—12 časova), iznuravao je i slabio njenu efikasnost. Blizina aerodroma je omogućivala neprijatelju da iste avione upotrebi više puta radi većeg broja poletanja u toku jednog dana.

Ka objektima bombardovanja nemački avioni su prilazili obično ili od sunca, ili prekrivajući se oblacima i izlazeći iz njih pravo na cilj. Bombe na objekat su bacane serijski. Od ciljeva su odlazili oštrim zaokretom u oblake. Kad nije bilo oblačnosti onda ili su se dizali visoko ili su snižavali visinu leta.

Na glavnom pravcu udara nemačkih trupa avijacija neprijatelja je težila da neutrališe odbranu naših trupa. Da bi rasčistili »prolaz« u našoj odbrani, širine 5 i više kilometara, i dubine 10—15 km, upućivano je po nekoliko stotina aviona koji su u toku nekoliko sati vršili neprekidne naleta pripremajući uslove za napad. U odbrambenim bor-

bama u gradu neprijateljski avioni koncentrisali su svoje napore na uzane delove fronta, na čitavoj dubini naših trupa u odbrani. Do objekata za bombardovanje leteli su u kolonama jedan za drugim. Bombardovanje su izvodili obrušavanjem pod uglom od 70° i spuštajući se na visinu od 1.000 do 600 metara (čak i niže). Svaki avion je bacao bombe na cilj ali ne odjednom, već u 5—7 naleta. Tako su grupe neprijateljskih aviona mogle da duže drže trupe u napetosti.

Kada bi izbacili sve bombe, avioni snabdeveni sirenama formirali bi krug pa i dalje pikirali. Ovaj potez je bio sračunat na to da putem moralnog dejstva drže naše jedinice prikovane za zemlju i time obezbede nemačkoj pešadiji prelazak u napad. U bombardovanju naših trupa neprijatelj je koristio, osim »JU-87« i »JU-88« i lovce »Me-109«, koji su bacali male avionske bombe (teške 2—5 kg) za uništavanje živih ciljeva, a gađali su takođe, iz mitraljeza i topova sa malih visina.

Pri brojčanoj nadmoćnosti nemačka lovačka avijacija primenjivala je taktiku blokiranja aerodroma naše lovačke avijacije. Istina, u ovome neprijateljska avijacija nije uvek uspevala, jer su je naša protivavionska artiljerija i mitraljezi, koji su štitili aerodrom, svojom vatrom primoravali da prekine blokadu aerodroma. Sadejstvujući bombarderskoj avijaciji lovački avioni neprijatelja bi se pojavljivali prvi iznad objekata koje su nameravali da bombarduju. Naša protivavionska artiljerija bi, stupajući u borbu sa njima, otkrivala sebe i njeni položaji bi tada bili tačno ustanovljeni. Lovački neprijateljski avioni su započinjali borbu sa našim lovcima i odvlačeći ih daleko u stranu omogućavali su svojim bombarderima da za to vreme bace bombe bez otpora naših lovaca. Neprijateljska avijacija je bila najaktivnija u drugoj polovini avgusta, u septembru i oktobru. Prenapregnutost letačkih mogućnosti neprijateljske avijacije za ova 2,5 meseca, veliki gubici koje su im nanele naše snage protivavionske odbrane, avijacija i sredstva kopnene vojske — uslovili su znatnu izmenu situacije u vazduhu iznad Staljingrada.

Već u prvoj dekadi novembra, u poređenju sa poslednjom dekadom oktobra, broj avio-poleta se smanjio skoro za polovinu, a u daljem je broj oštro opadao, tako da je krajem novembra došlo i do pojedinačnih naleta aviona u toku čitavog dana. Istina, na slabljenje aktivnosti u novembru uticalo je i vreme. Ali, to ipak nije bio odlučujući razlog.

Naša 102. lovačka avio-divizija je sa približavanjem linije fronta Staljingradu uglavnom izvršavala zadatak zaštite kopnenih snaga na liniji fronta u rejonu stanica Abganerovo, stanica Loška, prelaza preko Volge na delu kod Vladimirovke do Rajgoroda.

U većini slučajeva borbeni letovi za zaštitu kopnenih snaga u rejonu stanice Abganerovo završavali su se grupnim vazdušnim borbama. Često je pri tome neprijatelj bio nadmoćniji i u lovcima i u bombarderima. Ljudstvo 102. lovačke vazduhoplovne divizije je časno položilo taj ispit. Za primerno izvršenje zadataka u borbi sa avijacijom neprijatelja, sovjetska vlada je odlikovala tu diviziju Ordenom crvene zastave i dodelila joj zvanje gardijske.

Do 23. avgusta zadatak protivavionske artiljerije koja je štitila Staljingrad je bio u tome da ne dozvoli izviđanje gradskih objekata i rejona koncentracije jedinica oko grada, kao i pokrete tih jedinica ka liniji fronta.

Tako, na primer, 15. avgusta je grupa aviona »hajnkel- 111«, koristeći retke oblake, pokušala da bombarduje centralni aerodrom. Precizno vođenom vatrom našeg 1079. protivavionskog artiljerijskog puka oboren je 6 neprijateljskih aviona. Ostali su samo odbacili teret (te nisu primiti aerodromu ozbiljniju štetu) i brzo su se udaljili.

Vatrena zavesa koju su jedinice protivavionske artiljerije uspešno primenjivale obično je ispoljavala jako moralno dejstvo na neprijatelja. Međutim takva vatra je bila vrlo neekonomična.

Na frontu je bila razrađena specijalna instrukcija za otvaranje vatre radi gađanja i sprečavanja obrušavanja. Po toj instrukciji baterije su unapred prema proračunima

postavljale vatrenu zavesu u horizontalnoj ravni iznad objekata na koje bi se primenilo obrušavanje. Najžećim napadima bombardera za obrušavanje podvrgnute su protivavionske baterije, koje su sa vatrenih položaja na pravcima kretanja tenkova odbijale i njihove napade.

Tako, na primer, u septembru i oktobru gađanje aviona za obrušavanje bilo je osnovni vid vatre protivavionske artiljerije. U to vreme protivavionske baterije su tim zadatkom dobro ovladale i često su postizale značajne rezultate. Tako su, samo za jedan dan 16. oktobra, jedinice protivavionske artiljerije pratećom vatrom oborile 12 neprijateljskih aviona, a vatrom po avionima za obrušavanje oborenje je 5 aparata.

Jedinice protivavionske artiljerije više puta su se borile sa neprijateljskim kopnenim snagama. Takve borbe su počele 23. avgusta i trajale su neprekidno sve do kraja 1942. godine. Komandni i celokupni lični sastav baterija su bili obučeni da otvaraju vatru na tenkove i pešadiju sa otkrivenih vatrenih položaja, a komandanti diviziona i komandiri baterija su mogli upravljati vatrom iz pokrivenih vatrenih položaja.

Tokom čitave bitke za Staljigrad jedinice protivavionske artiljerije Staljingradskog rejona protivavionske odbrane su, nalazeći se neprekidno u neposrednom dodiru, zajedno sa pešadijskim i ostalim snagama Staljingradskog i Jugoistočnog fronta vodile žestoke borbe s neprijateljem. Baterije su privlačile na sebe njegove žestoke udare i obezbeđivale uspeh svoje pešadije, tenkova i artiljerije. Vojnici protivavionske odbrane štitili su iz vazduha prelaze preko Volge. Ispričaću nešto o podvigu 43 borca protivavionca baterije poručnika Baskakova³, koja je branila važan prelaz u rejonu Latašanke. Baterija je pripadala proslavljenom 1087. protivavionskom puku kojim je komandovao potpukovnik Grigorij Ivanovič Jeršov. Puk je za svoju herojsku borbu dobio zvanje gardijskog i od

³ Poručnik Mihail Afanasijevič Baskakov rođen 1921. godine u selu Togulj iz Altajske oblasti.

tada se zvao 73. gardijski protivavionski artiljerijski puk. Na Latašanku su napali nemački tenkovi. 43 protivavionca koja su branila obalu našli su se u teškoj situaciji: sa tri strane kretale su se na njih oklopne mašine. Oruda Baskakova gađala su direktnom vatrom zaustavljajući tenkove. Izbacivala su iz stroja pojedine mašine. Ali, ponestalo je municije. Nije bilo ni boca sa zapaljivom tečnošću. Kada se približila neprijateljska pešadija, posluga baterija bacila je u reku topove da ne bi pali neprijatelju u ruke.

— Puške na gotovs! — čula se komanda Baskakova. Uskoro je nestalo metaka. Nastala je borba prsa u prsa. Protivavionci Baskakova su zadržali obalu do dolaska glavnih snaga. Svi su poginuli kao heroji na obali Volge.

* * *

Da bi se u toku borbi odbili moćni, direktni udari neprijatelja koji nastupa i da se ne bi dozvolilo razvijanje taktičkog probaja u operativni, nedovoljno je bilo imati odbrambene položaje koji su se sastojali od otpornih tačaka i čvorova odbrane. Da bi odbrana bila čvrsta trebalo je pripremiti operativne rezerve koje su morale blagovremeno posesti ove položaje za odbranu u dubini.

Ovim zahtevima je iznad svega najbolje odgovarao sistem paralelnih rovova, koji su kopani na odbrambenim položajima. Sistem rovova kao što je poznato pojavio se na nekim delovima sovjetsko-nemačkog fronta još 1941. god., ali je naročito širok razvoj dobio u toku staljingradske bitke.

Inžinjerijske jedinice su, takođe, obavile ogroman rad. One su neprestano radile i pod uraganskom neprijateljskom vatrom izgrađivale su prelaze preko Volge, podešavale svakojake zgrade za odbranu, vršile zaprečavanje i postavljale prepreke svake vrste, izgrađivale lažne položaje. Bojište kakvo je bio staljingradski front (gradski rejon na obali reke bogate vodom) davao je mogućnost posebne široke delatnosti. Inžinjeri su časno izvršili za-

datke koji su im bili postavljeni. Snažne prepreke koje su oni postavili u rejonu grada i južnije od njega (oko 150.000 protivoklopnih mina, 80.000 protivpešadijskih mina i mnogobrojne zapaljive i kamenometne fugase), nanele su ogromne gubitke napadačevim neprijateljskim snagama. Prema nepotpunim podacima, od 12. avgusta do 15. oktobra, tj. za približno dva meseca, na minskim poljima i u zoni fronta uništeno je 176 tenkova i bornih kola, mnogo topova i traktora, oko 100 automobila i veliki broj neprijateljskih vojnika i oficira. To je samo ono što se moglo tačno ustanoviti osmatranjem.

Najvažniji problem za normalno odvijanje borbe kod staljingradskih trupa bilo je snabdevanje vojske svim vrstama potreba. I na tom poslu inžinjerijske jedinice su pružile veliku pomoć ospozivši za rad 21 skelski prelaz, kojim je neprestano tekao potok različitog ratnog materijala.

Inžinjerijskim jedinicama kod Staljingrada je komandovao general-major inžinjerijske službe I. A. Petrov. On je mnogo i sa uspehom radio na organizovanju inžinjerijskog obezbeđenja jedinica tokom cele bitke. Njemu pripada velika zasluga i za organizaciju prebacivanja jedinica preko Volge, naročito u toku koncentracije rezervi za protivofanzivu, u momentu kada su uslovi prelaženja usled zaledivanja Volge bili neobično teški.

* * *

*

Na tom teškom poslu inžinjeriju su pomagali mornari Volške ratne flotile, a takođe i volški lađari.

Borbena dejstva Volške ratne flotile počela su 22. jula i ona je učestvovala u borbama do 10. novembra 1942. godine. Njom su rukovodili kontraadmiral D. D. Rogačev i ratni komesar kontraadmiral P. T. Bondarenko. U sastavu flotile je dejstvovala 1. brigada rečnih brodova kontraadmirala S. M. Vorobjeva, 2. brigada rečnih brodova kontraadmirala T. A. Novikova i samostalna brigada

minolovaca kapetan bojnog broda P. A. Smirnova. U početku je glavni zadatak flotile bio obezbeđenje saobraćaja na Volgi, koju je ona uspešno izvršavala.

Od 23. avgusta su brodovi flotile sadejstvovali većim i manjim jedinicama Staljingradskog fronta, podržavali ih artiljerijskom vatrom, doturali im popunu, municiju, namirnice i druge vojne potrebe, a na levu obalu evakuisali ranjenike, civilno stanovništvo i razna druga dobra.

Brodovi flotile su od 23. avgusta do 10. novemra 1942. god. neprekidno stupali u vatrene okršaje sa neprijateljem. Oni su na neprijatelja bacili 13.000 granata. U borbama se naročito istakla topovnjača »Usiskin«, koja je u tom vremenu izvela 110 gađanja i izbacila 2.525 granata. Flotila je nanela velike gubitke neprijatelju. Njenim snagama i sredstvima uništeno je 5.000 neprijateljskih vojnika i oficira, 24 tenka, oko 10 aviona, itd.

Na desnu obalu Volge jedinice flotile prevezle su u Staljingrad 65.000 vojnika i oficira, 2.393 tone municije, živežnih namirnica i drugog ratnog materijala. Pri povratku brodovi flotile su prevezli preko 35.000 ranjenika i 15.000 stanovnika.

Posada Volške ratne flotile je predstavljala složan vojni kolektiv koji je izvršavao borbene zadatke pod vrlo teškim uslovima, obično pod neprekidnom neprijateljskom vatrom. Mnogi od članova posade su poginuli izvršavajući zadatke.

* * *

Velike su zasluge i volških lađara koji su požrtvovano radili na skelskim prelazima i pri izvršavanju zadataka ispoljili mnogo snalažljivosti, inicijative i nepokolebljivosti.

Glavni prelazi preko Volge su bili organizovani u centru grada u rejonima fabrike »Crveni oktobar« i fabrike traktora. Oni su povezivali grad sa zalivom staljingradskog brodogradilišta, sa naseljima Krasna Sloboda,

Bobili (u Krasnoj Slobodi u to vreme je bila smeštena uprava donjevolškog brodarstva, koje je kasnije, kada su Nemci zauzeli centar grada, prešlo u naselje Tumak).

Na centralnom prelazu radile su tri skele sa parobrodom »Nadežni« i barkasama »Abhazec« i »Požarski«. Zajedno sa njima učestvovao je u prevozu naoružanja i pojačanja i motorni čamac »Poručnik Zdrovcev«, koji je dobio ime po prvom brodaru, heroju Sovjetskog Saveza Zdrovcevu, i parobrod »15 godina Komsomola«. Preko ovog prelaza dnevno je prelazilo do 1.500 automobila. Kada je iz stroja izbačena jedna skela, koju je neprijatelj uništio kao i pristanište u Bobilju, prelaz je prekinut na tom mestu. Preostali brodovi su prešli u rejon fabrike »Crveni oktobar«.

I drugi, centralni prelaz je služio za prevoz stanovništva i armije, a polazio je od grada (od rečnog pristaništa) do Krasne Slobode (u zalivu). Na ovoj relaciji saobraćali su putnički brodovi tramvajskog tipa (rečni tramvaji).

Od 15. avgusta u centru grada su počela da rade specijalno za vojsku još dva prelaza. Barkas »Lena« sa skelom prevozio je dnevno do 500 boraca sa oružjem. Na prelazu grad-Bobili, saobraćali su brzi motorni ratni brodovi za prevoz automobila i oružja. Ovi brodovi nazvani »blizancima« prevozili su odjednom po 6 automobila svaki. Međutim, iako su čamci bili vrlo brzi, neprijatelj ih je jedan za drugim sve onesposobio.

23. avgusta za vreme prvog masovnog napada neprijateljske avijacije, uništeno je rečno pristanište.

Od toga dana svi centralni prelazi radili su pod neprijateljskom vatrom iz vazduha, a do 14. septembra i pod artiljerijskom i minobacačkom vatrom sa obale. 23. septembra sve linije su obustavile saobraćaj, jer su hitlerovci, pošto su izbili na nekoliko mesta na obalu Volge, držali pod vatrom čitavu reku.

Sada su brodovi mogli da plove samo pored ostrva. Za vreme najjače vatre ostajali su iza ostrva, plovili su uglavnom noću, a danju su plovili u različito vreme, zavisno od vremena i jačine vatre.

Obala je skoro uvek gorela. Neprijateljski avioni, artiljerija i minobacači su bombardovali lađe. Zrna su razbijala čas kapetansku kabinu (komandni most), čas dimnjak, ili su pogodala bok lađa. Na palubi su padali mrtvi i ranjeni lađari. Saobraćaj ipak nije prekidan.

Posle uzastopnog, reklo bi se, uništavajućeg artiljerijskog i avijacijskog bombardovanja, kada je neprijatelj smatrao da su svi brodovi na dnu reke, čulo bi se mirno brektanje. To se maleni tegljač-brodić »Lastočka«, veteran donje Volge, spušten u vodu još 1884. godine, na kojoj plovi neprekidno 58 godina, probijao na desnu obalu sa municijom i oružjem. Brod je plovio nemaskiran. Zvuk njegove stare parne mašine razgovetno se čuo čak i u tutnjavim i grohotu staljingradske bitke. Taj veteran je stvarao čuda i zasluzio sveopštu slavu i poštovanje. Radio je danju i noću; prevozio je na levu obalu ranjenike, žene i decu, dovozio braniocima municiju i hleb, pomagao graditeljima pontonskog mosta, zajedno sa drugim tegljačima brodovima odvozio je iz neprijateljske vatre pogodene brodove. Posada mu se sastojala od pet ljudi, njih troje su bili Grigorjevi. Mašinist »Lastočke« je V. D. Grigorjev, pomoćnik-njegov sin Nikola, a ložački — Marija. Kapetan »Lastočke« Blohin poginuo je od neprijateljskog zrna 25. avgusta 1942. godine. Zamenio ga je pomoćnik kapetana V. I. Krajnov, koji je ostao na brodu sve do kraja staljingradske epopeje.

Svi brodovi su po 2-3 puta išli u brodogradilište za opravku brodova. Mnogi od njih su gubili skoro celokupno ljudstvo, ali sa potopljenih brodova su dolazile posade koje su ostale u životu i saobraćaj se dalje odvijao.

Posle 23. oktobra najteži rad rečne flotile se koncentrisao na prelazima kod fabrike »Crveni oktobar«. Ovaj prelaz je neprekidno radio do poslednjeg momenta plovidbenih mogućnosti, tj. dok se Volga nije potpuno zamrzla.

Jedan deo brodova, prebačenih na bočne prelaze u Tumak, Beketovku i u rejonu Tabjanke opsluživao je 64.

armiji. Tamo je prebacivan i deo trupa određenih za protivofanzivu.

Lađari sa Volge su svakodnevno izvršavali neprijetna ali velika dela. O nekima bih htio da ispričam.

Evo kapetana Aleksandra Jakovljevića Švarjeva. Čitav period borbe za Staljingrad proveo je na brodu »Nadežni«. Ovaj brod je zajedno sa velikom skelom (br. 4) prevozio jedinice na centralnom prelazu. Za 18-20 tura »Nadežni« je prevezao (sa skelom) nekoliko hiljada ljudi i do 500 tona tereta. Za vreme jedne od takvih tura, 14. septembra, tek što se »Nadežni« odvojio od pristaništa gde je primio ranjenike, na obalu je izbio neprijatelj i svojom vatrom stigao brod. Mina je probila telo broda i uletela u kabinu mehaničara Mihaila Ivanovića Timohina. Izbio je požar. Mašinist Timohin je sve poslao na palubu, a sam ostao kod maštine. Brod je izšao iz zone dejstva neprijateljske vatre. Rupa je zatvorena. Brod je zajedno sa skelom srećno stigao do Krasne Slobode. Kapetan Švarjev je nastavio da prevozi ranjenike na drugom mestu, van zone dometa. Kroz nekoliko dana »Nadežni« je prebačen u rejon fabrike »Crveni oktobar«, gde je radio na prevozu 62. armije.

Početkom oktobra je »Nadežni« za jednu noć prevezao kod crvenooktobarskog prelaza čitavu diviziju. Vojni savet fronta mu je odao zahvalnost.

Uskoro posle toga »Nadežni« je prevezao jedinice koje su dolazile iz Sibira. Sibirci su prebačeni na fabriku traktora. Prelaz je bio pod neprijateljskom vatrom. U osvit tmurnog jesenjeg dana kod ostrva Denežno tri direktna pogotka granate su potopila brod. Kapetan Švarjev je bio ranjen.

Od svih brodova i barkasa koji su radili na prelazu 62. armije najduže se održao »Abhazec« (kapetan A. N. Hljinin). Brodić je izvršio preko 500 tura. Jednom je »Abhazec« vukao šlep na desnu obalu u čijoj je utrobi bilo 500 tona municije. Primetivši brodove Nemci su otvorili po njima snažnu vatru iz minobacača. Šlep se upadio i svakog trenutka je mogao da eksplodira. Odlučivali su

minuti. Posada je bukvalno za minut ugasila požar na šlepu i dovezla municiju na određeno mesto. Za vreme plovidbe nekoliko članova posade je bilo ranjeno parčadima. Među ranjenicima je bila i mornar Marija Jaganova, 22-godišnja devojka. Na predlog kapetana da je prebace na obalu, odgovorila je: »Ne, druže kapetane, u ovom ratu su svi jednaki pred smrću. Ostaću da biste vi živeli. Sad odlučuju minuti«.

Kada je »Abhazec« ipak od neprijatelja potopljen, posada je spasila brodski dnevnik. Beleške u dnevniku su svetla povest o ljudima Staljingrada i njihovim delima.

Među brodarima bile su ne samo žene, nego i deca. Četrnaestogodišnja kći kapetana Beljajeva došla je 27. avgusta ocu na brod »Crvena Volga« i ostala je da radi kao mornar.

Veliku ulogu odigrale su male ladice koje su brzo i lako ostvarivale turu i uspevale da pruže neophodnu pomoć izvršavajući na vreme zadatke. Tako, na primer, brodić »Trinaesti«. Kapetan brodića P. I. Kolšenski, jedan od volških mornara, koji je radio u vodnom transportu od 1896. godine, učestvovao je u borbama za Caricin za vreme građanskog rata. Noću 15. septembra brodić »Trinaesti« pri izvršavanju zadatka potpao je pod snažno dejstvo minobacača i pogoden minama počeo je da tone. Kapetan Kolšenski je ostao na svom mestu, dovukao je uspešno brodić sa tovarom koji je vukao do leve obale i nasukao ga u plićak. Sva posada brodića je bila spasena. Posle propasti brodića »Trinaesti«, kapetan Kolšenski je prešao na drugi brod i radio je na njemu sve do zaledivanja Volge.

Evo i kapetana brodića »Poručnik Zdorovcev«, Ivana Andrejeviča Sokolova. On je upravljao brodićem koji je, jednom prilikom prevozio ranjenike na levu obalu Volge. Brodić je plovio sredinom reke. Neprijatelj je otvorio na brodić artiljerijsku vatru. Jedna neprijateljska granata je pogodila mašinsko odeljenje, druga je probila skroz palubu na pramcu, a treća komandni most. Kapetan Sokolov je, bez obzira na veliku opasnost za brod, nastavio

da manevriše, izveo brodić ispod dejstva vatre i spasao 150 ranjenika.

Teška iskušenja pretrpela je posada broda »Četvrti«, pod komandom kapetana Borisova. Brod je dva puta morao da plovi pod direktnom vatrom. Prvi put to je bilo 26. avgusta, kada je prevozio evakuisane žene, decu i ranjenike iz Staljingrada. Brod je, otisnuvši se od obale, zapao u prostor između dva zapaljena šlepa. Struja ga je povukla pravo na jedan od njih. U poslednjem momentu brod je spasen, zahvaljujući prisebnosti mehaničara Košečkina. Drugi put, 13. septembra, u rejonu rezervoara nafte u Volgu je potekla zapaljena nafta. Od obale do obale tekao je kompaktni plameni potok visine jednog metra, spaljujući sve pred sobom. Brodić »Četvrti« trebalo je da plovi užvodno. Nizvodno je bio neprijatelj. Odozgo rekom je tekla zapaljena nafta. Brodić je sa posadom od 6 ljudi krenuo u plamen. Kapetan Borosov je izabrao mesto gde je usku vatrenu traku razbijala brza Volga. Reka je gorela, ljude je gušio dim i vrućina, ali je brodić punom parom plovio napred, uz reku. Pošto se probio kroz plamenu zavesu, brodić »Četvrti« je stigao na određeno mesto.

Sličnih primera hrabrosti lađara Volge moglo bi se navesti bezbroj.

Velika zasluga u pružanju ozbiljne pomoći rečne flotile borcima-braniocima Staljingrada pripada komandi rečne flotile SSSR od čega i drugu Z. A. Šaškovu. U najtežim danima članovi ministarstva, nalazeći se kod Staljingrada, su neposredno rukovodili radom Volške rečne flote, koja je doturala u grad vojni materijal, evakuisala civilno stanovništvo, ranjenike, materijalna dobra, itd.

* * *

*

Železničke pruge, koje su povezivale Staljingrad sa pozadinom zemlje bile su stalno pod dejstvom neprijateljske avijacije. Posle izbjivanja neprijatelja na Volgu,

front se oslanjao samo na železničku prugu na levoj obali reke. To je pruga Uralsk — Urbah — Astrahan, i njen krak — Verhnji Baskunčak — Ahtuba — Zaplavno. Propusna moć te pruge nije prelazila dnevno 6-8 pari vozova, dok je potreba fronta iznosila najmanje 10. Situacija na frontu je zahtevala znatnu rekonstrukciju pojedinih delova pruge, da bi propusna snaga bila veća.

Događaji na jugu još u prvoj polovini 1942. opteretili su tu železničku prugu svom težinom prevoza za Staljingrad. Napravljene su 22 nove postaje i izvedeni su mnogi drugi radovi.

Dosta česti napadi neprijateljske avijacije na mnobrojne delove pruge prirodno su otežavali radove na pruzi. U septembru i oktobru je neprijateljska avijacija na pojedinim delovima pruge izvela 22 masovna napada, dok su ostali napadi bili pojedinačni.

Gubici tereta od ovih napada dosezali su značajne cifre. Iako je komanda fronta preduzela sve mere za zaštitu pruge, nije raspolagala dovoljnim snagama za to. U odbijanju neprijateljskih udara ponekad su učestvovali i jurišni avioni, prvi put primenjeni u tu svrhu. I oni su odigrali značajnu ulogu u zaštiti te pruge.

Autotransport, koji je imao značajnu ulogu u borbenom životu fronta, takođe je imao mnogo teškoća. Usled stalnog dejstva neprijateljske avijacije i rušenja glavnih stanica, a, isto tako, i međustanica, ešeloni su istovarani na 250-300 km od fronta. U takvim uslovima lanac automobilskog prevoza je prirodno bio produžen, što je za nas bilo vrlo nepogodno (vreme, potrošnja goriva).

Sredinom septembra armijske baze su bile razmeštene u rejonu grada Lenjinska, a odeljci glavnih skladišta u naseljima u blizini. Na desnoj obali Volge su formirana armijska »leteća« skladišta na automobilima. Prevoz do prelaza je obavljao armijski i trupni auto-transport.

I pored teškoća u transportovanju pozadina fronta je za sve vreme staljingradske bitke uspevala da snab-

deva jedinice municijom, namirnicama, stočnom hranom i pogonskim gorivom. Ipak neobično teška situacija u kojoj se odvijala borba prouzrokovala je to da se ponekad osećala nestašica municije i namirnica, naročito na frontu 62. armije.

Do 1. novembra je, osim toga, sa desne obale Volge evakuisano na levu obalu Volge 4.500 tona žita, 2.095 tona vune, 58.770 konja, preko 240.000 grla krupne stoke, 1.674 traktora, 350 kombajna, 277 automobila, 296 prikolica, oko 20.000 kola, 203 cisterne, 50 vagona čaura, 10 vagona hemikalija, 11 vagona uređaja za avione, 265 tona sirove kože, 190 tona kaučuka, 6 vagona fero-legura, 28 vagona inžinjerijske opreme, 1.020 tona hrane i mnogo drugih namirnica.

Ne zadržavajući se na mnogim drugim sličnim pitanjima, hoću da podvučem da je pozadinska služba Staljingradskog fronta izvršavala uspešno svoje neobično komplikovane i teške zadatke: a) snabdevanje fronta svim neophodnim sredstvima za život i borbu i b) evakuacija dobara, očuvanih za potrebe privrednog života države. Komandant pozadine fronta je bio general N. P. Anisimov. Pod njegovim rukovodstvom je ostvaren veliki posao obezbeđenja jedinica svim potrebama.

Govoreći o radu pozadine ne možemo a da ne istaknemo vrlo težak i veoma složen rad vojnoredicinskog personala, čiji je samopožrtvovanji rad bio usmeren na spasavanju života ranjenih vojnika. Medicinsko-sanitetski bataljoni i poljske bolnice su izvršavale svoje plemenite zadatke u najtežim uslovima pod dejstvom neprijateljskih aviona i artiljerije a ponekad i pod puščanom i mitraljeskom vatrom.

Načelnik sanitetske uprave bio je general-major sanitetske službe N. P. Ustinov. Sa zahvalnošću se sećam njegove mnogostrane organizatorske delatnosti čiji je rezultat bila uspešno ostvarena celokupna medicinsko-sanitetska delatnost u najtežim uslovima Staljingrada.

Zapamtio sam ga kao divnog čoveka, velikog stručnjaka na svom poslu i energičnog organizatora.

* * *

*

Nemoguće je a da ovde ne kažemo nekoliko toplih reči zahvalnosti staljingradskim vezistima. Njihova uloga u obezbeđenju rukovođenja jedinicama bila je vrlo odgovorna i neverovatno teška.

U početku bitke veza između komandnog mesta fronta i jedinica održavana je u izvesnoj meri preko postojećih linija mirnog perioda. Tako, na primer, sredinom avgusta veza s 64. armijom (njeno komandno mesto se nalazilo u Verhnje Caricinskom) održavale se preko postojeće linije do Varvarovke, a tek odavde po liniji postavljenoj na motkama. Istovremeno veza sa tom armijom po stalnoj liniji preko Sovjetskog — Karpovske — Voroponova je išla visokofrekventnim uređajima. Štab 57. armije je imao vezu sa štabom fronta preko postojeće linije preko Beketovke. I veza sa pomoćnog komandnog mesta (PKM) kada se on nalazio u sovhozu Gorna Poljana, takođe je uglavnom održavana preko postojećih stalnih linija. Međutim, od 23. avgusta, kada su Staljinograd i okolina postali objekat sistematskog varvarskog bombardovanja iz vazduha, sve »civilne« žičane veze su bile uništene. U gradu su izgoreli skoro svi telegrafski stubovi. Od večeri 23. avgusta dva dana i dve noći veza se održavala pomoću oficira za vezu, avionima i pomoću radija. Kretanje oficira za vezu po gradu u plamenu, na čijim su se ulicama svakog trenutka rušili čitavi blokovi, bilo je često pravi podvig.

25. avgusta štab Jugoistočnog fronta dobio je 801. samostalnu kablovsku četu za podizanje žičanih linija. Četa je uspešno izvršila veoma težak zadatak koji joj je bio postavljen — pronašla je za izgradnju žične linije na motkama takvu trasu prema komandnom mestu uz reku Carica koja je bila van zone bombardovanja. Obilazeći

grad u plamenu, četa je postavila liniju od Pesčanke do već postojeće linije veze sa komandnim mestom fronta kod reke Carice. Ova linija je spojila štab fronta sa 64. i 57. armijom. Četa je primerno opsluživala liniju: stvar je organizovana tako da prekidi veze nisu bili veći od 10 do 15 minuta.

Uz velike teškoće je održavana veza preko Volge sa njenom drugom obalom, kuda smo 31. avgusta bili prinuđeni da preselimo glavno komandno mesto fronta.

U Staljingradu je ostalo samo pomoćno komandno mesto (PKM), na kojem smo prirodno ostali N. S. Hruščov, ja i manja grupa operativnih oficira. Širina Volge kod novog pomoćnog komandnog mesta, koje se nalazilo na obali Volge, bila je 1.200 m. Nismo imali pravi rečni kabl (ni mnogožilni ni jednožilni). U reku je spušten običan poljski telefonski kabl, sa slabom izolacijom. Kabl preko Volge je postavljala specijalno izvežbana petorka vezista na čamcima. Bila je to neustrašiva petorka. Čitav mesec dana petorka je u lakom čamcu herojski izvršavala svoje zadatke, pod neprekidnom vatrom neprijatelja. Već u prvoj polovini septembra, usled direktnih podataka, potopljena su četiri takva čamca. Ova petorka odvažnih vojnika-vezista je nagradjena ordenima.

Moglo bi se mnogo ispričati o neumornom i požrtvovanom radu vezista u svim armijama. Često su veziste linijaše zaticali avioni na stubovima, ali su oni nastavljali svoj hitan posao. Telegrafisti kod aparata ST-35 drugovi A. Litvin i M. Litvinenko, radeći na pomoćnom komandnom mestu, nisu po nekoliko dana i noći ispuštali aparate, padali su od umora, ali su nastavljali da rade.

Kada se setim rada vezista nehotice se sećam besmrtnog dela gardiste-veziste Putilova. U jeku žestoke borbe u gradu, u jednom od pukova 38. pešadijske divizije prekinula se veza štaba sa jedinicama. Već su dva vezista poginula pokušavajući da uspostave vezu. Poslat je i vodnik I klase Putilov. Dok je puzio duž žice, tražeći mesto prekida, ranjen je u rame parčetom mine. Trpeći bol i slabost od gubitka krvi, Putilov je ipak dopuzio do mesta

prekida. Ali ga je ovde stiglo još jedno parče koje mu je slomilo ruku. Vodnik Putilov je zubima stisnuo krajeve prekinute žice. Struja je prošla kroz njegovo telo. Veza je bila uspostavljena. Jedinice su dobole pravce pogodne za protivnapad. Heroja-vezistu su našli posle boja na onom istom mestu gde je izvršio svoje herojsko delo. Mislim da nemam ničeg drugog što bi moglo jače okarakterisati požrtvovanji rad vezista kod Staljingrada.

Načelnik jedinica veze Jugoistočnog, a posle Staljin-gradskog fronta u odbrambenom periodu staljingradske bitke bio je general-major jedinica veze A. S. Jakovljev, koji je vrlo precizno rukovodio službom veze fronta.

* * *

*

Prema prvobitnoj hitlerovoj zamisli, kao što smo to ranije naglasili, pad Staljingrada bi omogućio ostvarenje osnovnog strategijskog zadatka kampanje 1942. god. — osvajanje juga naše zemlje.

Voljom naše Partije i našeg naroda ovde kod Staljin-grada nametnuta je Hitleru odlučujuća bitka i njegovi generali su morali da je prihvate shvatajući sav njen značaj. Samo od avgusta pa do 20. novembra, neprijatelj je izveo preko 700 žestokih napada, koje su, kao što je poznato, pratili masovni udari avijacije i artiljerije.

Prema približnim proračunima u periodu odbrambenih borbi samo na glavnom pravcu udara oklopne, artiljerijske i minobacačke jedinice neprijatelja po borbenom poretku naših jedinica izbacile su oko 1,400.000 granata i mina, što iznosi u proseku oko 55.000 granata i mina na svaki kilometar (aktivnog dela) fronta.

Registrano je u tom istom periodu na glavnom pravcu udara oko 100.000 avionskih napada neprijatelja bačeno je u istom tom periodu do 1 milion bombi raznih kalibara (preko 100.000 tona) ili preko 40.000 bombi na svaki kilometar fronta. U proseku na svakom kilometru

Staljingradskog fronta neprijatelj je bacio oko 100.000 granata, mina i bombi.

Pa ipak, ni bes neprijateljskih napada, ni moć vatre udara nisu bili dovoljni da se zauzme Staljingrad.

Besprimerna upornost, čvrstina, masovni heroizam, rastuće dejstvo naše vatre, naleti naših aviona za iznuravanje, smela dejstva borbenog izviđanja i usled toga ogromni gubici nemačkih trupa stvorili su pravi pakao za hitlerovce i oni su gubili perspektivu, veru u uspeh, padali su u pesimizam. Moral neprijateljskih vojnika je padao, nestajala im je energija i napadni elan.

Ogromni gubici nemačkofašističkih jedinica smanjili su tempo njihovog napredovanja.

Umesto Hitlerovog planiranog nastupanja bez zastoja ka Volgi (sa razvojem udara na Kavkaz), oko 50 neprijateljskih divizija je bilo uvučeno u duge iznuravajuće borbe kod Staljingrada i tu skoro prikovani bez ikakvih mogućnosti slobodnog manevrovanja.

Ako su u prvom periodu borbe za Staljingrad hitlerovci prosečno napredovali u dubinu naše odbrane dva kilometra dnevno, onda je u završnom periodu borbe napredovanje mereno desetinama metara, zatim metrima i najzag je potpuno zaustavljen.

Herojski otpor naših jedinica slomio je udarnu snagu nemačkih armija, izbacio je iz stroja odbrane nemačke divizije i tehniku. Od mnogih divizija ostala su samo imena. Popunjavajući ih hitlerovci su ih više puta obnavljali. Tako, mnogo puta je obnavljana 14. i 24 oklopna divizija; 305. i 79. pešadijska divizija koje su za tri dana borbe izgubile skoro celokupan svoj sastav. Usled svega toga nemačkofašistička komanda je bila primorana da ubaci u staljingradsku operaciju na bokove glavnog pravca veliki broj jedinica svojih satelita: Rumune, Mađare i Italijane.

Odvažni i nepokolebljivi branioci Staljingrada su, uz podršku čitavog sovjetskog naroda i trupa drugih frontova, naneli smrtonosni udarac vojnom i političkom pres-

tižu hitlerovske Nemačke. Moramo istaći da je u letu 1942. godine u vreme žestokih borbi kod Staljingrada, Sovjetska armija na šest frontova izvodila napadne operacije, na severozapadnom i zapadnom pravcu, u rejonu Voronježa, što je onemogućilo neprijatelju da popuni gubitke kod Staljingrada za račun tih delova sovjetsko-nemačkog fronta. On je mogao te gubitke kompenzirati jedino na račun mobilizacije novih snaga u armiju ili od okupacionih snaga koje su se nalazile u evropskim državama zauzetim od Nemačke. Karakteristično je da su hitlerovci bili prisiljeni da na račun pomenutih izvora naknadno protiv tih frontova prebace 25 diviziju. Branioci Staljingrada su uvek bili veoma zahvalni na aktivnoj pomoći koju su im pružili borci drugih frontova.

Nesalomljiva snaga otpora Staljingrađana i njihova požrtvovanost naterali su Nemce da grad proglose za nepristupačnu »tvrdjavu«. Naglašavam da Staljingrad nije imao nikakva moćna stalna utvrđenja, nije imao ni sigurnu i trajnu vezu sa svojom pozadinom, jer je ona bila iza Volge i otkrivena za neprijateljske udare sa zemlje i iz vazduha. Staljingrad je stvarno bio tvrdjava, ali to je bila tvrdava duha sovjetskog naroda i njegove armije.

Uzgred napominjem da je shvatanje odbrane Staljingrada, kao odbrane opsednute tvrdave, našlo izvestan posredni odraz i u našoj istorijskoj literaturi. U vezi s tim potrebno je nešto detaljnije objasniti ovde ovo pitanje.

Kada ocenjujemo pobedu kod Staljingrada sa čisto vojne tačke gledišta i kada merimo njihove vojne faktore koji su je uslovili, moramo već u broju napred navedenih faktora izdvojiti organizaciju sadejstva velikih operativnih i operativno-strategijskih jedinica

Moram podvući da su naši neuspesi u prvom periodu rata i činjenica da nismo uspeli da zadržimo strategijsku inicijativu posle značajne pobjede kod Moskve i na mnogim drugim pravcima, bili povezani u određenom stepenu, takođe, i s nepostojanjem ili nedostatkom umešnosti u organizovanju sadejstva između armija i frontova. U to vreme nije bilo retko, a u početnom periodu rata i vrlo

često, skoro po pravilu, da su armije dejstvovalе као за-
sebne vojne celine, bez neophodне uzajamne veze sa
drugim armijama koje су izvršavale isti i sličan zadatak.
Setimo se, na primer, iz iskustava prvog ratnog perioda,
napadne operacije 4. udarne armije na pravcu Andreapolj —
Toropec — Veliž. Istovremeno sa 4. udarnom
armijom trebalo je da nastupaju i 3. udarna armija Seve-
rozapadnog fronta (u čijem je sastavu bila i 4. udarna
armija) i 22. armija Kalinjinskog fronta. Prema zamisli
operacije predviđalo se da će sve tri armije izvršavati
opšti zadatak u tesnom sadejstvu.

Međutim, usled nedovoljnog rukovođenja jedinicama,
nije došlo do stvarnog sadejstva. Susedne armije su zaostale
za 4. udarnom armijom preko 100 km što nije pružilo
mogućnost da oba fronta izvrše svoje zadatke u potpunosti.

U Staljingradu je bilo nešto drugčije. Ovde je drastično
uzeto u obzir nesrećno iskustvo iz prošlosti i zato
je prirodno uspela i staljingradska odbrana i staljingradska
protivofanziva. Odbrana takvog grada kao što je Staljingrad
ne može da se predstavi, u uslovima proteklog rata,
kao odbrana opsadene tvrđave, čiji garnizon uspeva
snagom svoje čvrstine i nepokolebljivom odlukom svoje
komande da izdrži dugotrajnu opsadu i da zato pobedi.
Odbrana Staljingrada je baš zato bila toliko čvrsta što su
branioci grada neprekidno podržavani i na bokovima i iz
pozadine, što je za njih, kako se kaže, radio snažan organizam
fronta, koji je hranila i pomagala cela naša zemlja.
Ne umanjujući nimalo junaštvo i nesalomljivu volju za
pobedom boraca 62. i 64. armije, treba podvući da je razlog
čudu, kakvo je u očima čovečanstva izgledalo to što
su naše trupe zadržale grad pretvoren u ruševine i odsečen
od pozadine koritom Volge, širokim skoro kilometar
— bila baš ta stalna ni jednog minuta prekinuta veza
jedinica u gradu sa svim drugim snagama koje su branile
strategijski rejon Staljingrada, a takođe i jedinstvo dejstava
svih tih jedinica kojima se rukovodilo iz jedinstve-

nog štaba Vojnog saveta Jugoistočnog i Staljingradskog fronta, kojim je, opet, rukovodila Vrhovna komanda.

Napred smo isticali značaj artiljerijskih grupa, grupa gardijskih minobacača — »kaćuša«, protivavionske artiljerije, avijacije, vazduhoplovnih armija i čitavog sistema protivavionske odbrane. Sve te snage i sredstva, nalazeći se u čvrstoj ruci komande fronta, predstavljale su onu snažnu pesnicu kojom se tukao neprijatelj čim bi preuzeo ozbiljnije akcije protiv bilo koje armije, a naročito protiv 62., koja se u toku odbrane nalazila u centru pažnje.

Takođe treba istaći neprekidno manevrovanje jediničama i rezervama, kao i protivudare i protivnapade naših snaga na susednim delovima fronta koji se praktično nisu nikad prekidali. Treba imati, isto tako u vidu da su sva dejstva jedinica upravljena i koordinirana u najstrožoj formi i nije bilo slučaja da su makar i na kratko vreme jedinice bile prepustene same sebi.

Ne sprečavajući inicijativu komandi armija i divizija, komanda fronta je uvek čvrsto upućivala borbenu delatnost jedinica na izvršenje opštег zadatka.

Razumljivo je što se u ovoj veoma teškoj situaciji nisu mogli sve zamisli i planovi komande da ostvare u potpunosti. Ipak su svi odlučujući zadaci bili izvršeni. A, takođe, bio je postignut i osnovni operativno-starategijski cilj čitavog kompleksa odbrambenih mera — stvaranje preuslova za prelaz u protivofanzivu.

Samo držanje Staljingrada, kao strategijskog objekta odbrane, nije se posmatralo kao cilj koji bi služio sam sebi. On je bio jedan od najvažnijih karika u sistemu mera koje su vodile ka zajedničkom cilju. Taj zadatak se izvšavao borbenim sadejstvom dva fronta i svih njegovih armija.

Ne, sme se pri tom zaboraviti i to da se i sam sastav 62. armije neprekidno menjao, u nju su stalno dolazile nove snage, nove divizije i pukovi sa svežim snagama i komandnim kadrovima koji su unosili svoja borbena iskustva, znanja, navike i borbenu inicijativu.

Od velikog značaja je bilo odabiranje i raspored kadrova uopšte, kako u frontovima tako i u okviru armija. Glavnu ulogu u našoj pobedi kod Staljingrada, pored ostalog, imala je i činjenica što su se naši komandni kadrovi, u ogromnoj većini, pokazali dorasli situaciji i što su, po pravilu, uspešno izvršavali svoje teške zadatke. To, naravno, nije išlo glatko niti je bilo slučajno, nego je to bio rezultat pažljivog i celishodnog rada Vrhovne komande i Vojnog saveta frontova. Za vreme staljingradske bitke morali smo izvršiti veliki broj premeštaja. Smelo smo postavljali ljude na odgovorna komandna mesta, tražili smo umesto dobrih — najbolje, pomerali smo drugove sa jedne dužnosti na drugu gde su mogli biti od najveće koristi.

Tako, na primer, general Čujkov premešten je sa dužnosti zamenika komandanta 64. armije na dužnost komandanta 62. armije; Zaharova sa dužnosti načelnika Štaba Jugoistočnog fronta na dužnost zamenika komandanta. Zatim je zamenjen komandant inžinjerijskih jedinica Jugoistočnog fronta, komandant artiljerije istog fronta, itd.

Treba istaći da su Partija i vlada upućivale u Staljin-grad proverene komandne kadrove. Vrhovna komanda je, po pravilu, blagovremeno i dobronamerno reagovala na predloge Vojnog saveta frontova po kadrovskim pitanjima.

Nije onda neobično što deo naših nevojnih istoričara — koji su još ponekad opterećeni starim predstavama o odbrani tvrđava i forova, o dugotrajnim opsadama, o veštini opkoljenih i njihovih komandanata — još ima predstavu o staljingradskoj odbrani kao o odbrani opkoljene tvrđave koja ostaje neosvojena, zahvaljujući samo uspešnim operacijama opsednutih.

Ali je daleko čudnije da nekad i ljudi-vojnici, reklo bi se velikih operativnih vidika, imaju slično gledište i u manjoj ili većoj meri umanjuju značaj sadejstva armija i rodova vojske tokom odbrambenih borbi, gubeći iz vida

ulogu onog organa koji koordinira to sadejstvo i rukovodi jedinicama u operativno-strategijskim razmerama.

Krah nemačkofašističkih planova o zauzimanju Staljingrada, koji su se razbili o čvrstinu sovjetske odbrane, svedoči o propasti najvažnijih pogleda operativno-strategijske veštine i vojne teorije nemačkofašističke vojske.

Dugotrajna i žestoka bitka, naročito odbrambena, praćena velikim žrtvama, obično utiče potpuno negativno na trupe. Međutim, to nije bio slučaj sa Sovjetskom armijom. Moralne osobine boraca — Staljingrađana, o kojima smo već dosta govorili, naročito jasno karakteriše njihovo raspoloženje, najbolje izraženo u ratnoj zakletvi u čast 25. godišnjice velikog oktobra: »Naš duh je dobar kao nikada... volja čvrsta, naše ruke nisu umorne da uništavaju neprijatelja. Naša odluka jeste ostaćemo do smrti u zidinama Staljingrada!«

Odbrambene borbe kod Staljingrada postale su legendarne baš blagodareći masovnom heroizmu sovjetskih vojnika. Često su čitavi pukovi vodili borbu prsa u prsa sa neprijateljem, a mnogi vojnici koji su se nalazili na isturenim osmatračnicama i dospevali u okruženje svraćali su na sebe artiljerijsku vatru samo da bi uništili neprijatelja. Napade neprijateljskih oklopnih jedinica na ulicama Staljingrada često su uporedo sa artiljercima i minobacačljama odbijali i pešaci. Oni su dejstvovali iz protivoklopnih pušaka, koristili granate i boce sa zapaljivom tečnošću i ponekad su stvarali neprohodne vatrene barijere protiv tenkova.

Treba da se podsetimo na herojski podvig koji su još na prilazima Staljingradu izvršili 33 borca a koji smo opisali u VI glavi.

Crvenoarmejac drug Alehin se našao u situaciji da se morao boriti protiv desetak fašističkih tenkova. Pošto je uništio dva tenka i istrošio rezervu granata, on je uništavao tenkovske posade otvarajući preciznu vatru po tenkovskim otvorima i prorezima za osmatranje. Tenkovi su bili

zadržani sve dotle, dok naša artiljerija nije bila spremna za udar po neprijateljskim mašinama.

Tenkista, kapetan K. A. Mozgov je sa svojim tenkom u jednoj borbi uništio tri neprijateljska tenka i više od stotinu hitlerovaca.

Gardista nišandžija topa Ljubavin uništio je preciznim pogocima dva neprijateljska tenka, ali je neprijateljsko zrno izbacilo iz stroja svu posadu a Ljubavin je parčadima bio ranjen u obe noge. Trpeći bol nastavio je da gađa i uništio još dva fašistička tenka.

Osam naših boraca, pod komandom druga Lagutina i zamenika komandira za politički rad druga Korsakova, zadržavali su pritisak čitavog nemačkog bataljona, uništili oko 100 hitlerovaca, a sami nisu imali gubitaka.

Snajper-strelac Vasilije Zajcev je iz svoje puške sam uništio 225 nemačkih vojnika i oficira i obučio u snajperskom gađanju još 28 ljudi koji su uništili 1.106 fašista. Automatičar Aleksej Vaščenko se u trenutku napada na bunker bacio napred na jaku mitraljesku vatru i sa uzvikom »za otadžbinu!« svojim telom zatvorio puškarnicu bunkera.

Vojnik Ivan Nikišin i vodnik I klase Jakov Ščerbina su protivoklopnim puškama uništili 14 tenkova i to u vreme dok su njihove položaje napadali tenkovi. Komandir oruđa, stariji vodnik Aleksej Aleksancev je 25. avgusta neposrednim gađanjem iz svog oruđa uništio 6 tenkova, a oštetio 4. Komandir baterije protivoklopnih topova, poručnik Temir-Bulat je na bliskom udaljenju uništio 8 neprijateljskih tenkova, koji su se iznenada probili na naš bok.

Komandir voda čete teških tenkova, kapetan Ivan Koroljikov, uništio je svojim tenkom 26 neprijateljskih tenkova, 34 topa, 22 minobacača, 3 mitraljeza. Komandir voda tenkova T-34, kapetan Šolohov je svojim tenkom u jednoj borbi uništio 10 neprijateljskih tenkova.

Kapetan I klase Pjotr Beljašnin, majstor u vazdušnim borbama, oborio je kod Staljingrada 19 neprijateljskih aviona. Poručnik Stoljarov je izveo 127 borbenih letova i

učestvovao pri tome u 38 vazdušnih borbi. On je lično uništio 5 neprijateljskih bombardera, a u grupnoj borbi oborio je 4 aviona. Kapetan Fedorov je lično oborio 9, a poručnik Gulyantjev 10 neprijateljskih aviona. Komandir protivavionske baterije kapetan V. Seginj se u borbama sa nemačkim avionima pokazao kao veliki majstor, njegova baterija je oborila 24 neprijateljska aviona. Vodnik Boloto Pjotr Josifović je na čelu herojske četvorke protivoklopnika odbio napad 30 neprijateljskih tenkova, od kojih je 15 izbačeno iz stroja.

Ko nije čuo za vodnika I klase Pavlova, ko još nije čitao u listovima o poznatoj kući Pavlova u Staljingradu? Bilo je to septembra 1942. godine. Vodniku I klase Pavlovu je postavljen zadatak da zauzme jednu od kuća. Pošto je zauzeo zgradu, on se, sa svojim odeljenjem od svega četvorice hrabrih, učvrstio u njoj. To je bila velika četvorospratna kuća, koja se kao rt zarila u neprijateljske položaje. Iz nje su se mogli odlično da osmatraju bliži rejoni grada zauzeti od neprijatelja. Koliko su napada Nemci izveli na tu kuću, kakvu su samo besnu vatru otvorili na nju! Neprijateljska zrna su srušila jedan njen deo. Dnevno je padalo do 120 granata po zgradi Pavlova. Ali sve do kraja legendarne staljingradske bitke, kuća Pavlova ostala je u našim rukama. Pavlov je bio teško ranjen i dugo je ostao u bolnici. Kasnije je dobio zvanje heroja Sovjetskog Saveza i oficirski čin potporučnika.

Sličnih primera herojstva boraca u borbama za Staljingrad mogli bismo mnogo da navedemo.

Govoreći o masovnom heroizmu naših boraca kod Staljingrada treba nešto reći i o onoj ogromnoj ulozi koju je odigrao u toj bici Komsomol i omladina u celini. Mnoge jedinice su u znatnoj meri bile popunjene omladinom. Tako, u 37. gardijskoj pešadijskoj diviziji bilo je 800 komsomolaca. Početkom oktobra, za vreme odbrane fabrike traktora, pukovi te divizije su se istakli nepokolebljivom čvrstином i izuzetnim herojstvom. Neke jedinice je potpuno sačinjavala omladina. To su, na primer, bile jedinice kursista, formirane od pitomaca oficirskih učilišta.

Među snajperima je bilo mnogo omladinaca. Njihov priznati vođa Vasilij Zajcev bio je komsomolski aktivista. U velikom broju komsomolci su bili u avijaciji, artiljeriji i u jedinicama veze.

Verni pomoćnik Partije — lenjinski Komsomol potpuno je opravdao i kod Staljingrada svoje počasno zvanje. Komunisti Staljingrada su oduvek smatrali jednim od svojih najvažnijih zadataka rukovodstvo Komsomolom. Komsomol je vodio svu omladinu. Može se sa ponosom reći da je omladina u Staljingradu sledila borbeni primer komsomolaca prvog pokolenja, kojem su pripadali ljudi kao što je bio Nikolaj Ostrovski. Staljingradski komsomolci su premašili njihovu slavu umnogome. Oni su pokazali da nivo pokolenja mladih boraca poseduje istu uverenost u opravdanost naše stvari, takvu istu volju za pobedu, takvu istu svetu mržnju prema neprijateljima otadžbine, takvu istu ogromnu ljubav prema majci-domovini. Čelik, prekaljen za četvrt veka proleterske revolucije, bio je čvrst, oštar i sjajan. Osetio je to i pobesneli neprijatelj u borbama za Staljingrad i kao pravi čelik, nije se on topio u vatri borbe, već je postajao sve čvršći i oštřiji.

Nemoguće je nabrojati sva imena heroja staljingradskih komsomolaca. Takvi su: sekretar komsomolske organizacije čete iz divizije Rodimceva — Feda Jakovijev, tenkista Jambekov Hasan, mladi oficir Tima Semaško 19-godišnji Kolja Borodušin i mnoge hiljade drugih. Njihova srca su kucala pod komsomolskom knjižicom i bila su ispunjena odanošću prema otadžbini i stvari komunizmu. Više puta je neprijateljski metak probio i komsomolsku knjižicu i mlado veselo srce. Polazeći u boj, staljingradski komsomolci su davali sami sebe otadžbini i vodili za sobom druge. Smrti se nisu plašili, jer to je bila smrt za život naroda, za sreću čitavog čovečanstva. Vrlo je pohvalno da su jednu od najlepših ulica svoga grada Staljingrađani nazvali »Komsomolska«, u čast herojske frontovske omladine.

Ovde moram iskazati tople reči duboke zahvalnosti ženama-Staljingrađankama. Mi znamo podvige sovjetskih

žena u pozadini, u preduzećima i fabrikama, na kolhoznim poljima. Ovde je na ženska pleća pao muški rad i ogromna odgovornost za snabdevanje zemlje i fronta svim potrebama. Ali ne treba zaboraviti i besprimerne podvige onih žena-dobrovoljaca koje su zajedno, rame uz rame sa muškarcima, bile u prvim borbenim redovima. Žene-piloti, žene-mornari, žene-snajperisti, žene vezisti, žene-artiljeri. Jedva bi se našla makar jedna specijalnost u kojoj se ne bi snašle naše odvažne žene isto tako dobro kao i njihovi muževi, očevi i braća. Letači Lidija Litvjak i Nina Baljajeva, žena-lađar Marija Jagunova, bolničarka komsomolka Natalija Kočujevska, vezista A. Litvina i M. Litvinenko. A koliko su heroizma ispoljile devojke-komsmolke, koje su se nalazile u jedinicama PVO, koje su ponekad sačinjavale većinu posluge u protivavionskim baterijama i divizionima, u računskim merničkim i drugim delovima jedinica.

Ženske ruke, na prvi pogled slabe, radile su brzo i tačno svaki posao. A svako zna da je najteži i najkomplikovaniji posao u ratu, rad pod vatrom, rad uz neprestanu smrtnu opasnost.

Nadam se da će se u oratorijumima ili simfonijama, koje će svakako komponovati naši kompozitori u slavu Staljingrada, obavezno čuti najviša i najnežnija nota posvećena ženama staljingrada.

Teško je nabrojati sve podvige izvršene u ruševinama Staljingrada, kao što je teško poimenično nabrojati sve učesnike staljingradske odbrane. Heroizam, samopožrtovanje i nesalomljivu volju za pobedom u ovoj istorijskoj bici, pokazali su ne samo pojedini vojnici i oficiri, nego i čitave manje jedinice i pukovi, divizije i armije. Samo iz Staljingradskog fronta odlikованo je državnim nagradama preko 30.000 učesnika staljingradske bitke.

REKAPITULACIJA ODBRAMBENOG PERIODA BITKE

NEKI ZAKLJUČCI IZ ISKUSTAVA PRVOG PERIODA STALJINGRADSKE BITKE

Sovjetska ratna veština smatra napad osnovnim vidom borbenih dejstava Sovjetske armije i pravilno tvrdi da razbijanje i potpuno uništenje neprijatelja mogu biti postignuti samo putem odlučnog napada. Ipak, u uslovima kada se borbe vode na frontu od hiljadu kilometara, nije uvek bilo moguće, a ponekad je bilo necelishodno, izvoditi istovremeno napad na svim pravcima.

Istorija ratova, a tim pre iskustvo velikog otadžbinskog rata, izuzetno nas ubedljivo uverava u to da u toku borbenih dejstava često nastaje situacija kada odbrana dobija veoma važan značaj i postaje potpuno nepohodna. Obično se to dešava u onim slučajevima, kada na ovom ili onom pravcu, usled nastale situacije, ne postoji mogućnost da se postigne nadmoćnost u snagama i sredstvima nad neprijateljem, ili kada je neophodno da se odbranom obezbedi izvođenje napada na drugim važnijim pravcima.

Mi, kao što je poznato, odbranu u sklopu viših operativnih jedinica razmatramo kao vid operacije, u kojoj trupe, koristeći zemljište i njegovo inžinjerijsko uređenje, snagom vatre svih vrsta vatrenih sredstava a, takođe, i preimrućstvom primene manevra svih snaga i sredstava, brane posednuti položaj i, odbijajući napade brojno nadmoćnijeg neprijatelja, nanose mu vatrom, protivnapadima maksimalne gubitke, tj. zadržavaju ga, iznuravaju i troše

da bi se samim tim stvorili potrebni uslovi u navedenom periodu za prelaz u odlučujući napad.

Oblici odbrane Sovjetske armije u periodu velikog otadžbinskog rata bitno su se razlikovali od oblika odbrane ratova iz nedavne prošlosti, a posebno iz prvog svetskog rata. Tada je odbrana u većini slučajeva imala pozicioni karakter, stabilnost položaja jedinica i slabu aktivnost, naročito na delu francusko-nemačkog ratišta. Ove su osobine odbrane, po pravilu, dominirale. Tada se glavni zadatak svodio na zadržavanje linije položaja i fronta u celini, s ciljem nanošenja gubitaka neprijatelju. Pri tome je najvažnija crta bila vatreni boj. Vatrom se odbijao neprijateljski napad. Sve se svodilo na takozvani pozicioni rat koji je obe ratujuće strane dovodio do iscrpljenja i najzad i do kompromisa.

Karakteristika odbrane iz velikog otadžbinskog rata je sasvim drugačija. Njen glavni zadatak je omogućavanje priprema i stvaranje uslova za protivofanzivu. Ostali, takođe veoma važni zadaci, koji se neizbežno rešavaju odbranom, kao što su iznuravanje snaga i sredstava neprijatelja (nanošenje gubitaka njegovoј živoј sili i tehnicu), dobitak u vremenu potreban za koncentraciju sopstvenih snaga i sredstava, itd. — bili su potčinjeni osnovnom zadatku — pripremi za protivofanzivu. Prema tome odbrana, kao jedan od oblika vođenja operacije, nije bila sama sebi cilj. Ona izvršava svoj zadatak samo onda, ako stvara pogodne uslove za prelaz u protivofanzivu.

Da bi se stvorili pogodni uslovi za prelazak u napad, odbrana mora biti čvrsta i aktivna.

Pod upornom odbranom podrazumeva se nepokolebljivost njenih jedinica koje je izvode i čvrstina svih njenih delova.

Mora se napomenuti da se u našoj vojnoj literaturi termin »aktivna odbrana« često upotrebljavao nepravilno i njime se nazivalo čak i najobičnije odstupnje pod pritiskom nadmoćnijih snaga neprijatelja. Tako je prvi peri-

od velikog otadžbinskog rata dobio u nekim delima naziv »period aktivne odbrane«. Kada je to nepravilno gledište bilo opravdano kritikovano, mnogi vojni pisci su iz svoga rečnika izbacili termin »aktivna odbrana«, iako je ona bila rasprostranjena dosta široko tokom prošlog rata. Naročito je očigledan i jasan primer takve, stvarno aktivne odbrane, čini nam se, bila odbrana Staljingrada.

Ovde se nepokolebljivost odbrane objašnjavala prvo izuzetnom aktivnošću branilaca koja se postizala neprekidnim porazima neprijateljske žive sile i tehnike svim vrstama vatre, namećući mu svoju volju i stvarajući mu nepogodne uslove za vođenje borbe, širokim manevrom jedinica, manevrom vatre, protivoklopnim sredstvima i inžinjerijskim preprekama, a, takođe, i odlučnim izvođenjem protivnapada i protivudara.

Najvažniji elemenat, koji je uslovjavao veliku aktivnost dejstava naših trupa u odbrani jeste, iznad svega, izuzetna priroda sovjetskog vojnika sa njegovim izvrsnim borbenim osobinama, napadnim poletom, nepokolebljivošću i čvrstinom. Sovjetski vojnik, koga je vaspitala Komunistička partija celokupnim načinom života sovjetskog društva, kome je svojstvena velika aktivnost, ne može biti pasivan i u odbrani. Zato, uporan i aktivan karakter dejstva naših jedinica u odbrani nije slučajna pojava, već proističe iz prirode sovjetskog društvenog uređenja, naše ideologije i vojne nauke.

Aktivnost u odbrani treba da je prisutna u svim dejstvima branioca. Oblici manifestovanja su raznovrsni. To je celishodna i dobro organizovana, vešto iskorišćena celokupna moć vatre savremenog oružja i tehničkih sredstava borbe za nanošenje gubitaka neprijatelju i iznuranje njegovih moralnih i fizičkih snaga. To je na vreme sprovedena moćna artiljerijska i vazdušna protivpriprema.

Aktivnost odbrane mora imati svoje mesto i u samom postrojavanju odbrane. Ovde veliku ulogu igra pravilan izbor pojaseva odbrane, izgradnje prednjih, među i pregradnih pojaseva i položaja, koji će obezbediti pogodne uslove za vođenje bitke za branioca, a nepogodne za

napadača; zatim maskirne mere koje će ne samo sakriti stvarni raspored naših snaga nego i dovesti neprijatelja u zabludu o našim merama. Bitan oblik aktivnosti u toku odbrambene bitke je široki manevar živom silom, tehnikom i preprekama, u cilju narastanja otpora neprijatelju na pravcu neprijateljskog udara. I na kraju, viši oblik aktivnosti u odbrani je izvođenje protivnapada i protivudara.

Iskustvo velikog otadžbinskog rata je pokazalo da dobro pripremljeni i blagovremeno izvedeni protivnapanadi i protivudari u toku odbrambene bitke imaju veliki značaj. Oni ne samo da nanose ogromne gubitke napadaču i poboljšavaju položaj braniocu, nego koče i njegovu inicijativu, kvare njegove planove, primoravaju ga da hitno prebacuje trupe sa drugih delova fronta ili da prevremeno uvodi u borbu svoje rezerve, iscrpljuju ga i demoralisu, smanjuju tempo njegovog nastupanja i omogućuju braniocu da dobije u vremenu i sačuva svoje snage. Svi oblici aktivnosti u odbrani, a naročito protivnapanadi i protivudari, doprinose povećavanju napadnog poleta naših snaga i time ih pripremaju za prelazak u protivofanzivu ili ofanzivu.

Od naročite je važnosti u odbrambenoj operaciji izviđanje. Pošto se inicijativa dejstava nalazi u rukama napadača, onda stoga samo dobro organizovano, neprekidno i aktivno izviđanje može da pruži braniocu neophodne podatke koji će mu olakšati borbu s njim. Specijalnu pažnju treba pokloniti korišćenju svih najnovijih tehničkih sredstava izviđanja, kao, recimo, radiolokatore, itd.

Izvršenje protivnapada i protivudara je nemoguće izvoditi bez izvođenja manevara koji se javlja kao jedna od najkarakterističnijih osobina savremenog boja. Cilj manevara, kao što je poznato, sastoji se u tome da se u datom trenutku stvori najpogodnija grupacija svojih snaga i sredstava i da se one postave u najbolji položaj prema neprijatelju za odbijanje njegovog udara ili za nanošenje udara i uspešno izvršenje zadatka boja, operacije ili bitke.

U odbrambenom boju manevru se pridaje naročito veliki značaj. Kao pravilo, uzima se da branilac raspolaže relativno manjim snagama za vođenje boja u poređenju sa napadačem, naročito u početku bitke, kada snage i sredstva branioca još nisu koncentrisana u rejonu neprijateljskog udara i dok još nisu uvedene u borbu. Ta neravnometernost u snagama može se izravnati operativnim dejstvom branioca i veštrom primenom manevra od snaga i sredstava u odbrani. Da bi se zaustavilo neprijateljevo nastupanje, da bi se on oslabio i da bi mu se izbila inicijativa, kao i da bi se prinudio da se odrekne daljeg nastupanja i tako stvore pogodni uslovi za prelaz u odlučujuću protivofanzivu, neophodno je suprotstaviti mu stalno rastući otpor, koncentrisati na ugroženim pravcima nadmoćnije snage i sredstva, uništavati ga sasređenom vatrom svih vrsta oruđa i izvoditi protivnapade i protivudare. Sve je to nemoguće ostvariti bez široke primene manevra jedinicama duž fronta i iz dubine. Ni u kom slučaju ne treba se ograničavati samo na jednostavno zadržavanje posednutih položaja.

Borbena iskustva velikog otadžbinskog rata omogućila su određivanje jasne granice između protivnapada, protivudara i protivofanzive i klasificiranje prema njihovim osobenostima koje im određuju karakter, namenu i organizaciju.

* * *

*

Protivnapad je funkcija taktičke odbrane, taktičkog ešelona trupa, koja rešava taktičke zadatke. Protivnapade organizuju i izvode komandanti korpusa i divizija prvih ešelona, mada se u mnogim slučajevima organizacija protivnapada koordinira od komandanata armija. U velikom otadžbinskom ratu protivnapade su izvodile rezerve i drugi ešeloni jedinica i njihovih delova, koji brane taktičku dubinu odbrane, snagama od voda do divizije, a saglasno

tome, njihova dubina je iznosila od nekoliko desetina i stotina metara do nekoliko kilometara.

Protivnapadima se mogu izvršavati i najrazličitiji zadaci. Oni mogu sprečavati aktivne namere neprijatelja, mogu iznuravati (slabiti) njegove jedinice u napadu i nanositi im gubitke, drobiti ih ili uništavati, mogu vezivati neprijateljske rezerve, poboljšavati ili uspostavljati izgubljene taktičke položaje, itd. Konačni cilj svakog protivnapada je da ne dozvoli neprijatelju narušavanje ili probor položaja taktičke odbrane i stvaranje povoljnijih uslova za izvršenje odbrambenog zadatka.

Značaj protivnapada je teško preceniti. Kada se protivnapadi vešto i blagovremeno izvode, oni imaju veliku ulogu u odbijanju neprijateljevog napada. Nanoseći mu ogromne gubitke, slabeći njegovu udarnu moć, odvajajući od njegove udarne grupacije deo snaga i sredstava, narušavajući njegove borbene poretke, ne dopuštajući da njegove trupe izvrše postavljene zadatke — protivnapadi učvršćuju odbranu, čine je još upornijom i stabilnijom, i daju joj aktivniji karakter.

Ipak značaj protivnapada se ne iscrpljuje samo izvršenjem tih zadataka. Iskustvo velikog otadžbinskog rata ukazuje da su protivnapadi jedan od najboljih oblika borbenog čeličenja trupa njihovog moralnog pripremanja i razvijanja neophodnih borbenih osobina za napad.

Iz svega ovoga se vidi da su funkcije protivnapada veoma raznovrsne. One se određuju složenošću prirode savremenog boja i karakterišu se raznovrsnošću zadataka koje izvršavaju jedinice u toku aktivne odbrane.

Uspeh protivnapada umnogome zavisi od umešne organizacije i njihovog veštog izvođenja u nastaloj situaciji. Pre svega, važno je provilno izabrati pravac protivnapada. On će biti najefikasniji kada se upravi na krila uklnjene grupacije neprijatelja ili kada se on obuhvati iz pozadine. U oba slučaja protivnapadi se usklađuju upornom odbranom sa fronta. Takvi pravci dovode do najbržeg i odlučujućeg rezultata, omogućuju stvaranje

pogodnog odnosa snaga i sredstava branioca na odseku za protivnapad, izolujući ukljinjenog neprijatelja od njegovih rezervi i stvaraju najbolje uslove za njegovo okruženje i uništenje.

Šta je protivudar, iz čega se sastoji i kakva mu je namena?

Suština protivudara se obično svodi na to da se on preduzima u cilju razbijanja odbrane ukljinjene neprijateljske grupacije ili za uspostavljanje položaja koji je već postojao pre neprijateljskog nastupanja. Protivudar se organizuje u okviru armije ili fronta na odvojenim pravcima, gde je neprijatelj najaktivniji, dok na ostalim delovima fronta trupe nastavljaju da se brane.

Sve su ove pretpostavke neosporno tačne, ali oni ne iscrpljuju u potpunosti pojam protivudara, koji je znatno širi i jasniji. Veoma bogato iskustvo rata praktično nas ubedjuje u to i predstavlja opširni materijal za analizu, sudove i zaključke. Na bazi tog iskustva se može videti šta u stvari predstavlja protivudar, kakva je njegova sadržina, kakvi su mu zadaci, kako se organizuje, ko ga i kada izvodi, kakav je njegov značaj i kako utiče na izvršenje zadataka, postavljenih državi koja se brani.

Protivudari su funkcija operativne odbrane i jedinica koje organizuju tu odbranu. Obično ih izvode armije i frontovi, a po naređenju komandanata trupa armija i frontova, a u nekim slučajevima čak prema odluci i uputstvima Vrhovne komande. Za izvođenje protivudara angažuju se drugi ešeloni armija i frontova, a takođe i jedinice koje se prebacuju sa susednih pravaca i iz rezerve Vrhovne komande. Prirodno je što je i dubina njihovog dejstva u neprijateljski borbeni raspored znatno veća nego dubina protivnapada.

Namena protivudara određuje se funkcijama koje oni izvršavaju, ali ma kako da su ove funkcije raznovrsne, svi protivudari, izvedeni u toku rata, mogu se u odnosu na njihove ciljeve i zadatke podeliti na dve velike grupe.

U toku staljingradske bitke, kako se već mogao ubeđiti čitalac, naše jedinice su izvele mnoge protivudare,

pomoću kojih je komanda težila da rešava najrazličitije zadatke. Neki od njih su težili cilju da uspostave pret-hodni operativni ili taktički položaj, drugi su bili organizovani za vreme pripreme neprijateljevog nastupanja kako bi se omeli ili razbili njegovi planovi, treći su imali za cilj vezivanje znatnih nastupajućih neprijateljskih snaga, ne dozvoljavajući mu da ih koristi na pravcu svog glavnog udara, a četvrti su bili usmereni da dezorientišu i odvuku njegove snage na sporednije pravce, ugrožavajući njegov bok i pozadinu.

U odbrambenim operacijama Sovjetske armije, osim napred navedenih, imali smo protivudare koji su bili preduzimani za izvršavanje i drugih zadataka.

Osnovna namena svih takvih protivudara, ma kako da su se oni razlikovali po svom obliku i organizaciji, po operativno-taktičkim zadacima, bila je u tome što su oni imali za cilj učvršćenje operativne odbrane. U toj nameni je njihova opšta zajednička crta.

Međutim u toku rata bilo je i mnogobrojnih protivudara sa sasvim drugim ciljevima. Tako u bici kod Moskve (decembar 1941) jedinice Zapadnog fronta snagama isturenih opštevojnih armija, severno i južno od Moskve, nanele su jake protivudare na desnom i levom krilu fronta udarnim grupacijama Nemaca, koji su nameravali da obuhvate Moskvu sa severa i juga. Ti protivudari su kasnije prerasli u odlučnu protivofanzivu naših trupa koja je počela 6. decembra 1941. i trajala skoro dva meseca.

Sličan su karakter imali i protivudari u bici kod Kurska (jul 1943.). Snažni protivudari, preduzeti 12. jula 1943. snagama Voronješkog fronta, razbili su neprijateljsko nastupanje. Nemačkofašističke jedinice, pošto su pretrpele značajne gubitke u živoj sili, tenkovima i avijaciji, bili su prisiljeni da pređu na južnom obodu kurske izbočine u odbranu. Toga istoga dana su jedinice Zapadnog i Brjanskog fronta prešle u ofanzivu. I Centralni front je istovremeno dobio zadatak da pređe u protivofanzivu. Dejstvima jedinica ova tri fronta protiv oreške grupacije neprijatelja počela je protivofanziva sovjetskih oružanih

snaga u leto 1943. godine, koja je zatim prerasla u snažnu ofanzivu na širokom frontu.

Iz ovih primera se vidi da su protivudari, koji su ostvarivani u procesu odbrambene operacije, doprinosili učvršćenju odbrane. U mnogim slučajevima imali su za cilj da poprave operativnu situaciju jedinica u odbrani, vrate izgubljene položaje i ponovo ovladaju važnom linijom ili rejonom, da razbiju grupaciju ili deo neprijateljevih snaga, da sadejstvuju jedinicama na susednim delovima fronta, vežu velike neprijateljske snage, itd. U svim tim slučajevima protivudari nisu prelazili okvire odbrambene operacije, ograničavajući se izvršenjem zadataka operativne ili strategijske odbrane.

Druga vrsta protivudara po svojoj nameni i sadržaju kao da je završavala operativnu odbranu i nije predstavljala ništa drugo do prvu etapu protivofanzive. Takvi protivudari se organizuju kada operativna odbrana već završava izvršenje svog zadatka, kada je neprijatelj oslabljen i malaksao a odnos snaga se menja u korist branilaca, ali se od odbrane još očekuje poslednji napor da se konačno izmeni situacija u svoju korist a zatim da se pređe u odlučujuću protivofanzivu. Ciljevi i zadaci takvih protivudara proizilaze već iz opšte zamisli buduće protivofanzive.

Protivudar je najbolji odlučujući oblik borbene akcije protiv neprijatelja od strane odbrane sa konačnim ciljem da se ne dozvoli narušavanje i proboj pojasa operativne odbrane, učvrst položaj operativne odbrane koja priprema protivofanzivu, ili pak stvari osnova protivofanzivi koja se priprema i pogodna operativna situacija za prelazak u opštu protivofanzivu, završavajući time operativnu odbranu. Protivudar čini dušu savremene operativne odbrane. Bez njega je ona mrtva i pasivna, slaba da izvrši složene zadatke koje pred nju postavlja napregnuta borbena situacija.

Prerastanje protivudara, koje smo izdvojili u drugu grupu, u protivofanzivu je sasvim prirodno. Da bi se naneo moćni protivudar na glavnu neprijateljsku grupaciju, kao što je to bilo u bitkama kod Moskve i Kurska, trebalo je sprovesti ogroman rad na pripremi, prevozu i približavanju ka frontu velikog broja trupa, borbene tehnike i sredstava materijalnog obezbeđenja. Sve je to neosporno izvođeno uz krajnje napore moralnih i materijalnih snaga i sredstava armije, njenog rukovodstva i čitave zemlje, na šta su se obično trošila ogromna sredstva i dragoceno vreme. Kada su se ovakvi protivudari završavali sa uspehom, oni su mogli da ne prerastaju u protivofanzivu, jer, pre svega, nema smisla tražiti uspeh na drugom pravcu ako ga već imamo na datom i, zatim, isplati se iskoristiti te snage i sredstva baš tamo gde su načete glavne neprijateljske snage. Baš je tu neophodno nastojati da se postigne odlučujući uspeh u razbijanju neprijatelja i ostvarenju ciljeva postavljenih pred protivudar kao prvu etapu protivofanzive. Ako ovakav protivudar ne bi prerastao u protivofanzivu nego bi se ograničavao samo na uspostavljanje izgubljenog operativnog položaja (koji je bio pre početka neprijateljskog nastupanja), narušili bi se osnovni zahtevi naše operativne veštine o potrebi razvijanja postignutog uspeha bez odlaganja svom snagom i neoslabljenom energijom šireći ga da bi se postigla odlučujuća pobeda.

Prerastanje takvih protivudara u protivofanzivu nije slučajno, jer tu kao da je prisutan dijalektički prelaz jednog kvaliteta u drugi primenjen na pojave koje se odnose na rat.

Protivudari, kojih su pune bitke velikog otadžbinskog rata, odlikuju se raznovrsnim namenama, složenim zadacima i oblicima. Oni su izvođeni u različitim momentima operacije i sa najrazličitijim ciljevima. Zavisno od konkretne situacije, protivudari su se izvodili radi postizanja sledećih ciljeva:

— preduhitriti neprijatelja pripremljenog za napad i razbiti njegove snage i sredstva spremne za udar,

- zaustaviti njegovo nadiranje i ne dozvoliti mu proboj u operativnu dubinu odbrane,
- poboljšati ili uspostaviti operativni položaj odbrane,
- odvući njegove snage i sredstva od pravca njegovog glavnog udara,
- sprečiti opkoljavanje sopstvenih snaga koje i dalje drže važne operativne tačke ili čvorove odbrane,
- probiti obruč operativnog ili taktičkog okruženja,
- zaustaviti napredovanje neprijatelja, razbiti glavne snage njegove udarne grupacije i pripremiti prelaz za protivofanzivu.

Zaustavimo se ukratko na svakom od nabrojanih vrsta protivudara i razmotrimo njihovu praktičnu primenu na primerima velikog otadžbinskog rata.

Naročito je od velikog značaja protivudar ispred prednjeg kraja odbrane radi preticanja neprijatelja spremnog za ofanzivu i razbijanja njegovih pripremljenih snaga i sredstava za udar.

Takve protivudare smo dosta sretali u praksi prošlog rata. Kao primer možemo uzeti protivudar kod Staljingrada, koji su 27. septembra 1942. godine izvele jedinice 62. armije. Kako je naša uporna odbrana u centralnom delu Staljingrada lišila neprijatelja svake nade da će se probiti na Volgu na tom delu fronta, nemačka komanda je od 23. septembra počela da koncentriše 3 pešadijske i jednu oklopnu diviziju južno od Gorodišča i Mamajevog Kurgana, da bi dubokim udarom obuhvatile rejon fabrike »Crveni oktobar« i »Barikade« i izbile na obalu Volge.

Da bismò osuđetili primećeni napad neprijatelja, odlučili smo 27. septembra da izvršimo protivudar po neprijateljskoj grupaciji spremnoj da nas napadne. Za protivudar su bile iskorišćene 2 oklopne brigade i 2 pešadijske divizije. U 6 časova izjutra naše jedinice prešle su u napad. Na pojedinim delovima fronta odmah smo doživeli uspeh, koji se, na žalost, nije dalje mogao razviti.

Neprijatelj je sa svoje strane odgovorio snažnim protivnapadima, podržanim udarima bombardera sa avijacijom. Ali od našeg protivudara neprijatelj je pretrpeo znatne gubitke, što je oslabilo njegov planirani udar. Tri pešadijske divizije, koje smo oslabili protivudarom, iako su bile podržane sa 150 tenkova, nisu uspele da izvrše postavljeni zadatak, da zauzmu naselja Barikade, Crveni oktobar i izbiju na Volgu.

Sličnih primera iz iskustava velikog otadžbinskog rata ima mnogo.

Popravljanje ili uspostavljanje izgubljenih operativnih položaja odbrane u toku bitke je, takođe, jedan od važnih i češćih zadataka protivudara. Protivudar, kao što je poznato, izvođen je najčešće da bi se razbila neprijateljska grupacija, koja se probila ili se uklinila u odbranu i za uspostavljanje položaja odbrane, kakav je bio pre početka neprijateljevih nastupanja. Ratna iskustva dala su mnogobrojne primere protivudara koji su se izvodili s ovim ciljem.

Njima možemo priključiti, na primer, mnoge protivudare izvedene u prvoj etapi velikog otadžbinskog rata, kada su sovjetske jedinice vodile teške odbrambene bitke i povlačile se.

U drugoj polovini avgusta 1941. god. na Brjanskom frontu, kojim sam ja komandovao, došlo je do vrlo teške situacije. Tek organizovani, po naređenju Vrhovne komande, front je još bio u toku formiranja, koje se odvijalo pod uslovima neobično brze promene događaja. Zadatak Brjanskog fronta je bio veoma odgovoran. On je zatvarao moskovski strategijski rejon sa jugozapada.

Nemačkofašistička komanda je nameravala da iz pokreta udarom oklopne armije Guderijana probije naš front odbrane i uvede u proboj velike motorizovane snage. Međutim, neprijatelj nije uspeo da ostvari svoj plan zato što Brjanski front zapadno od Trubčevska izveo snažan protivudar podržan našom avijacijom. Njeni snažni udari nanosili su ogromne gubitke neprijateljevim jedinicama koje su nastupale i kočile njihovo nadiranje.

Izjutra 26. avgusta, posle koncentracije nekih jedinica oklopne armije Guderijana, neprijatelj je ponovo otpočeo nov napad na položaje 3. i 13. armije Brjanskog fronta. Razvile su se krajnje teške i ogorčene borbe. Kao rezultat toga, 28. avgusta neprijatelj je uspeo da probije naš front i zauzme Semce i Pogar, a Trubčevsk je bio ugrožen. Situacija je bila vrlo teška. Odlučeno je da se odmah izvede jak protivudar na armiju Guderijana u pravcu Pogar — Starodub, s tim da bi se zaustavilo dalje neprijateljevo napredovanje i uspostavilo prvobitno stanje. Protivudar je određen za 31. avgust.

Toga dana, u rejonu 20 km zapadno od Trubčevska, vodila se žestoka oklopna bitka sa po nekoliko stotina tenkova na svakoj strani. Neprijatelj je bio ne samo zauzavljen, već i odbačen na polazni položaj. Naše jedinice ne samo da su uspostavile prethodni operativni položaj odbrane, nego su na nekim pravcima čak otišli napred za 10-12 km. Ovom bitkom sovjetske jedinice su dobine vreme potrebno za izgradnju odbrambenih pojaseva oko Moskve i za privlačenje rezervi. Protivudar sovjetskih trupa je osujetio neprijateljske planove na tom pravcu, a hitlerovci nisu uspeli da zauzmu Trubčevsk.

Slični protivudari su bili izvedeni i u avgustu 1942. god. ne od jedinica Staljingradskog i Jugoistočnog fronta na prilazima Staljingrada. Iako su ti protivudari bili izvođeni u složenoj operativnoj situaciji, koja je tada nastala na staljingradskom pravcu, i nisu u potpunosti izvršili zadatke uspostavljanja položaja koje smo imali pre nemačkog probroja naše odbrane severno od Staljingrada, ipak je pri ostvarenju tih protivudara neprijatelj pretrpeo ozbiljne gubitke u živoj sili i tehničici, a severno od Staljingrada su mu snage bile vezane, što je lišilo hitlerovce mogućnosti da ih upotrebe za udar neposredno na Staljinograd i olakšalo položaj naših snaga koje su branile gradske prilaze.

Veliki otadžbinski rat je bogat primerima organizacije protivudara, koji su imali za cilj da blokiraju neprijateljske snage na sporednim pravcima ili da odvuku

glavne snage i sredstva sa glavnog pravca. Ovakvi protivudari su najčešće bili organizovani u dosta teškim i složenim situacijama, kada su jake neprijateljske grupacije nanosile moćne udare na izabranom glavnom pravcu. U takvim uslovima ponekad je branioncu teško da oslabi neprijateljski pritisak vatom ili protivudarom na glavnom pravcu njegovog dejstva. Često je u tim uslovima bilo pogodnije izvoditi protivudar desno ili levo od njegovog glavnog pravca dejstva po strani od rejona gde se odvijaju žestoke borbe i tako dezorientisati neprijatelja u pogledu naših namera, ugroziti njegova krila i pozadinu na drugim prvcima i time odvući deo snaga i sredstava sa glavnog pravca, što je olakšavalo braniočev položaj.

Kao primer takvog dejstva možemo uzeti protivudar 51. armije na Sadovo u septembru 1942. god. Pošto su probile neprijateljski front, naše jedinice su se duboko uklinile u neprijateljski borbeni raspored i pošto su zašle u njegovu pozadinu izvršile su duboki prodor prema Sadovu. U toku tih borbi naše jedinice razbile su nekoliko neprijateljskih pukova i osvojili mnoge trofeje. Uspeh protivudara na Sadovo imao je značajne posledice za branioce Staljingrada. Neprijatelj je morao da skine sa glavnog pravca 14. oklopnu diviziju i da je privuče na južni deo fronta da bi likvidirao pretnju svome boku i pozadini koja se pojavila kao rezultat našeg protivudara. Prebacivanje neprijateljskih oklopnih divizija na jug olakšalo je položaj branilaca kod samog Staljingrada.

Kao drugi primer možemo uzeti smeli desant naših jedinica severno od Staljingrada u periodu borbi za stalingradske fabrike.

Jedna od najvažnijih funkcija protivudara je razbijanje neprijateljskog obruča okruženja. Kao primer za to mogu nam poslužiti protivudari koje su izvršile trupe u obruču operativnog okruženja u 1941. godini.

U prvoj polovini oktobra 1941. godine nemačkofašističke trupe su uspele da se probiju na krilima Brjanskog fronta i sa pokretnim jedinicama stigle u rejon Orela.

Neprijatelj se našao u dubokoj pozadini trupe Brjanskog fronta, koje su još uvek čvrsto držale osnovne položaje odbrane. U toj situaciji je odlučeno da se izvede protivudar na neprijatelja koji se duboko uklinio u našu odbranu da bi uništile njegove snage na krilima, koje su obrazovale operativni obruč okruženja, a zatim da se izbije na nove položaje na kojima i dalje nastaviti borbu. Teškoća izvođenja protivudara bila je u neophodnosti vođenja borbe sa obrnutim frontom.

U teškim uslovima operativne situacije, kada je neprijatelj izvodio jake udare sa fronta, bokova i iz pozadine, jedinice Brjanskog fronta su uspele da sačuvaju organizaciju i nepokolebljivost u izvršenju zadataka. Armije fronta, koje su izvodile protivudar sa obrnutim frontom, probile su operativni obruč okruženja, blokirale neprijatelja i prinudile ga na druge borbe na ogromnom prostoru. Pošto su slomile njegov otpor, jedinice fronta su mu nanele velike gubitke i izbile na nove položaje. Tako je neprijatelj lišen mogućnosti da koncentriše svoje snage i da ih baci na Moskvu, kako je to planirala nemackofašistička komanda.

U toku velikog otadžbinskog rata od velikog su značaja bili protivudari koji su prerastali u protivofanzivu.

Ovakvi protivudari nemaju samo za cilj da povrate izgubljen položaj, već mnogo više. Oni izvršavaju zadatke koji se zatim spajaju sa velikim operativnim ciljevima protivofanzive, koja započinje, a to su: razbijanje neprijateljskih snaga na glavnom pravcu njegovog udara i stvaranje uslova za prenos borbenih dejstava na teritoriju koju je pre toga zauzimao neprijatelj.

Proučavajući operacije velikog otadžbinskog rata može se utvrditi da je različita operativna situacija u kojoj su se odvijali protivudari, određivali ne samo njihovi zadaci nego i oblici nanošenja tih protivudara. U zavisnosti od zadatka, snaga i sredstava, određenih za izvršenje protivudara, raspoloživog vremena za pripremu i operativne situacije trupa, birao se i jedan od sledećih oblika:

— protivudar na jednom od bokova uklinjene grupacije neprijatelja,

— protivudar na oba boka uklinjene grupacije neprijatelja koji se susreću, i

— frontalni protivudar na oštricu kлина grupacije koja nastupa.

Protivudar na jednom od bokova uklinjene grupacije neprijatelja davao je brze i očigledne rezultate: odvajao je uklinjenog neprijatelja od njegovih rezervi i pozadine i primoravao ga da uvodi u borbu velike snage za odbijanje protivudara, čime se smanjivao tempo njegovog nastupanja, a ponekad je, usled opasnosti da ne bude okružena, neprijateljska udarna grupacija morala da napušta zauzete položaje i da se povuče.

Protivudar na oba boka uklinjene neprijateljske grupacije bio je još efikasniji oblik. Pri umešnoj organizaciji i izvođenju, ovaj protivudar obično je dovodio do okruženja i potpunog uništenja neprijateljske uklinjene grupacije. Ali za organizaciju ovakvog protivudara je potrebno više vremena i snaga. Njega obično izvodi front ili čak dva fronta zajedno (takozvani međufrontovski protivudari).

Frontalni protivudar na oštricu neprijateljske uklinjene grupacije je manje efikasan oblik i obično ne daje odlučujući rezultat, već dovodi do običnog odbacivanja neprijatelja. U toku velikog otadžbinskog rata primenjivao se i ovakav protivudar. Kao primer može nam poslužiti protivudar kod Staljingrada u rejonu Abganerovo 7-10. avgusta 1942; protivudar trupa Brjanskog fronta u avgustu-septembru 1941. zapadno od Trubčevska. Ovaj oblik protivudara izvođen je u onim slučajevima kada nije bilo vremena za izvođenje manevra, a situacija je neodložno zahtevala da se protivudar što pre izvede, jer bi u suprotnom slučaju došlo do ozbiljne opasnosti od neprijateljskog probaja u operativnu dubinu odbrane i osvanjanja važne tačke. Iako snage koje su izvodile takav protivudar nisu imale naročitog prostora, ipak su otklanjale

opasnost razvoja neprijateljskog udara u dubinu naše odbrane.

Veoma često su izvođeni kombinovani oblici protivudara, tj. izvođeni su istovremeno ili na jedan ili oba boka ukljinjene neprijateljske grupacije, na sam vrh njenog klina. Takav oblik izvođenja protivudara bio je najbolji, jer ne samo da je ugrožavao bokove i pozadinu neprijateljske grupacije, nego ga je, u isto vreme, sprečavao da povuče svoje snage sa glavnog pravca radi zaštite bokova. I ovakav protivudar zahteva jake snage i naravno može ga izvesti samo front ili dva fronta zajedno. Kao primer može nam poslužiti protivudar trupe Staljingradskog fronta u rejonu Koteljnikovo na grupaciju Hot-Manštajn, u decembru 1942. godine.

Na taj način je odbrambena operacija kod Staljin-grada 1942. dala odlične primere organizacije aktivne i čvrste odbrane i primere protivudara velikih razmara. Sve je to u skladu sa prikupljenim operativnim i strateškim rezervama pripremilo u konačnom rezultatu uslove za prelazak u moćnu protivofanzivu sa odlučujućim ciljevima uništenja neprijatelja na jednom od najvažnijih delova sovjetsko-nemačkog fronta.

Korišćenje obilatog iskustva staljingradske odbrambene bitke uz primenu svih novina koje su se pojavile u ratnoj veštini posle II svetskog rata, a iznad svega imajući u vidu pojavu novih borbenih sredstava, imaće veliki značaj za duboko izučavanje pitanja organizacije odbrane u uslovima savremenog rata.

* * *

Na kraju da se zaustavimo na pitanjima pripreme i organizacije protivudara.

Organizacija protivudara je složeni proces koji je zahtevao ozbiljne pripreme i sprovođenje mnogih operativnih mera koje su obezbeđivale uspeh poduhvata.

Organizacija i izvođenje protivudara, kao što to pokazuju mnogobrojna iskustva velikog otadžbinskog rata, obično se odvijaju u teškim i složenim operativnim uslovima, često u veoma ograničenom vremenu i u uslovima aktivnog dejstva neprijateljskog vazduhoploštva. Eto zašto odluka o protivudaru i njegova priprema moraju biti sprovedeni u kratkom vremenu i na osnovu svestrane procene situacije.

Realna procena situacije od najvećeg je značaja u donošenju odluke za protivudar. Potrebno je potpuno jasno i pravilno shvatiti celokupni tok borbenih dejstava koji se u uslovima čestih manevra neobično brzo menjaju. Treba umeti predvideti tok događaja. Pravila i rezonska odluka je moguća pod uslovom pravilnog shvatanja koji postavlja prepostavljeni komandant i tačne procene operativne situacije.

U borbenoj praksi situacija nije jednaka. Svaki slučaj ima svoje specifičnosti, karakteristične crte, koje traže različita rešenja. Prema tome, potpuno je prirodno što nema unapred pripremljenih recepata rešenja za sve beskonačno raznovrsne uslove borbene situacije u kojoj se organizuje i sprovodi protivudar. Zbog toga je uopšte nedozvoljen šablon u organizaciji protivudara.

U organizaciji protivudara treba uzeti u obzir sve složene uslove i elemente situacije, bez čije je konkretne analize nemoguće ostvariti bilo kakvu operativnu ili taktičku odluku.

Odluka za protivudar čini srž čitave njegove organizacije, a svaki od elemenata odluke ima veoma važan i presudan značaj. Odluka obuhvata zamisao protivudara, raspored snaga i sredstava, postrojavanje borbenog porteka i određivanje borbenih zadataka potčinjenim jedinicama. Odluku za protivudar karakterišu, takođe, i neki drugi elementi, o kojima ćemo kasnije govoriti.

Zamisao protivudara, tj. osnovna ideja odluke, sastoji se u izboru pravca glavnog udara i određenoj povezanosti dejstava za najbolje izvršenje zadataka postavljenih za protivudar, u izboru (tačnije određivanju) rokova za

početak protivudara. Poznato je da je za napad potrebno u bilo kojim uslovima obezbediti u odnosu na neprijatelja nadmoćnije snage i sredstva na glavnem pravcu. Tim pre je to važno učiniti u organizaciji protivudara. U savremenim uslovima je nemoguće svuda biti nadmoćniji od neprijatelja, a to se i ne traži. Uspeh se postiže postepenim razbijanjem neprijatelja po delovima. Važno je pri tome izvesti početni udar na onaj deo neprijateljskih snaga i sredstava, čije će uništenje ili poraz biti od glavnog i odlučujućeg značaja za ishod borbe ili operacije. Zato se, po pravilu (koje ipak nije bez izuzetaka i od koga se u mnogim slučajevima može odstupiti) protivudar izvodi po udarnoj neprijateljskoj grupaciji koja vrši probor obrane ili koja je usmerena za izvođenje takvog probora.

Osnovu svake odluke čini izbor pravca glavnog udara. Pri organizaciji protivudara izbor pravca ima naročito važan značaj. Najpogodniji udar je u bok ili oba boka neprijateljske napadajuće grupacije. To obično dovodi do razbijanja neprijateljevog borbenog poretka, njegove dezorganizacije, omogućava lakše drobljenje njegove grupacije na manje delove i nanošenja joj znatnih gubitaka. Uporedo s tim to odvlači glavne snaže neprijatelja sa glavnog pravca i primorava ga da vodi borbu ne na pravcu koji je on izabrao za razvijanje svog udara, nego na onim pravcima koje mu nametne branilac.

Međutim, ratno iskustvo nam vrlo jasno pokazuje da se udar u bok ne sme pretvoriti u šablon od kojeg se ne može odstupati. Obratno, udar u bok je samo jedan od pogodnih pravaca koji često daje maksimalne rezultate. Ratno iskustvo nam pruža mnoge primere kada su se protivudari izvodili ne na glavnu neprijateljevu grupaciju nego po sporednim pravcima, često tako gde on nije težio uspehu, kojima je obezbeđivao borbu svoje glavne grupacije. Ipak su takvi protivudari, koji su se razlikovali od protivudara na glavnim pravcima, imali često iste rezultate sa još manjim gubitkom snaga i sredstava, a u nizu slučajeva i sa većim efektom. Često nema dovoljno snaga i sredstava za organizaciju protivudara na glavnom pravcu

ili nisu pogodni uslovi i situacija, dok protivudar na sporednom pravcu odvlači snage i sredstva sa glavnog pravca, dovodi u opasnost njegov bok i pozadinu i neizbežno slabi neprijateljsku udarnu grupaciju. U uslovima uporne odbrane i dovoljne čvrstine trupa na glavnom pravcu, takvi protivudari imaju veliki efekat.

Izbor pravca za izvođenje protivudara određuju i mnogi drugi faktori, kao na primer, karakteristike zemljišta. Teško je izvoditi protivudar ako zemljište ne omogućuje tajnu koncentraciju jedinica i njihov izlazak na polazne položaje, ako zemljište ne dozvoljava upotrebu mehanizovanih jedinica, itd. Problemi snabdevanja, materijalno-tehničkog obezbeđenja protivudara, takođe, mogu uticati na izbor pravca protivudara bar u tom smislu što je nemoguće organizovati protivudar u pravcu na kome je nemoguće osigurati dotur muničije i namirnica za trupe, itd. Ali, pri svemu tome, protivudar će biti najefikasniji tamo gde ga neprijatelj ne očekuje.

Ukratko, uslovi situacije, svi njeni složeni elementi od odlučujuće su važnosti i utiču na izbor pravca protivudara. Međutim, pri tome treba imati na umu da se pogodna situacija neophodno mora stvarati a ne potpuno potčinjavati postojećim uslovima.

Treba podvući još jednu osobenost pri izboru pravca protivudara. U savremenim složenim uslovima borbene dejavnosti trupa, kada odbrambene i napadne operacije stiču veliki razmah i izvode se na ogromnoj teritoriji, često je od značaja izbor ne samo jednog pravca već niza pravaca za organizaciju protivudara ili serije protivudara. Ovakav primer organizacije serije protivudara imali smo kod Stalingrada krajem avgusta i početkom septembra 1942. god. Svaki od ovih udara imao je svoju funkciju, svoju namenu i preduziman je sa različitim sastavom snaga i sredstava. Sve to zajedno prilikom izvođenja određivalo je izbor pravca protivudara.

Za organizaciju protivudara od ogromnog značaja je i priprema snaga i sredstava. Za protivudar je potrebno privući sve snage i sredstva koja se mogu iskoristiti u tom

cilju. To su uglavnom snage drugih ešelona i rezervi i jedinice sa nenapadnutih delova fronta.

Grupisanje trupa određenih za izvođenje protivudara mora biti obezbeđeno u artiljerijskom i tenkovskom smislu, a takođe i sigurno zaštićeno iz vazduha i podržano snagama avijacije. Gustina artiljerije i tenkova pri organizaciji protivudara može biti različita. To zavisi od situacije, naročito od zamaha operacije i zadataka postavljenih za protivudar. Jedna je stvar kad je neophodno zaustaviti napredovanje ukljinjenog neprijateljskog korpusa, a druga kad je protivudar usmeren na armiju neprijatelja, i treća, kada se protivudar organizuje na sporednom delu fronta radi dezorientacije neprijatelja i odvlačenja njegovih snaga. U svakom od ovih slučajeva uzima se u obzir situacija, naročito neprijateljske snage, zatim sastav sopstvenih snaga, zadaci protivudara i operativni ciljevi koji se žele postići. To uglavnom i određuje operativnu i taktičku gustinu jedinica. Kada se protivudar izvodi protiv nadmoćnije neprijateljske grupacije koja je probila odbranu osnovnog odbrambenog pojasa i razvija dalje uspeh, potrebna je velika artiljerijska i oklopna gustina ili da se to nadoknadi nekim drugim sredstvima uništenja neprijatelja. Međutim, i ovde će neprijateljske snage, karakter zemljišta i mnogi drugi faktori neizbežno uneti ozbiljne i suštinske dopune i izmene. Na primer, ako se protivudar izvodi u brdovitim predelima ili u teško prohodnom šumsko-močvarnom zemljištu, onda će u tim uslovima, naravno, teško biti moguće organizovati masovnu upotrebu artillerije i tenkova.

Snage i sredstva za izvođenje protivudara moraju se pripremiti ranije, u procesu organizacije same odbrane, a njihov sastav i raspored se moraju ranije odrediti u toku odbrambene bitke i konačno oformiti u neposrednoj organizaciji protivudara i njegovoj pripremi.

Za siguran uspeh protivudara i upotrebu snaga i sredstava pripremljenih za njegovo izvođenje od važnog značaja je prevlast u vazduhu, makar bar na određenom pravcu. Bez izborene prevlasti nad avijacijom neprija-

telja, koja je snažno sredstvo protivdejstva na jedinice u protivudaru, nemoguće je postići uspeh protivudara, naročito na otkrivenom zemljištu koje znatno olakšavaju dejstva avijacije. Tako, na primer, protivudari izvođeni severozapadno od Staljingrada, kada su Nemci prodri na Volgu, nisu dali očekivane rezultate još i zato što je neprijatelj bio znatno nadmoćniji u vazduhu. Međutim, protivudar sovjetskih trupa na koteljnikovsku grupaciju neprijatelja, izведен nešto kasnije, dao je dobre rezultate. Jedan od uzroka uspeha tog protivudara treba smatrati našu prevlast u vazduhu. Zato je postizanje makar i lokalne prevlasti u vazduhu prilikom pripreme i izvođenja protivudara obavezan uslov. Potrebne za to vazduhoplovne snage će biti različite u raznim uslovima operativne situacije i treba da budu određene, pre svega, prema sastavu snaga i sredstava neprijateljske avijacije i prema karakteru njene delatnosti.

Za uspeh protivudara neophodno je zaštiti i obezbediti krila i bokove grupacije koja ga izvodi. Zaštita bokova i izdvajanje za to specijalnih snaga i sredstava ima veliki značaj za uspeh, jer u tom slučaju pokušaji neprijatelja da utiče na bokove grupacije koja nanosi protivudar neće odvlačiti njene snage i sredstva od osnovnog cilja, sa osnovnog pravca. Osim toga, protivudar se mora oslanjati na upornu i čvrstu odbranu na krilima neprijateljskog proboga.

Inžinjerijsko obezbeđenje i inžinjerijsko utvrđivanje protivudarom postignutog uspeha obavezno je u svim slučajevima i za sve veće i manje jedinice. Svaki protivudar mora biti praćen učvršćivanjem uspeha, organizacijom sistema vatre, naročito protivoklopne i inžinjerijskim utvrđivanjem oslobođenog od neprijatelja zemljišta ranije predviđenih položaja ili onih koje su oslojile jedinice u toku protivudara. Za to se treba unapred pripremiti, izdvajajući još u toku organizacije protivudara specijalne snage i sredstva, inžinjerijske jedinice koje dobijaju određene zadatke, a snabdevene su inžinjerijskom opremom i borbenim sredstvima, protivoklopnim i protiv-

pešadijskim minama i drugim sredstvima za zaprečavanje. Ne manje važno za uspeh protivudara je i vešto maskiranje, koje treba da obezbedi prikrivenost pripreme protivudara, a samim tim i njegovo operativno iznenadenje. Bez toga uspeh protivudara može biti znatno umanjen, a ponekad i potpuno promašen ako neprijatelj uspe da preduhitri protivudar svojim dejstvom.

Polazni položaj pred početak protivudara celishodnije je posedati noću, pod zaštitom jedinica koje vode borbu. Koncentracija snaga za protivudar izvodi se brzo i prikriveno da bi se postigla iznenadnost udara. Rejon za koncentraciju i položaji za razvoj jedinica biraju se s takvim proračunom da neprijatelj ne bi mogao da ometa izvršenje zadatka.

Za vreme izvođenja protivudara, a često i za vreme njegove pripreme, mogući su vazdušni desanti neprijatelja. I ovo treba uzeti u obzir kod priprema protivudara, što zahteva organizaciju odgovarajućeg sistema veze i javljanja i izvođenja snaga i sredstava koje bi se mogle upotrebiti u slučaju neprijateljskog napada iz vazduha.

Organizacija sadejstva jedinica koje učestvuju u protivudaru jeste glavni uslov njegovog uspeha. U osnovi organizacija sadejstva je odluka komandanta kojom se određuje grupisanje snaga i sredstava koje sadejstvuju jedni drugima i zadaci njihove zajedničke upotrebe u protivudaru koji se izvodi. Štab armije ili štab fronta pažljivo obrađuju probleme sadejstva sa načelnicima rodova vojske i službi. To je jedno od najvažnijih i osnovnih pitanja pripreme protivudara.

Pri organizaciji protivudara sadejstvo se organizuje među rodovima vojske, borbenim poretkom pešadijskih jedinica, borbenim ešelonima i rezervama, a takođe i između grupacije, koja izvodi protivudar, i snaga i sredstava koje obezbeđuju njenu dejstvo ubrajajući tu i one snage koje vode odbrambene borbe na položajima odbrane. Na ročitu pažnju zahtevaju sadejstvo rodova vojske, kojim

se vešto iskorišćavaju sva borbena svojstva i mogućnosti svakog od njih i njihova efikasna primena radi postizanja cilja protivudara. Sadejstvo se organizuje prema postupnosti izvršavanja postavljenih zadataka po mestu i vremenu dejstva jedinica koje sačinjavaju udarnu grupaciju.

Najbolji efekat ima protivudar u toj situaciji kada je neprijateljska glavna grupacija istrošena, kada je ona utrošila najbliže rezerve, a operativne rezerve ili neće stići ili će biti dezorganizovane udarima iz vazduha i artiljerijom branioca.

Ograničenost vremena i složenost borbene situacije, u kojoj se organizuje protivudar, zahtevaju vešto i blagovremeno određivanje kritičnog momenta u neprijateljskom nastupanju. Po mogućnosti treba pripremiti pogodan položaj na koji bi se moglo osloniti za razvijanje jedinica određenih za protivudar. U tom cilju potrebno je unapred znati kakve snage je moguće upotrebiti za izvođenje protivudara, redosled njihove koncentracije i razvijanje na određenim položajima. Takođe je potrebno unapred odrediti gde naneti protivudar da bi se preduhitrio neprijatelj i da bi on za njega bio neočekivan. I zato je neophodno blagovremeno uzeti u obzir uslove koji utiču na uspeh protivudara, obično još pri organizaciji same odbrane i dok se još rezerve nalaze u dubini.

U toku odbrambene operacije, takođe, treba težiti za stvaranjem pogodnih uslova da bi se ostvario protivudar. Zato je važno, pre svega, još za vreme borbe za glavni pojas odbrane istrošiti neprijatelja i naneti mu što veće gubitke u živoj sili i tehnički. Upornost i čvrstina trupa u odbrani moraju prinuditi neprijatelja da istroši svoje glavne snage i da uvede u borbu operativne rezerve, pri čemu odbrana mora da teži da udarima svoje avijacije uspori dolazak tih rezervi na bojište. Držanje pojaseva odbrane je važan uslov koji obezbeđuje uspešnu koncentraciju i razvoj sopstvenih snaga određenih za protivudar. Upornom odbranom treba neprijatelja primorati da se odrekne daljeg napada. Za uspešno izvršavanje svih

tih zadataka velika uloga pripada takvim sredstvima kao što su artiljerija i avijacija.

Ako je za uspeh protivudara od ogromnog značaja izbor pravca i mesta odakle se izvodi protivudar, ništa manje nije važan ni izbor vremena, momenta njegovog izvršenja. Blagovremeno i dobro organizovan protivudar je sredstvo pomoću koga komandant operativne jedinice može u kritičnom momentu bitke okrenuti razvoj događaja u svoju korist. Iz primera razbijanja nemačkih udarnih grupa severno i južno od Moskve u decembru 1941. godine i organizacije protivudara u rejonu Kurska, vidi se kako su tačno odredile naše komande kritičan moment u neprijateljskom napadu. U svim tim slučajevima izabran je bio momenat kada je neprijatelj, oslabljen i iscrpljen, već bio utrošio svoje najbliže rezerve, kada nije mogao da obustavi napad i da pređe u odbranu. Protivudari u takvom momentu su dali najefikasnije rezultate.

Moć artiljerijskih i vazduhoplovnih snaga u uslovima prošlog rata bila je toliko značajna da je u nekim slučajevima samo njihov vatreni udar izведен sa dobrom pripremom imao snažan efekat i znatno je slabio neprijateljsku udarnu grupaciju, pripremljenu za napad. Za takvo dejstvo na neprijatelja, snage i sredstva su se privlačile iz dubine operativnog rasporeda, iz rezervi, u vreme dok su jedinice prvog ešelona i dalje držale svoje odbrambene položaje.

U drugim slučajevima, kojih je u praksi bilo mnogo češće, može biti dobro da se organizuje protivudar u momentu kada se protivnik tek uklinio u našu odbranu. Ovakav protivudar treba izvoditi onda dok je neprijatelj, boreći se za prednji kraj i u procesu borbe za probor odbrane, tačnije u toku ukljinjavanja, pretrpeo velike gubitke, kada je usled toga bio primoran da utroši najbliže rezerve a rezerve iz dubine nisu stigle. U takvim uslovima strana koja se brani, ako ima dovoljno snaga i sredstava za organizaciju brzog protivudara, može postići ozbiljan uspeh. Takav protivudar može u najkraćem roku uz najmanje gubitke povratiti izgubljene položaje odbrane. Ali u mno-

gim slučajevima protivudar će se izvoditi onda kada se neprijatelj prilično uklinio u operativni postroj odbrane a isto tako i u slučajevima kada neprijatelj svojim daljim napredovanjem stvara pretnju neizbežnog zauzimanja u operativnom pogledu važnih otpornih tačaka ili objekata.

Izbor momenta nanošenja protivudara u mnogim slučajevima je ne samo od važnog nego i od odlučujućeg značaja. Ako se protivudar izvede kasno, kada je već neprijatelj probio odbranu, ne treba se nadati uspehu. U tom slučaju će bokovi jedinica, koje nanose protivudar, biti otkriveni i udar, po pravilu neće imati odlučujući uticaj na ishod borbe. Neprijatelj će u tom slučaju imati mogućnost da uništava odbrambene snage po delovima, prvo jedinice koje i dalje vode odbrambene borbe, a zatim one koje su pripremljene za protivudar.

Ako se protivudar preduzme onda, dok neprijatelj još nije dovoljno oslabljen i iznuren, dok još nije utrošio svoje rezerve u borbi za odbrambenu zonu, onda on isto tako može da je završi bezuspešno, jer je preduzet prevremeno. U tim slučajevima pogodno je prvo na pravcima neprijateljskih udara pojačati snagu otpora, ojačati čvrstinu i nepokolebljivost odbrane, da bi se neprijatelj oslabio, iskrvavio i istrošio i time stvorili uslovi za uspešnu pripremu i organizaciju protivudara.

Iskustvo rata pokazuje da pravilno određivanje momenta za izvođenje protivudara ima odlučujući značaj za njegov uspeh i istovremeno potvrđuje koliko su raznovrsni i složeni uslovi koji određuju izbor momenta za početak protivudara.

Uspeh protivudara umnogome zavisi od pravilnog planiranja borbenih dejstava. Obično se protivudar planira još u toku organizacije odbrane. Pri planiranju i postrojavanju odbrane i protivudara, potrebno je uzimati u obzir sledeće momente:

- izbor dela fronta za protivudar i polazni položaj,
- izbor pravca glavnog udara,
- formiranje neophodnih grupacija trupa.

— raspored snaga za ostvarenje okruženja i uništenje neprijatelja, ako se imaju u vidu koncentrični udari i za obrazovanje spoljnog fronta za prvi period, kada neprijatelj bude pokušavao da oslobodi opkoljene jedinice. Ovo pitanje je od neobične važnosti u tom slučaju kada se protivudar planira kao manevr za okruženje, što ipak ne prati uvek protivudar i nije uvek obavezan za njega, ali je to važno i tome treba težiti; i

— određivanje vremena i momenta izvođenja protivudara,

Veština planiranja protivudara sastoji se i u umešnosti predviđanja njegovog vatrenog razvitka u vezi sa ostvarenjem zamisli operacije i u predviđanju maksimuma mera koje treba da obezbedi postizanje određenog cilja i izvršenje borbenog zadatka. U osnovi takvog predviđanja mora biti tačan proračun snaga i sredstava, mesta i vremena, koji su određeni podacima izviđanja, poznavanjem organizacije, naoružanja i taktike neprijatelja i čitave operativne situacije. Ta predviđanja ne smeju sadržati nikakva predubedenja i šablone i zato ocrtane varijante plana moraju dopuštati izvesnu gipkost (elastičnost) pri izvođenju označenog manevra, kao i svih drugih planiranih načina dejstva.

Borbena dejstva jedinica se u pripremi protivudara planiraju po cilju, mestu, vremenu i etapama borbe. Vešto planiranje će omogućiti najefikasnija organizacija protivudara i doneće najbolje rezultate. U svim slučajevima za uspeh protivudara neophodno je postići iznenadjenje udara, brzinu i odlučnost dejstva jedinica.

Složenost i oštRNA operativne situacije, koja se stvara u savremenoj operaciji, zahteva da se organizacija i planiranje protivudara ostvaruje u najkraćim rokovima kako se ne bi trošilo vreme potrebno jedinicama za organizaciju i izvođenje protivudara. Iskustvo iz prošlog rata zahteva od štabova svih stepena da na planiranje utroše najviše jednu četvrtinu vremena, kojim raspolažu jedinice za pripremu protivudara.

Komandantsko izviđanje, koje u svim slučajevima ima veliku važnost za uspeh predstojeće borbe u pripremi protivudara, treba da se sproveđe na svojevrsan način. Komandant fronta ili armije organizujući protivudar mora u interesu štednje vremena sačinjati da obilazi jedinice i da šalje svoje zamenike, a ne da poziva k sebi komandante i da organizuje sadejstvo na mestu predstojećih dejstava.

Iz iskustva rata možemo izvući sledeće zaključke u pogledu organizacije i izvođenja protivudara.

Odluka i priprema protivudara moraju se zasnivati na bazi svestrane procene situacije. Ni u kojoj meri nije dozvoljen šablon koji bi jednom zauvek određivao organizaciju i izvođenje protivudara, bez obzira na ma koju situaciju.

Za uspeh protivudara naročiti značaj ima pravilno grupisanje snaga i sredstava, postrojavanja borbenog poretka, artiljerijsko, tenkovsko i vazdušno obezbeđenje, osiguranje krila i bokova grupacije koja izvodi protivudar i maskiranje njene koncentracije, što sve obezbeđuje operativno iznenađenje protivudara.

Osnovu odluke sadrži izbor pravca protivudara vremena i momenta njegovog izvođenja i organizacija sadejstva svih elemenata borbenog poretka grupacije pripremljene za protivudar.

Iznenađenje, brzina i odlučnost akcija pri izvođenju protivudara od važnog su i odlučujućeg značaja za njegov uspeh.

Ovi naši zaključci o protivudarima, izvedeni isključivo na bazi iskustava velikog otadžbinskog rata, naravno, ne mogu biti pravila za slučaj budućeg rata. Ipak, uzimanje u obzir iskustava iz prošlih ratova uvek je imalo u izvesnoj meri uticaj na razvoj vojne teorije.

Pojava moćnog atomsko-vodoničnog oružja bitno menja karakter operacija, što znači da se menjaju i oblici manevra, metodi izvođenja operacija, menja se taktika, operativna i ratna veština. Ukratko rečeno, budući rat (ako do njega dođe) neće biti sličan velikom otadžbinskom ratu.